

MATERIALİZMİN SONU

HARUN YƏHYA

MÜNDƏRİCAT

- ✚ GİRİŞ: SEHRDƏN XİLAS OLA BİLMƏK
- ✚ 5 SUALDA TƏKAMÜL NƏZƏRİYYƏSİ
- ✚ DİNLƏRİN TƏKAMÜLÜ NAĞILININ TƏNƏZZÜLÜ
- ✚ AĞLA DƏVƏT
- ✚ MADDƏNİN ARDINDAKI SİRR

GİRİŞ

SEHRDƏN XİLAS OLA BİLMƏK

Təsadüflərin xaos və nizamsızlıqdan başqa bir şey meydana gətirə bilmədiyini gözləriylə gördükləri halda, kainatdakı və canlılıqdakı nizamın təsadüfən ortaya çıxdığını müdafiə edən elm adamları vardır. Bu həqiqətən də çox maraqlı və bir o qədər də ziddiyyətli davranışdır.

Məsələn bir bioloq, zülal molekulunun quruluşunun çox kompleks olduğunu gözləriylə görür. Bu kompleksliyin içində inanılmaz nizam olduğunu və bu nizamın təsadüflərlə öz-özünə meydana gəlmə ehtimalının olmadığını çox yaxşı bilir. Amma buna baxmayaraq, canlılığın elementi olan zülalın, milyardlarla il əvvəl ibtidai dünya şərtlərində təsadüflər nəticəsində meydana gəldiyini iddia edər. Bu ağıla sığmaz bir iddiadır. Bununla da kifayətlənməz, bir deyil, milyonlarla zülalın təsadüflərlə meydana gəlib, sonra inanılmaz plan və nizam daxilində bir yerə gələrək ilk canlı hüceyrəni meydana gətirdiklərini də çəkinmədən bu iddiasına əlavə edirlər. Hətta bu iddiasını gözü bağlı inadla da müdafiə edirlər. Bəhs etdiyimiz “təkamülçü” bir elm adamıdır.

Halbuki eyni elm adamı, boş bir ərazidə gedərkən üst-üstə düzülmüş üç kərpic görsə, bunların təsadüfən meydana gəlib, sonra yenə təsadüfən üst-üstə düzüldüklərinə heç bir ehtimal verməz. Hətta belə bir inanca sahib bir kimsənin ağılından şübhə edər. Yaxşı, adi hadisələri normal qiymətləndirə bilən bu insanlar, necə olur ki, mövzu özlərinin və ətrafındakıların varlığını araşdırmağa gəlincə bu dərəcə ağılsız bir şəkildə, hətta dəlicə rəftar sərgiləyirlər?

Bu davranışın “elm” adına olduğunu söyləmək mümkün deyil! Çünki elm, ehtimalları bərabər olan bir hadisədə belə hər iki ehtimal üzərində düşünməyi, hər ikisindən də şübhə etməyi tələb edir. Halbuki nə canlı hüceyrənin, nə də onun milyonlarla zülalından tək birinin belə təbii şərtlərdə təsadüflərlə meydana gəlməsinə imkan və ehtimal yoxdur. İrəliləyən hissələrdə də nümunələrini verəcəyimiz kimi, ehtimal hesabları bu həqiqəti dəfələrlə ortaya qoymuşdur.

Bu vəziyyətdə geriye tək bir ehtimal qalır. Canlılıq təsadüfən meydana gəlməmişsə şüurlu bir şəkildə var edilmişdir. Digər bir deyimlə “yaradılmış”dır. Yəni, bütün canlı varlıqlar, üstün, güclü və elm sahibi bir yaratıcının

diləməsiylə var olmuşlar. Bura qədər aydın olacağı kimi, bu həqiqət yalnız bir inanc forması deyil, ağıl, məntiq və elmin çatdığı ortağ nəticədir.

Bu vəziyyətdə yazının əvvəlindən bəri bəhs etdiyimiz “təkamülçü” elm adamının bu iddiasından tamamilə imtina etməsi, açıq və isbat edilmiş gerçəyə təslim olması lazımlıdır. Lakin o belə etmədiyi kimi gerçəklərlə üzləşdiyi hər vəziyyətdə, qəzəbi, inadı və ön mühakimələri bir qat daha artar.

Onun bu əxlaqı tək bir sözlə açıqlana bilər: “inanc”. Çünki, gerçəklərlə göz-gözə gəldiyi halda, bunlara gözünü bağlayıb, xəyalında qurduğu bir ssenariyə ömür boyu bağlanmanın başqa bir tərifi ola bilməz.

Lakin bu inanc, ağıl, məntiq və elmlə köklü bir şəkildə zidd düşdüyü üçün ancaq “batil inanclar” kateqoriyasında araşdırıla bilər.

Türkiyənin qabaqcıl təkamülçü bioloqlarından birinin yazdığı bəzi sətirlər, bu kor-koranə inancın doğurduğu hökm və mühakimə pozumluğunun təsirini görməmiş üçün çox ideal nümunə meydana gətirir. Haqqında danışılan elm adamı, canlı orqanizmlərdə olması zəruri olan zülallardan biri olan “Sitokrom-C”-nin təsadüfən meydana gələ bilməsi mövzusunda bunları söyləyir:

“Bir ‘Sitokrom-C’-nin düzülməsinə meydana gətirmək üçün ehtimal sıfır deyiləcək qədər azdır. Yəni canlılıq əgər müəyyən bir düzülməni tələb edirsə, bu kainatda bir dəfə meydana gələcək qədər az ehtimala malikdir, deyilə bilər. Ya da meydana gəlməsində bizim təyin edə bilməyəcəyimiz fəvqəltəbii güclər vəzifə yerinə yetirmişdir. Bu sonuncusunu qəbul etmək elmi məqsədə uyğun deyil. O halda birinci fərziyyəni araşdırmaq lazımdır.”

Görüldüyü kimi, “sıfır deyiləcək qədər az” olan bir ehtimalı qəbul etmək, haqqında danışılan elm adamına yaradılışı qəbul etməkdən daha “elmi” gəlir. Halbuki elmin qaydalarına görə, ortada iki alternativ izah varsa və bunların biri praktikada “sıfır” mənasını verirsə, o halda digər ehtimalı qəbul etməlidir. Halbuki haqqında danışılan doqmatik yanaşma, yuxarıda sitat verdiyimiz təkamülçü yazarı və eyni yanaşmaya sahib bir çox elm adamını çox təəssüf ki, ağıla və sağlam fikrə tamamilə zidd qəbuletməyə aparır.

Elm dünyasındakı qabaqcılların əhəmiyyətli bir hissəsinin ateist, ya da “aqnostik” (Allahın varlığından şübhə edən) olmalarının səbəbi məhz bu bəhs etdiyimiz tək tərəfli doqmatik dünyagörüşüdür. Bu sehrin təsirindən özlərini

qurtaran və açıq bir mühakimə ilə düşünənlər isə, Allahın açıq varlığını qəbul etməkdə heç tərəddüd etməzlər. Bunlardan biri olan və son illərdə gedərək yayılan “intelligent design” (şüurlu dizayn) nəzəriyyəsinin ən qabaqcıllarından Amerikalı mikrobioloq Dr. Michael J. Behe, canlılardakı “dizaynın”, yəni yaradılışın varlığını qəbul etməkdə müqavimət göstərən elm adamlarını belə izah edər:

“Son qırx il ərzində, müasir biokimya hüceyrənin sirlərinin əhəmiyyətli bir hissəsini ortaya çıxardı. Bunun üçün xərclənən əmək isə həqiqətən çox böyük idi. On minlərcə insan, bu sirləri tapmaq üçün həyatlarını laboratoriyalardakı uzun işlərə həsr etdilər... Hüceyrəni araşdırmaq üçün reallaşdırılan bütün bu səylər, çox açıq bir şəkildə, qışqıra-qışqıra, tək bir nəticəni verirdi: “Dizayn!” Bu nəticə o cür diqqətə çarpan idi ki, elmin tarixindəki ən əhəmiyyətli kəşflərdən biri olaraq görülməli idi... Bu zəfər, on minlərcə insanın “Evrika” qışqırıqlarıyla bu böyük kəşfi qeyd etmələrinə gətirib çıxarmalı idi... Amma heç bir qeyd etmə yaşanmadı, heç bir sevinc ifadə edilmədi. Əksinə, hüceyrədə kəşf edilən kompleks quruluş qarşısında, utancaq bir səssizlik hakim oldu. Mövzu ictimai bir mühitdə gündəmə gətirildiyində, bir çox elm adamı bundan narahat olurlar. Fərdi dialoqlarda isə bir az daha rahatdırlar; kəşf etdikləri açıq gerçəyi qəbul edir, amma sonra yerə baxıb başlarını yelləyirlər və heç bir şey olmamış kimi davranmağa davam edirlər.

Yaxşı bəs niyə? Niyə elm dünyası, kəşf etdiyi böyük gerçəyə sahib çıxmır? Niyə ortaya çıxan açıq dizayn intellektual əlcəklərlə kənarından tutulur? Çünki, şüurlu bir dizaynı qəbul etmək, istər istəməz Allahın varlığını qəbul etdirməyi xatırladır onlara.”²

Məhz jurnallarda, televizorda gördüyünüz, bəlkə kitablarını oxuduğunuz ateist təkamülçü elm adamlarının vəziyyəti budur. Bu insanların etdikləri bütün elmi araşdırmalar, özlərinə bir Yaradıcının varlığını göstərir. Ancaq onlar aldıkları materialist təhsil və paylaşıqları elmi psixologiya ilə o qədər korlaşmış və laqeydləşmişlər ki, hər şeyə baxmayaraq inkarlarını davam etdirərlər.

Allahın açıq dəlillərini davamlı görməməzlikdən gələn bu kəslər tamamilə laqeydləşərlər. Üstəlik, bu laqeydliklərindən qaynaqlanan cahil şəkildə özünə güvən duyğusuna qapılırlar. Hətta, “*əgər Məryəm Ana heykəlinin sizlərə əl salladığını görsəniz belə, bir möcüzə ilə qarşı-qarşıya olduğunuzu*

sanmayın... çox kiçik bir ehtimaldır, amma bəlkə də heykəlin sağ qolundakı atomların hamısı, təsadüfən, bir anda eyni istiqamətdə hərəkət etmə meyli içinə girmiş ola bilərlər” deyən məşhur təkamülçü Richard Dawkins kimi, sayıqlamanın bir ərdəm olduğunu sanmağa başlayarlar.³

Quran, insanlıq tarixi boyunca inkarçıların sahib olduqları bu ortaq psixologiyanı çox gözəl təsvir edir:

Əgər onlara göydən bir qapı açsaydıq və onlar dayanmadan oraya qalxsaydılar, yenə də inanmayıb: “Gözlərimiz dumanlanmış, daha doğrusu biz sehrlənmişik” – deyərdilər. (Hicr surəsi, 14–15)

Quranın bu ayəsindən də aydın olacağı kimi təkamülçülərin sahib olduğu bu zehniyyət elə özlərinə xas, orijinal rəftar deyil. Bunlar özlərindən əvvəl inkar edən atalarının daşdıqları eyni ağılı, eyni zehniyyəti, eyni yanaşmanı və eyni psixologiyanı eynilə daşıyırlar.

Bu elm adamlarını görənlər sınavı insanlar isə, Allahın varlığının həqiqətən də şübhəli bir mövzu olduğunu, elmin əksinə göstərdiyini, təkamül nəzəriyyəsini dəstəklədiyini düşünürlər. Bu kəslərin kitablarını oxuyaraq, onların gözlərini kor edən elmilik cadusunu paylaşır, eyni laqeyd psixologiyaya girirlər.

Halbuki insan özünü bu sehdən qurtarar və açıq, ön mühakiməsiz, doqmatik olmayan şəkildə düşünsə, açıq-aşkar olan gerçəyi görər. Müasir elmin də hər istiqamətdən gözlər önünə sərdiyi bu qaçınılmaz gerçək, canlıların təsadüfən deyil, şüurlu bir yaradılış nəticəsində ortaya çıxdıqlarıdır. İnsanoğlu yalnız özünün necə var olduğunu, bir damla sudan necə meydana gəldiyini düşünsə, ya da hər hansı bir canlının mükəmməl xüsusiyyətlərini araşdırsa belə, bu yaradılış gerçəyini asanlıqla görə bilər.

Bu kitabın irəliləyən hissələrində müasir elmin təkamülçü inanişi çökdürən tapıntıları araşdıracaq və Allahın varlığının açıq dəlillərini gözlər önünə sərəcəyik. Oxucudan gözlənilən, insanların mühakiməsini bağlayan, ağıllarını kor edən o sehdən xilas olub burada izah edilənləri səmimi olaraq düşünməsidir.

5 SUALDA TƏKAMÜL NƏZƏRİYYƏSİ

Təkamül nəzəriyyəsi nədir və necə ortaya çıxmışdır?

Təkamül nəzəriyyəsi, canlıların varlığını və mənşəyini təsadüflərlə açıqlaya bilmək məqsədiylə müxtəlif həqiqətdən kənar təxminlər və fərziyyələr, xəyal məhsulu ssenarilər uyduran bir fəlsəfə və dünya görüşüdür. Bu fəlsəfənin mənşəyi qədim çağlara, antik Yunana qədər uzanar.

Yaradılışı inkar edən gəlmiş keçmiş bütün ateist fəlsəfələr mütləq, bilavasitə və ya bilavasitəsiz bir şəkildə təkamül düşüncəsini qəbul edər və müdafiə edirlər. Eyni vəziyyət bu gün də bütün din əleyhdarı ideologiya və sistemlər üçün davam edir.

Təkamülçü düşüncə, məntiqi olaraq əsrlər əvvəl müflisləşmiş olmasına baxmayaraq son bir əsr yarımındır, etibarlılıq qazanmaq üçün elmi formaya bürünmüşdür. 19-cu əsrin ortalarında yalançı elmi nəzəriyyə olaraq qarşıya qoyulmuş ancaq, tərəfdarlarının bütün səylərinə baxmayaraq, bu günə qədər heç bir elmi tapıntı və ya təcrübə tərəfindən təsdiqlənə bilməmişdir. Nəticədə, nəzəriyyənin özünə böyük ümidlər bağladığı “elm” hər keçən gün nəzəriyyəni qaçınılmaz sonuna bir addım daha yaxınlaşdırmışdır.

Nəzəriyyənin iddialarını təsdiqləmək üçün müraciət edilən bütün elmi üsullar hər səfərində, tam tərsinə belə bir nəzəriyyənin heç bir həqiqətinin ola bilməyəcəyini sübut etmişdir: Laboratoriya təcrübələri və ehtimal hesabları, canlılığın təməli olan zülallardan tək birinin belə təsadüflərlə meydana gələ bilməyəcəyini qəti şəkildə ortaya qoymuşdur. Ən kiçik canlı vahidi olan hüceyrə isə, (təkamülçülərin iddia etdiyi kimi) ibtidai və idarəsiz dünya şərtlərində təsadüflər nəticəsində meydana gəlmək belə qalsın, 20-ci əsrin milyonlarla dollarlıq, texnologiya möcüzəsi laboratoriyalarında belə sintez edilə bilməmişdir. İllər sürən arxeoloji qazıntılarda tapılan fosillər arasında, təkamülün qarşıya qoyduğu kimi, canlıların, ibtidai növlərdən inkişaf etmiş növlərə, addım-addım təkamülləşdiyini göstərməsi lazım olan ara-keçid formalarına heç bir yerdə rast gəlinə bilməmişdir.

Nəticədə təkamülçülər, böyük səylə təkamülə dəlil toplamağa çalışarlarkən, şəxsən öz əlləriylə təkamül deyə bir şeyin ola bilməyəcəyini isbat

etmişlər. Ancaq, küçədəki insan bu gün belə bu nəzəriyyəni, eynilə cazibə qanunu, ya da suyun qaldırma gücü kimi isbat edilmiş həqiqət zənn edər. Çünki əvvəldə də ifadə etdiyimiz kimi, təkamülün xalqa əks etdirilən üzü həqiqi üzündən çox fərqlidir. Bir çox kimsə, son səylərlə dəstək olmağa çalışılan bu nəzəriyyənin nə qədər çürük təməllərə söykəndiyini, elm tərəfindən necə hər mərhələdə yalanlandığını, dəstəksiz fərziyyələr, qərəzli, həqiqətdən kənar izahlar edər, təhrif etmələr, aldatmalar, xəyali şəkillər, psixoloji təlqin üsulları və saysız saxtakarlıq və gözdən pərdə asmaq texnikalarından başqa bir dayağı olmadığını bilməz.

Bugünkü müdafiə olunduğu şəkliylə təkamül düşüncəsini ilk ortaya atan adam, həvəskar İngilis biolog olan Charles Darvindir. Darvin təkamülçü tezislərini 1859-cu ildə nəşr etdiyi, qısa adıyla “Növlərin mənşəyi” (The Origin of Species) adlı kitabında ortaya atdı. Darvin bu kitabında, canlıların təkamülünü “təbii seleksiya” adını verdiyi tezislə açıqlamışdı. Ona görə, yaşayan bütün canlılar ortaq bir mənşəyə sahib idi və təbii seleksiya yoluyla bir-birlərindən törəmişlərdi. Mühitə ən yaxşı şəkildə uyğunlaşan, xüsusiyyətlərini gələcək nəsillərə çatdırar, beləcə bu faydalı dəyişiklər zamanla yığılaraq fərdi atalarından tamamilə fərqli canlıya çevirirdi. İnsan isə, təbii seleksiya mexanizminin ən inkişaf etmiş məhsulu idi. Darvin, “növlərin mənşəyi”ni tapdığını düşünürdü: Bir növün mənşəyi başqa bir növ idi.

Darvinin irəli sürdüyü fantaziyalar ilk baxışda çox kimsəyə məqbul və cazibədar gəldi. Kitabı, xüsusilə müəyyən siyasi və ideoloji görüşlərə sahib kütlələrdə böyük rəğbət gördü. Nəzəriyyə olduqca məşhur olmuşdu. Çünki o dövrdəki mövcud məlumat səviyyəsi Darvinin xəyali ssenarilərinin həqiqətdən kənar olduğunu göstərməyə hələ yetərli deyildi. Belə ki, Darvinin, fərziyyələrini qarşıya qoyduğu dövrdə “genetika”, “mikrobiologiya”, “bioriyaziyyat” kimi elm sahələrinin heç biri ortada yox idi.

O dövrdə genetik qanunları və xromosomların quruluşu bilinsəydi, Darvin, nəzəriyyəsinin bel sümüyünü meydana gətirən, “əldə edilən fiziki xüsusiyyətlərin sonrakı nəsillərə ötürülməsi” iddiasına əsla cəhd etməyəcəkdi.

Yenə o dövrdə elm dünyası, hüceyrənin quruluşu və funksiyaları haqqında son dərəcə səthi və kobud qaralama anlayışa sahib idi. Əgər Darvin elektron mikroskopu kimi bir texnologiyaya sahib olsaydı, hüceyrədəki və hüceyrənin orqanoidlərindəki ağıla sığmaz kompleksliyə şəxsən şahid olacaqdı. İç-içə keçmiş belə möhtəşəm bir sistemin kiçik dəyişmələrlə meydana gələ bilməyəcəyini öz gözləriylə görəcəkdi. Əgər bioriyaziyyat kimi elm sahəsindən

xəbəri olsaydı, nə hüceyrənin, nə də tək bir zülal molekulunun belə təsadüflərlə meydana gələ bilməyəcəyini anlayacaqdı.

Qısaca, bəhs etdiyimiz bu elmlər Darwinin tezislərindən daha əvvəl kəşf edilmiş olsaydı, Darwin, nəzəriyyəsinin tamamilə elmdən kənar olduğunu görəcək və belə mənasız bir iddiaya cəhd etməyəcəkdi. Çünki növləri təyin edən məlumatlar genlərdə mövcud idi və təbii seleksiyanın genlərdə dəyişikliklər meydana gətirərək yeni növlər törətməsi mümkün deyildi.

Darvinin kitabının gətirib çıxardığı əks-səadalar sürərkən Avstriyalı botanik Mendel 1865-ci ildə irsiyyət qanunlarını kəşf etdi. Mendelin əsrin sonuna qədər çox eşidilməyən kəşfləri 1900-cü illərin əvvəlində genetika elminin ortaya çıxmasıyla əhəmiyyət qazandı. Yenə eyni illərdə genlər və xromosomların quruluşu kəşf edildi. 1950-ci illərdə genetik məlumatı saxlayan DNT molekulunun kəşfi isə nəzəriyyəni böyük bir böhrana saldı. Bu cür elmi inkişaflarla yanaşı, illərcə sürən qazıntılarda, ibtidai növlərin addım-addım inkişaf edərək təkamülləşdiklərini göstərməsi lazım olan ara-keçid formaları da heç cür tapıla bilməmişdi. Yalnız bu dilemma belə təkamül deyilən hadisənin heç bir zaman reallaşmayacağını ortaya qoyurdu.

Bütün bu inkişafların, elmdən kənar olduğu ortaya çıxan Darwinin nəzəriyyəsini tarixin tozlu rəflərinə qaldırması lazım idi. Ancaq müəyyən kütlələr israrla nəzəriyyəni düzəliş etməyə, yeniləməyə və hər nə şəkildə olursa olsun elmi platformaya oturtmağa çalışdılar. Bütün bu səylər, nəzəriyyənin ardında elmi qayğılardan çox ideoloji bir sıra hədəflərin olduğunu göstərməsi baxımından olduqca mənalı idi.

Bu inkişaf üzərinə, getdikcə çıxılmaz vəziyyətə girən nəzəriyyənin hər nə bahasına olursa olsun dəstək olunması lazım olduğuna inanan bəzi kütlələr vaxt itirmədən yeni bir model uydurdular, "sıçramalı təkamül". Heç bir elmi və məntiqi dayağı olmayan bu model canlıların birdən-birə, heç bir ara-keçid forması olmadan başqa növə çevrildiyini müdafiə edirdi. Məsələn tarixdəki ilk quşun (necə olduğu açıqlana bilməz bir şəkildə) bir sürünən yumurtasından ortaya çıxmış ola biləcəyi deyilirdi. Eyni nəzəriyyəyə görə, ətyeyən quru heyvanları, keçirdikləri ani və əhatəli bir dəyişikliklə birdən-birə nəhəng balinalara çevrilmiş ola bilərdilər.

Sıçramalı təkamül nəzəriyyəsi, ilk baxışda da aydın olduğu kimi, geniş bir təxəyyülün məhsulu idi. Amma bu açıq gerçəyə baxmayaraq, təkamül müdafiəçiləri bu nəzəriyyəyə etibar etməkdən çəkinmədilər. Çünki Darwinin nəzərdə tutduğu təkamül modelinin, fosil tapıntıları ilə heç cür isbat edilə

bilməməsi onları buna məcbur edirdi. Darvin, növlərin yavaş–yavaş dəyişdiklərini qarşıya qoymuşdu. Bu isə, tarixdə yarı quş–yarı sürünən, yarı balıq–yarı sürünən kimi əcaib varlıqların yaşamış olmasını tələb edirdi. Ancaq təkamülçülərin bütün araşdırmalarına və olan yüz minlərlə fosilə baxmayaraq, bu cür “ara–keçid forması”nın tək birinə belə rast gəlinə bilmədi.

Təkamülçülər, sıçramalı təkamül modelinə, bu böyük fosil uğursuzluğunu ört–bas edə bilmək ümidiylə əl atdılar. Ancaq əvvəldə də vurğuladığımız kimi bunun bir fantaziya olduğu son dərəcə açıq idi və çox qısa müddətdə özünü bitirdi. Bunun üzərinə, neo–Darvinist təklifə geri döndü. Sıçramalı təkamül modeli isə, heç bir zaman tutarlı bir model olaraq qarşıya qoyulmadı, amma pilləli təkamül modelinə uyğun gəlmədiyi açıq şəkildə müəyyən olan vəziyyətlərdə bir qaçış yolu olaraq istifadə edildi. Dövrümüzdə təkamülçülər, canlıların hamısının kompleks strukturlara sahib olan (göz, qanad, ağciyər, beyin, və s. Kimi) orqanların pilləli təkamül modelini çox açıq şəkildə yalanladığını gördüklərindən, bu nöqtələrdə sıçramalı təkamül modelinin fantastik izahlarına sığınmaq məcburiyyətində qalırlar.

Nəticədə təkamül nəzəriyyəsinin haqqında danışılan inkişafının çatdığı nöqtə, yenə neodarvinizmdir. neo–Darvinist, ya da digər adıyla “sintetik” nəzəriyyə, Darvinin ortaya atdığı “təbii seleksiya” nəzəriyyəsinin “mutasiya nəzəriyyəsi” ilə yamanmış halından başqa bir şey deyil. Bu gün dünyanın dörd bir tərəfində cəmiyyətlərə təkamül nəzəriyyəsi olaraq tələp edilən təlim də budur. Amma, elmi gerçəklər tərəfindən israrla yalanlanan bir təlimdir bu.

Təkamül nəzəriyyəsinə təsdiqləyən hər hansı fosil qeydi varmı?

Təkamül nəzəriyyəsi, bir növün başqa növə çevrilməsinin milyonlarla illik uzun zaman hissəsi içərisində yavaş və mərhələli olduğunu söyləyər. Buna görə, ibtidai canlıdan kompleks olana keçid uzun zamanı əhatə edər və addım–addım irəliləyər. Bu iddianın təbii məntiqi nəticəsi isə, bu keçid dövrü əsnasında “ara–keçid forması” adı verilən əcaib canlıların yaşamış olmasını tələb edir. Təkamülçülər, bütün canlıların pilləli olaraq bir–birlərindən törədiklərini iddia etdikləri üçün də, bu ara–keçid formalarının növlərinin və saylarının milyonlarla olması lazımdır.

Əgər həqiqətən bu cür canlılar yaşamışlarsa, fosil qeydlərində bunların fosillərinə də rast gəlinməsi lazımdır. Çünki bu tezisə görə, ara-keçid fosillərinin sayının, bu gün bildiyimiz heyvan növlərindən belə çox olması və dünyanın dörd bir tərəfinin fosilləşmiş ara-keçid forması fosilləri ilə dolu olması lazımdır. Üstəlik, təkamülçülər 19-cu əsrin ortasından bu yana dünyanın dörd bir tərəfində qızğın fosil araşdırmaları apararaq bu ara keçid formalarını axtarırlar. Halbuki, 150 ilə yaxın müddətdir, böyük ehtirasla axtarılan bu ara keçid formalarından əsər yoxdur.

Əslində Darvin də bu ara keçid formalarının yoxluğunun fərqlində idi. Lakin yenə də ən böyük ümidi axtarılan ara-keçid formaların gələcəkdə tapılması idi. Ancaq bu ümidli gözləyişə baxmayaraq, nəzəriyyəsinin ən böyük çıxılmaz vəziyyətinin bu mövzu olduğunu görürdü. Buna görə, belə yazmışdı:

Əgər həqiqətən növlər o biri növlərdən yavaş inkişafqlarla törəmişsə, niyə saysız ara-keçid formasına rast gəlmirik? Niyə bütün təbiət bir qarışıqlıq halında deyil də, tam olaraq təyin olunmuş və yerli yerindədir? Saysız ara-keçid forması olmalı, lakin nə üçün yer üzünün sayıla bilməyəcək qədər çox layında basdırılmış olaraq tapa bilmirik... Nə üçün hər geoloji quruluş və hər təbəqə belə əlaqələrlə dolu deyil? Geologiya yaxşı dərəcələndirilmiş bir proses ortaya çıxarmır və bəlkə də bu mənim nəzəriyyəmə qarşı irəli sürüləcək ən böyük etiraz olacaq.⁴

Darvindən sonra sıx bir şəkildə həmişə bu fosillər axtarıldı, lakin təkamülçülər üçün nəticə acı verici xəyal qırıqlığı idi. Bu dünyada heç bir yerdə (nə bir qitədə, nə də bir okeanın dərinliklərində) tək hüceyrəli orqanizmlərlə kompleks onurğasızlar arasındakı hər hansı ara-keçid formasına rast gəlinə bilmədi.

Yer üzündəki həyat birdən və çox müxtəlif formalarda ortaya çıxmışdır

Yer üzünü təbəqələri və fosil qeydləri araşdırıldığında, yer üzündəki canlı həyatının birdən-birə ortaya çıxdığı görülür. Canlı varlıqların fosillərinə rast

gəlinilən ən dərin yer üzü təbəqəsi, 500 milyon il yaşında olduğu deyilən “Kembri” təbəqəsidir.

Kembri dövrünə aid təbəqələrdə olan canlılar isə, heç bir ataları olmadan birdən–birə fosil qeydlərində meydana çıxarlar. Kembri qayalıqlarında olan fosillər, molyusklar, ilbizlər, trilobitlər, süngərlər, çiyinayaqlılar, soxulcanlar, meduzalar, dəniz kirpiləri, holoturilər, xərçəngkimilər, dəniz zanbaqları, və digər kompleks onurğasızlara aiddir. Kompleks varlıqlardan meydana gələn bu geniş canlı mozaikası heyrətamiz şəkildə birdən ortaya çıxmışdır ki, buna görə geoloji ədəbiyyatda bu möcüzəvi hadisə, “Kembri partlaması” olaraq xatırlanar.

Bu təbəqədəki canlıların çoxunda da, göz kimi son dərəcə inkişaf etmiş orqanlar, ya da qəlsəmə sistemi, qan dövrənı kimi yüksək quruluşa sahib orqanizmlərdə görülən sistemlər olar. Fosil qeydlərində bu canlıların atalarının olduğuna dair hər hansı işarəyə rast gəlinilməz. “Earth Sciences” jurnalının redaktoru Richard Monestarsky, canlı varlıqların birdən–birə ortaya çıxmalarını belə izah edər:

Bu gün gördüyümüz olduqca kompleks heyvan formaları birdən ortaya çıxmışlar. Hal–hazırda, Kembri dövrün tam əvvəlinə rast gələr ki, dənizlərin və yer üzünün ilk kompleks varlıqlarla dolması bu təkamüllü partlayışla başlamışdır. Dövrümüzdə dünyanın hər yanına yayılmış olan heyvan filumları (dəstələri) erkən Kembri dövrdə onsuz da vardılar və yenə bu gün olduğu kimi bir–birlərindən çox fərqlidirlər.⁵

Canlılığın necə olub da birdən–birə minlərlə heyvan növüylə dolub daşdığı və heç bir ortağ ataya sahib olmayan ayrı növlərdəki canlıların necə ortaya çıxdığı, təkamülçülərin əsla cavablandırma bilmədikləri bir sualdır. Bu səbəblə təkamülçü qaynaqlar, Kembri dövrünün əvvəlinə, içində həyatın başlanğıcının meydana gəldiyi və “bilinməyənin reallaşdığı” 20 milyon illik xəyali bir dövr qoyarlar. Bu dövr “təkamüllü boşluq” olaraq adlandırılır. Ancaq bu günə qədər heç kim, bu təkamüllü boşluğun nə olduğunu açıqlaya bilməmişdir.

İngilis biooq və inadçı təkamülçü olan Richard Dawkins bu mövzuda bunları söyləyir:

“...600 milyon illik Kembri layları (təkamülçülər bu gün kembrinin başlanğıcını 530 milyon il əvvəli olaraq qəbul edirlər), əsasən onurğasız qruplarını tapdığımız ən qədim laylardır. Bunlar, ilk olaraq ortaya çıxdıqları hallarıyla, olduqca təkamülləşmiş bir şəkildədir. Sanki heç bir təkamül tarixinə sahib olmadan, o halda, orada meydana gəlmiş kimilər. Təbii ki, bu ani ortaya çıxış, yaradılışçılar olduqca məmnun edir.”⁶

1984-cü ildə, Çinin Yunnan bölgəsinin cənub hissəsindəki Cheng Jiangda, böyük miqdarlarda kompleks onurğasız kəşf edildi. Bunların arasında olan və indi soylarının tükəndiyi bilinən trilobitlər heç olmasa bugünkü mövcud olan onurğasızlar qədər kompleks quruluşlu idilər.

İsveçli təkamülçü paleontoloq Stefan Bengtson, bu vəziyyəti belə açıqlayır:

“Əgər canlılıq tarixində hər hansı bir hadisə, insanın yaradılışı əfsanəsinə bənzədiləcəksə, o da çox hüceyrəli orqanizmlərin ekologiyada və təkamüldə baş aktyor halına gəldikləri okean həyatındakı ani fərqliləşmə dövrüdür. Darvini təəccübləndirən və utandıran bu hadisə bizi hələ də təəccübləndirir.”⁷

Bəli, həqiqətən də bu kompleks canlıların heç bir ataya və ya keçid formasına sahib olmadan birdən ortaya çıxışları bu gün də təkamülçülər üçün olduqca təəccübləndirici və cansıxıcıdır, eynilə 135 il əvvəl Darvinə olduğu kimi. Çünki təkamülçülər Darvindən 135 il sonra belə bu sirrə bir çözümlə tapa bilmək mövzusunda Darvindən daha irəliyə gedə bilməmişlər.

Görüldüyü kimi fosil qeydləri, canlıların təkamülün iddia etdiyi kimi ibtidaidən inkişaf etmişə doğru bir müddət izlədiyini deyil, bir anda və ən mükəmməl halda ortaya çıxdıqlarını göstərir. Bir başqa ifadə ilə, canlılar təkamüllə meydana gəlməmiş, yaradılmışlar.

Təkamülçülər nəzəriyyələrini davam etdirə bilmək üçün nə cür saxtakarlıqlara müraciət edərlər?

Şəkillərdəki hiylələr

Təkamül nəzəriyyəsinə dəlil axtaranların ən çox müraciət etdikləri qaynaq fosil qeydləridir. Fosil qeydləri, keçmişdə yaşamış insanların fosillərini saxlayarlar. Diqqətli və tərəfsiz olaraq araşdırıldığında bu fosil qeydlərinin, təkamülçülərin iddialarının əksinə təkamül nəzəriyyəsini dəstəklədikləri deyil, çürütdükləri görülür. Ancaq fosillərin ümumiyyətlə təkamülçülər tərəfindən təhrif edilərək şərh olunmaları və ictimaiyyətə də tərəfli bir şəkildə əks etdirilmələri səbəbiylə bir çox insan fosil qeydlərinin həqiqətən təkamül nəzəriyyəsini dəstəklədiyini düşünür.

Fosil qeydlərindəki bəzi tapıntıların hər cür şərhə açıq olması təkamülçülərin ən çox işlərinə gələn nöqtədir. Olan fosillər çox vaxt düzgün diaqnoz edilməsi üçün yetərli deyil. Bunlar əksik və dağınıq sümük parçalarından meydana gəlir. Bu səbəblə, əldəki məlumatları təhrif etmək və bunları istənilən istiqamətdə vəsait etmək çox asandır. Necə ki, təkamülçülər tərəfindən fosil qeydlərinə söykənərək aparılan yenidən bərpalar (şəkil ya da maketlər) tamamilə spekulyativ olaraq təkamüllü tezisləri təsdiqləyəcək şəkildə edilir. İnsanlar vizual yoldan daha asan təsirləndikləri üçün məqsəd onları, xəyal gücüylə yenidən bərpa edilmiş varlıqların keçmişdə həqiqətən yaşadığına inandıra bilməkdir.

Təkamülçü araşdırmaçılar, çox zaman yalnız bir diş və ya bir çənə sümüyünün bir hissəsi, ya da kiçik bir qol sümüyündən yola çıxaraq insan bənzəri xəyali varlıqlar çəkər və bunu sensasiyalı şəkildə insan təkamülünün bir halqası olaraq ictimaiyyətə təqdim edərlər. Bu şəkillər çox insanın zehində mövcud olan “ibtidai insanlar” imicinin meydana gəlməsində böyük rol oynamışdır.

Sümük fosillərinə söykənərək aparılan bu işlərlə yalnız əldəki obyektin ümumi xüsusiyyətləri ortaya çıxarıla bilər. Halbuki əsl təyin edici detallar zamanla asanlıqla yox olan yumşaq toxumalardır. Bu səbəblə yumşaq toxumaların spekulyativ olaraq şərh olunmasıyla, yenidən bərpasını edən insanın təxəyyülün sərhədləri daxilində hər şey mümkündür. Harvard Universitetindən Earnst A. Hooten bu vəziyyəti belə açıqlayır:

Yumşaq hissələrin təkrar bərpası çox risklidir. Dodaqlar, gözlər, qulaqlar və burun kimi orqanların altındakı sümüklə heç bir əlaqələri yoxdur. Məsələn bir Neandertal kəllə sümüyünü eyni məntiqlə bir meymuna və ya bir filosofa bənzədə bilərsiniz. Qədim insanların fosillərinə söykənərək edilən canlandırmalar az qala heç bir elmi dəyəərə sahib deyildirlər və cəmiyyəti istiqamətləndirmək məqsədiylə istifadə edilərlər... Bu səbəblə yenidən bərpalara çox güvənilməməlidir.⁸

Necə ki, təkamülçülər bu mövzuda o cür rahat davranmaqdadırlar ki, eyni kəlləni bir-birindən çox fərqli üzlər yaraşdırma bilirlər. Məsələn Avstralopitek robustus (Zinjanthropus) adlı fosil üçün tərtib edilən bir-birindən tamamilə fərqli üç ayrı yenidən bərpa, bunun məşhur nümunəsidir. Eyni fosil, "National Geographic" jurnalının 1960-cı il sentyabr buraxılışında və "Sunday Times"-in 1964-cü il 5 aprel sayında bir-birindən çox fərqli təsvir edilmişdir. Eyni fosilin təkamülçü Maurice Wilson tərəfindən hazırlanan şəkilləri isə bunlardan tamamilə fərqlidir.

Fosillərin qərəzli izah olunması, ya da xəyali yenidən bərpalar edilməsi, təkamülçülərin hiylələrə nə qədər çox müraciət etdiklərini göstərən dəlillər arasında sayıla bilərlər. Ancaq bunlar, təkamül nəzəriyyəsinin tarixində rast gəlinən bəzi konkret saxtakarlıqlarla müqayisə edildiklərində çox günahsız qalarlar.

Saxtakarlıq olduğu dəfələrlə ortaya çıxmasına baxmayaraq bu gün belə təkamül tərəfdarı xeyli çox kitabda yerləşən embrion şəkillərinin sahibi Haeckelin etirafı, ən az edilən bu saxtakarlıqlar qədər təəccüblüdür. Haeckel belə deyər:

Bu etdiyim saxtakarlıq etirafından sonra özümü ayıblanılmış və qınanmış olaraq görməmə lazımdır. Lakin mənim təsəllim budur ki; günahkar vəziyyətdə yan-yanı olduğumuz yüzlərlə yoldaş, bir çox etibarlı müşahidəçi və məşhur bioloq vardır ki, onların yazdıqları ən yaxşı biologiya kitablarında, tezislərində və jurnallarında mənim səviyyəmdə edilmiş saxtakarlıqlar, qəti olmayan məlumatlar, az çox təhrif edilmiş sxemləşdirilmiş və yenidən təşkil edilmiş şəkillər var.⁹

Saxta fosil düzəltmə çalışmaları

Təkamül nəzəriyyəsinə fosil qeydlərində heç bir etibarlı dəlil tapa bilməyən bəzi təkamülçülər, axırda öz dəlillərini özləri düzəltməyə başladılar. Təkamül saxtakarlıqları adı altında ensiklopediyalara belə düşən bu çalışmalar, təkamül nəzəriyyəsinin zorla dəstək verilməyə çalışılan bir ideologiya və həyat fəlsəfəsi olduğunun ən gözəl dəlilidir. Bu saxtakarlıqların ən məşhurları bunlardır:

– Piltdaun adamı

Həvəskar bir paleontoloq olan Charles Dawson, 1912–ci ildə, İngiltərədə Piltdaun yaxınlığındakı bir çuxurda, bir çənə sümüyü və bir kəllə hissəsi tapdığı iddiasıyla ortaya çıxdı. Çənə sümüyü meymun çənəsinə bənzəməsinə baxmayaraq, dişlər və kəllə insanınkılara bənzəyirdi. Bu nümunələrə “Piltdaun adamı” adı verildi, 500 min illik bir tarix biçildi və müxtəlif muzeylərdə insan təkamülünə qəti dəlil olaraq sərgiləndi. 40 ildən çox müddət, üzərinə bir çox elmi məqalələr yazıldı, şərhlər edildi və şəkillər düzəldildi, insanın təkamülünə əhəmiyyətli dəlil olaraq təqdim edildi.

Ancaq 1949–cu ildə fosili bir daha araşdıran mütəxəssislər, bunun süni bir fosil olduğunu, insan kəlləsinə bir oranqutan çənəsi birləşdirilməsi ilə düzəldiyini tapdılar.

Ftor metoduna söykənərək edilən araşdırmalar, kəllənin ancaq bir neçə min illik olduğunu ortaya çıxardı. Oranqutana aid çənə sümüyündəki dişlərin isə süni olaraq aşındırıldığı, fosillərin yanında olan ibtidai vasitələrin, polad alətlərlə yonulmuş adi bir təqlid olduğu aydın oldu.¹⁰ Weinerin etdikləri detallı analizlərlə bu saxtakarlıq 1953–cü ildə qəti olaraq ortaya çıxarıldı. Kəllə 500 il yaşında bir insana, çənə sümüyü də yeni ölmüş bir meymuna aid idi. Dişlər, insana aid olduğu təəssüratını vermək üçün sonradan xüsusi olaraq əlavə olunmuş və sıralanmış, oynaq yerləri də yonulmuşdu. Daha sonra da bütün hissələr, qədim görünmələri üçün kalium dikromat ilə ləkələnildirilmişdi. Bu ləkələr, sümüklər turşuya batırıldığında itirdi. Saxtakarlığı ortaya çıxaran qrupdan Le Gros Clark bu vəziyyət qarşısında təəccübünü gizləyə bilmirdi:

Dişlər üzərində köhnəlmə təəssüratını vermək üçün, süni olaraq oynanmış olduğu o qədər açıq ki, necə olur ki, bu izlər diqqətdən qaçmış ola bilər?!

– Nebraska adamı

1922-ci ildə, Amerikan Təbiət Tarix Muzeyi müdiri Henry Fairfield Osborn, Qərbi Nebraskadakı İlan Dərəsi yaxınlarında, Pliosen dövrünə aid bir azı diş fosili tapdığını açıqladı. Bu diş, iddiaya görə, insan və meymunların ortaq xüsusiyyətlərini daşımaqda idi. Çox dərin elmi mübahisələr başlanmışdı, bəziləri bu diş Pithecanthropus erectus olaraq şərh edirlər, bəziləri isə bunun insana daha yaxın olduğunu söyləyirdilər. Böyük mübahisələr yaradan bu fosilə “Nebraska adamı” adı verildi. “Elmi” latınca adı da dərhal verildi: “Hesperopithecus Haroldcook II”.

Bir çox avtoritet Osbornu dəstəklədi. Bu tək dişə söykənərək Nebraska adamının kəllə və bədəninin bərpa şəkilləri çəkildi. Hətta daha da irəli gedilərək Nebraska adamının arvadının, uşaqlarının və hamısının birlikdə təbii mühitdə ailəvi şəkilləri nəşr olundu.

Ancaq 1927-ci ildə skeletin qalan hissələri də tapıldı. Tapılan yeni hissələrə görə bu diş nə meymuna nə də insana aid idi. Dişin, Prosthennops adlı yabanı Amerikan donuzunun soyu tükənmiş bir cinsinə aid olduğu aydın oldu.

İnsanlarla meymunlar ortaq atadan gəldilər?

Təkamül nəzəriyyəsinin iddiasına görə insanlar və dövrümüzün meymunları ortaq atalara sahibdirlər. Bu ibtidai varlıqlar zamanla təkamülləşərək bir hissəsi dövrümüzün meymunlarını, təkamülün digər bir qolunu izləyən bir başqa qrup da dövrümüzün insanlarını meydana gətirmişdir.

Meymunlarla insanların (sözdə) ilk ortaq atalarına təkamülçülər, “Cənubi Afrika meymunu” mənasını verən “Avstralopitek” adını verərlər. Gerçəkdə soyu tükənmiş qədimi meymun növündən başqa bir şey olmayan Avstralopiteklerin

müxtəlif növləri tapılır. Bunların bəziləri iri quruluşlu, bəziləri daha kiçik, daha narin quruluşlu canlılardır.

İnsan təkamülünün bir sonrakı mərhələsini də təkamülçülər, “homo” yəni insan olaraq təsnif edirlər. İddiaya görə homo ardıcılığındakı canlılar, Avstralopitəklərdən daha inkişaf etmiş, Dövrümüzün insanından çoxda fərqi olmayan canlılardır. Bu növün təkamülünün ən son mərhələsində isə, homo sapiens sapiens, yəni dövrümüzün müasir insanının meydana gəldiyi qarşıya qoyulur.

İşin əslində, təkamülçülərin ortaya atdıqları bu xəyali ssenaridə Avstralopitək adını verdikləri canlılar soyları tükənmiş həqiqi meymunlar, homo ardıcılığındakı canlılar isə qədim tarixlərdə yaşamış bu gün isə nəslə tükənmiş irqlərə mənsub insanlardır. Təkamülçülər bir “insan təkamülü” sxemi meydana gətirə bilmək üçün müxtəlif meymun və insan fosillərini böyüklüklərinə görə ard-arda düzmüşlər. Halbuki elmi gerçəklər, bu fosillərin qəti olaraq təkamül müddətini göstərmədiyini və insanın ataları olaraq göstərilən bu canlıların bir hissəsinin həqiqi meymunlar, bir hissəsinin də həqiqi insanlar olduqlarını göstərmişdir.

İndi xəyali insan təkamülü sxeminin ilk pilləsini meydana gətirən Avstralopitəkləri araşdıraraq.

- Avstralopitəklər: Nəslə tükənmiş meymunlar

Təkamülçülərin iddiası, Avstralopitəklərin zəmanəmizin insanların ən ibtidai atası olduqlarıdır. Bunlar üz və baş quruluşları bugünkü meymunlara bənzəyən, beyin həcmi isə dövrümüzün meymunlarından daha kiçik qədim bir növdür. Ancaq təkamülçülərin iddialarına görə bu varlıqların insanların atası olmasını təmin edən çox əhəmiyyətli bir xüsusiyyətləri olar: iki ayaqlı olmaları.

Meymunlarla insanların hərəkət şəkli tamamilə fərqlidir. İnsanlar, gerçək mənada iki ayaqlarıyla hərəkət edən yeganə canlılardır. Digər bəzi heyvanlar isə iki ayaqlı olaraq məhdud hərəkət qabiliyyətinə sahibdirlər. Məsələn, ayı və meymun kimi heyvanlar nadir olaraq, məsələn bir yeməyə uzanmaq istədiklərində, iki ayaqları üzərində hərəkət edirlər.

Təkamülçülərə görə, Avstralopitek adlı bu canlılar, iki ayaqları üzərində insanlar kimi dik olaraq yeriyə bilməsələr də əyri yerimə qabiliyyətinə sahib idilər. Məhz bu məhdud iki ayaqlı yerimə hərəkəti belə təkamülçüləri bu canlıların insanın atası olduqları istiqamətində cəsərtləndirməyə kifayət idi.

Halbuki təkamülçülərin, Avstralopiteklərin iki ayaqlı olduqlarına dair iddialarını çürüdən ilk dəlil, yenə təkamül araşdırmaçıların özlərindən gəldi. Avstralopiteklərin fosilləri üzərində aparılan detallı araşdırma, təkamülçülər tərəfindən belə, bunların “daha çox” meymuna bənzədiyinin qəbuluna gətirib çıxarmışdı. 1970–ci illərin ortalarında Avstralopitek fosilləri üzərində detallı anatomik araşdırmalar aparan təkamülçü Charles E. Oxnard, Avstralopiteklərin skelet strukturlarını dövrümüzün oranqutanlarınkına bənzədirirdi:

Avstralopiteklərin çiyin, çanaq, bilək, ayaq, dirsək və əllər kimi anatomik bölgələri üzərində edilmiş bir çox qarşılaşdırılma edilərək anatomik araşdırma mövcuddur. Bunların hamısı bunu söyləyir: Bu fosillərin müasir insana olan yaxınlığı həqiqət olmaya bilər. Bütün fosil hissələri həm insandan, həm də şimpanze və qorillalardan fərqlidir. Avstralopiteklər qrup olaraq araşdırıldığında özlərinə xas bir növ oranqutana bənzərlik göstərilir.¹²

Ancaq təkamülçülər üçün əsas utanc qaynağı, Avstralopiteklərin iddia edildiyi kimi iki ayaqlı və əyri olaraq yeriyə bilməyəcəklərinin aydın olmuş olması oldu. İki ayaqlı ancaq əyri olaraq yeridiyi iddia edilən Avstralopitekin belə bir quruluşa sahib olması fiziki olaraq son dərəcə səmərəsiz olacaqdı və nisbətən yüksək enerji tələb etməkdə idi. Necə ki, 1996–cı ildə kompüter mütəxəssisi Robin Crompton, apardığı araşdırmalarda bu növ bir “qarışıq” yerimənin qeyri–mümkün olduğunu göstərdi. Cromptonun gəldiyi nəticə bu idi: Bir canlı, ya tam dik, ya da tam dörd ayağı üzərində yeriyə bilər. Bu ikisinin arası yerimə forması, enerji istifadəsinin həddindən artıq dərəcədə artması səbəbiylə mümkün olurdu. Beləcə Avstralopiteklərin iddia edildiyi kimi əyri və iki ayaqlı yeriyə bilməyəcəyi ortaya çıxmış oldu.

Avstralopiteklərin iki ayaqlı olmadıqlarına dair bəlkə də ən əhəmiyyətli işi isə 1994–cü ildə fosilləşmiş canlılar üzərində iki ayaqlılıq araşdırmaları İngiltərə Liverpul Universiteti, “İnsan anatomiyası və hüceyrə biologiyası” hissəsində vəzifəli araşdırmaçı anatomiyaçı Fred Spoor və qrupu etdilər. Qulaq ilbizindəki şüursuz tarazlıq mexanizmindən yola çıxaraq araşdırmalar edən elm adamları Avstralopiteklərin qəti olaraq iki ayaqlı olmadıqlarını tapdılar.

Beləcə Avstralopiteklərin insan bənzəri olduqlarına dair iddianın sonu gəlmiş oldu.

- Homo ardıcılığı: Həqiqi insan irqləri

Xəyali insan təkamülünün bir sonrakı pilləsi isə “homo” yəni insan ardıcılığıdır. Bu silsilədəki canlılar zəmanəmizin insanından çox fərqli olmayan yalnız irqi bəzi fərqləri olan insanlardır. Təkamülçülər bu fərqləri şişirtməyə çalışaraq haqqında danışılan insanları zəmanəmizin insanının “irqi” olaraq deyil, ayrı bir “növ”ü olaraq izah etmişlər. Halbuki bir azdan da görəcəyimiz kimi homo ardıcılığındakı insanların hamısı əslində normal bir insan irqindən başqa bir şey deyil.

Təkamülçülərin xəyali sxeminə görə homo növünün öz içindəki xəyali təkamülü belədir: Əvvəl homo erectus, sonra arxaik homo sapiens və neandertal insanı, sonra da cro-magnon adamı və günümüzdəki insanı meydana gəlir.

Homo ardıcılığındakı yuxarıda saymış olduğumuz “növ”lərin hamısı, hər nə qədər təkamülçülər əksini iddia etsələr də əslində az əvvəl də vurğuladığımız kimi gerçək insanlardan başqa bir şey deyildirlər. Əvvəlcə təkamülçülərin ən ibtidai növ saydıqları homo erectusu araşdıraraq.

Homo erectusun “ibtidai” bir növ olmadığını göstərən ən təsir edici dəlil, ən qədim homo erectus fosillərindən olan “Türkana uşağı” fosilidir. Türkana uşağı fosilinin sahibinin 12 yaşında uşaq olduğu və böyüdüyü zaman 1.83 boyunda olacağı təxmin edilir. Bu fosilin sahibinin dik skelet quruluşu zəmanəmizin insanından fərqsizdir! Uzun və incə olan skelet quruluşu, indiki vaxtda tropik bölgələrdə yaşamaqda olan insanların skelet quruluşuyla tamamilə uyğunlaşır. Bu fosil, homo erectusun zəmanəmizin insanının bir irqi olduğunun ən əhəmiyyətli dəlillərindəndir. Təkamülçü paleoantropoloq Richard Leakey homo erectus və günümüz insanını belə qarışdırır:

Hər hansı biri aradakı fərqi görə bilər: Kəllənin forması, üzün bucağı, qaş çıxıntısının kobudluğu və s. Ancaq bu fərqlər bugün dəyişik coğrafiyalarda yaşamaqda olan insan irqlərinin bir-birləri arasındakı fərqlərdən daha çox

*deyil. Belə bir variasiya bir-birlərindən uzun zaman aralığında ayrı tutulduqları zaman ortaya çıxar.*¹³

Yəni Leakey bunu söyləyir ki, homo erectus və bizim aramızdakı fərq, məsələn zəncilərlə eskimolar arasındakı fərqlərdən çox deyil. Homo erectusun bu kəllə xüsusiyyətləri, bəslənmə forması, genetik köç, digər insan irqi ilə müəyyən bir müddət qaynaşmama kimi hadisələrin nəticəsində ortaya çıxmışdır.

Homo erectusun “ibtidai” bir növ olmadığına bir başqa ən gözəl dəlili bunların 27.000 illik və hətta 13.000 illik fosillərinin tapılmış olmasıdır. Elm dünyasında böyük əks-sədarə oyandıran və (elmi jurnal olmayan) “Time”də belə nəşr olunan bir məqaləyə görə Yava adasında yaşının 27.000 illik olduğu təyin olunan homo erectus fosilləri tapılmışdır. Avstraliyada Kov bataqlığında isə 13.000 illik homo sapiens–homo erectus xüsusiyyətləri daşıyan bəzi fosillər tapılmışdır. Bütün bu fosillər, homo erectusun günümüzə olduqca yaxın tarixlərə qədər həyatını davam etdirmiş olduğunu və bunların bildiyimiz insanın məhv olmuş bir irqindən başqa bir şey olmadıqlarını göstərir.

- Arxaik homo sapiens və Neandertal adamı

Arxaik homo sapiens, xəyali təkamül sxeminin zəmanəmizin insanından bir əvvəlki pilləsini meydana gətirər. Əslində bu insanlar haqqında təkamülçülər baxımından deyiləcək bir şey yoxdur, çünki bunlar günümüzdəki insandan ancaq çox kiçik fərqlərlə ayrılırlar. Hətta bəzi araşdırmaçılar, bu növün nümayəndələrinin zəmanəmizdə hələ yaşadıklarını söyləyərək Avstraliyalı aborijen yerlilərini nümunə göstərirlər. Aborijen yerliləri də eyni bunun kimi qalın qaş çıxıntılına, içəri doğru əyri çənə quruluşuna və bir az daha kiçik beyin həcminə sahibdirlər. Həmçinin çox yaxın bir keçmişdə Macarıstanda və İtalyanın bəzi kəndlərində bu insanların yaşamış olduqlarına dair ciddi tapıntılar ələ keçirilmişdir.

Təkamülçülər arxaik homo sapiense ən əhəmiyyətli nümunə olaraq Hollandiyanın Neander vadisində olan və Neandertal adamı adı verilən insan fosillərini göstərirlər. Onsuz da zəmanəmizdə bir çox araşdırmaçı, Neandertal insanını günümüzdəki insandan aşağı növü olaraq təyin edərək “homo sapiens

neandertalensis” adlandırır. Bu irqin dövrümüzün insanı ilə birlikdə, eyni anda və eyni coğrafiyada yaşadığı qətidir. Tapıntılar, Neandertalların ölümlərini basdırdıqlarını, müxtəlif musiqi alətləri düzəltmələrini və eyni dövrdə yaşamış homo sapiens sapienslərlə birlikdə inkişaf etmiş mədəniyyəti paylaşdıqlarını açıq şəkildə göstərirlər. Neandertal fosillərinin tamamilə müasir olan kəllə sümüklər və skelet strukturları da hər hansı bir fərziyyəyə açıq deyil. Bu mövzuda ciddi avtoritet sayılan New Mexiko Universitetindən Erik Trinkaus belə yazır:

Neandertal fosilləri və müasir insan sümükləri arasında aparılan detallı müqayisə etmələr, bunu göstərir ki, Neandertalların anatomiyasında, ya da hərəkət, alət istifadəsi, zəka səviyyəsi və ya danışma qabiliyyəti kimi xüsusiyyətlərində müasir insanlardan aşağı sayıla biləcək heç bir şey yoxdur.¹⁴

Bunlara əlavə olaraq Neandertalların dövrümüzün insanına görə bəzi üstünlükləri var. Neandertalların beyin həcmi dövrümüzün insanının beynindən daha böyükdür və bunlar bədən olaraq daha möhkəm quruluşlu və əzələ gücü olaraq bizlərdən daha güclüdürlər. Yenə Trinkaus belə deyir:

Neandertalların özünə xas quruluşu, gövdə və əza sümüklərinin ümumiyyətlə şişirdilmiş şəkildə quruluşlu olmasıdır. Bütün yaxşı qorunmuş sümüklər, müasir insanlar tərəfindən nadir olaraq sahib oluna biləcək bir gücə işarə edir. Üstəlik bu xüsusiyyət yalnız yetkin kişilərdə deyil, yetkin qadınlarda, yaşlılarda və hətta uşaqlarda belə görülə bilər.¹⁵

Qısacası Neandertallar, yalnız zamanla assimilyasiya olmuş xüsusi insan irqidir.

Təkamülün qarşıya qoyduğu kimi, canlılıq təsadüflərlə meydana gələ bilər?

Təkamül nəzəriyyəsi canlılığın, ibtidai dünya şərtlərində təsadüflər nəticəsi meydana gələn bir hüceyrə ilə başladığını irəli sürür. Ancaq 21-ci əsrə girərkən belə bir çox istiqamətdən sirrini qoruyan hüceyrənin varlığını təbiət şərtlərinə və təsadüflərə bağlamanın necə ağılsızlıq olduğunu göstərmək üçün hüceyrənin quruluşunu sadə bənzətmələrlə təsvir etməyə çalışaq.

Bir canlı hüceyrəsi, bütün iş sistemləri, xəbərləşməsi, nəqliyyatı və idarəetmə ilə böyük bir şəhərlə bənzər komplekslik dərəcəsinə malikdir: Hüceyrənin sərf etdiyi enerjini istehsal edən stansiyalar; həyat üçün zəruri olan ferment və hormonları istehsal edən fabriklər; istehsal ediləcək bütün məhsullarla əlaqədar məlumatların qeydli olduğu məlumat bankı; bir bölgədən digərinə xammalları və məhsulları nəql edən kompleks daşıma sistemləri, boru xətləri; çöldən gələn xammalları işə yarayacaq hissələrə təhlil edən inkişaf etmiş laboratoriya və təmizləyici zavodları; hüceyrənin içinə alınacaq və ya xaricinə göndəriləcək materialların giriş-çıxış idarəetmələrini edən mütəxəssisləşmiş hüceyrə pərdəsi zülalları bu kompleks quruluşun yalnız bir hissəsini meydana gətirirlər.

Məhz quruluşu və ehtiva etdiyi mexanizmlərlə bu dərəcə kompleks bir varlıq olan hüceyrənin deyil ibtidai dünya şərtlərində meydana gəlməsi, günümüzün ən inkişaf etmiş texnologiyaya sahib laboratoriyalarında belə süni olaraq sintez edilməsi mümkün olmamışdır. Hüceyrənin tərkib hissə olan amin turşularından və bunların meydana gətirdiyi zülallardan yola çıxaraq nə hüceyrə, nə də mitoxondri, ribozom, və s. kimi hüceyrənin tək bir orqanoidi belə yaradıla bilməz. Bu səbəbdən təkamülün təsadüfən meydana gəldiyini iddia etdiyi ilk hüceyrə yalnız bir xəyal gücü və fantaziya məhsulu olaraq qalmışdır.

Zülallar təsadüfə meydan oxuyur

Hüceyrəni hələlik bir kənara buraxaq. Çünki nə hüceyrənin, nə də hüceyrəni meydana gətirən minlərlə növ kompleks zülal molekullarından birinin belə təbii şərtlərdə meydana gəlməsi ehtimaldan kənardır.

Zülallar, müəyyən sayda və növdəki amin turşularının xüsusi bir sırayla düzülmələrindən yaranan nəhəng molekullardır. Bu molekullar canlı hüceyrələrinin tərkib hissələri meydana gətirərlər. Ən sadələri təxminən 50 amin turşusundan yaranan zülalların minlərlə amin turşusundan ibarət olan növləri də vardır. Canlı hüceyrələrində olan və hər birinin xüsusi vəzifəsi olan zülalların strukturlarındakı tək bir amin turşusunun belə azalması və ya yerinin dəyişməsi, ya da zəncirə amin turşusu əlavə olunması o zülalı işə yaramaz molekul yığını halına gətirər. Amin turşularının “təsadüfən meydana gəldikləri” iddiasına belə etibarlı bir dəlil, ya da izah etməkdən aciz olan molekulyar təkamül nəzəriyyəsi, zülalların meydana gəlməsi nöqtəsində tamamilə çıxılmaz vəziyyətə girir.

Zülalların funksional quruluşunun heç bir şəkildə təsadüfən meydana gələ bilməyəcəyi, hər kəsin anlaya biləcəyi sadə ehtimal hesabları ilə belə rahatlıqla görülmə bilər.

Məsələn, tərkibində 288 amin turşusu olan və 12 fərqli amin turşusu növündən ibarət olan orta böyüklükdəki bir zülal molekulunun ehtiva etdiyi amin turşuları 10^{300} fərqli şəkildə düzülə bilər. Ancaq bu düzülmələrdən yalnız “1”-i bu haqqında danışılan zülalı meydana gətirər. Geriyə qalan bütün düzülmələr heç bir işə yaramayan, hətta bəzən canlılar üçün zərərli ola biləcək mənasız amin turşusu zəncirləridir. Digər bir deyimlə yuxarıda nümunə verdiyimiz zülal molekulundan yalnız birinin təsadüfən meydana gəlmə ehtimalı “ 10^{300} -də 1” ehtimaldır. Bu, birin yanına 300 ədəd sıfırın gəlməsi ilə yaranan “astronomik” sayda “1” ehtimal, praktikada reallaşması qeyri-mümkün olan ehtimaldır. Üstəlik, 288 amin turşulu bir zülal, canlıların quruluşunda olan digər minlərlə amin turşulu nəhəng zülallarla müqayisə edildiyində olduqca təvazökar quruluş sayıla bilər. Eyni ehtimal hesablarını bu nəhəng molekullara tətbiq etdiyimizdə isə bu “qeyri-mümkün” sözünün belə yetərsiz qaldığını görürük.

Canlılığın inkişafında bir pillə daha irəlilədiyimizdə, tək başına tək bir zülalın da heç bir şey ifadə etmədiyini görürük. İndiyə qədər bilinən ən kiçik bakteriyalardan biri olan “Mycoplasma Hominis H39”-un belə 600 növ zülala sahib olduğu görülmüşdür. Bu vəziyyətdə, tək bir zülal üçün etdiyimiz yuxarıdakı ehtimal hesablarını 600 növ zülal üzərindən etməmiz lazım olacaq. Nəticədə qarşılaşacağımız rəqəmlər isə qeyri-mümkün anlayışının çox uzağındadır.

Birinin belə təsadüfən meydana gəlməsi qeyri-mümkün olan bu zülallardan orta hesabla bir milyonun təsadüfən uyğun şəkildə bir yerə gəlib əksiksiz bir insan hüceyrəsini meydana gətirməsi isə, milyardlarla dəfə daha qeyri-mümkündür. Qaldı ki, bir hüceyrə heç bir zaman üçün bir zülal yığınınından ibarət deyil. Hüceyrənin içində, zülalların yanında nuklein turşular, karbohidratlar, lipidlər, vitaminlər, elektrolitlər kimi başqa bir çox kimyəvi maddə həm quruluş, həm də funksiya baxımından müəyyən nisbət, uyğunlaşma və dizayn çərçivəsində yer alırlar. Hər biri də bir çox fərqli orqanoidin içində tərkib hissə və ya köməkçi molekul olaraq vəzifə yerinə yetirirlər.

Görüldüyü kimi təkamül, yeganə “açıqlaması” olan təsadüf nəzəriyyəsiylə, nə hüceyrə, nə də hüceyrədəki milyonlarla zülaldan tək birinin meydana gəlməsini belə izah etməkdən acizdir.

Türkiyədə, təkamülçü düşüncənin qabaqcıl avtoritetlərindən olan Prof. Dr. Əli Demirsoy da, “İrsilik və təkamül” adlı kitabında, canlılıq üçün ən lazımlı fermentlərdən biri olan “Sitokrom-C”nin təsadüfən meydana gəlmə ehtimalını belə ifadə edir:

Təməmində bir “Sitokrom-C”nin düzülüşünü meydana gətirmək üçün ehtimal sıfır deyiləcək qədər azdır. Yəni canlılıq əgər müəyyən bir düzülməni tələb edirsə, bu bütün kainatda bir dəfə meydana gələcək qədər az ehtimala malikdir deyilə bilər. Ya da meydana gəlməsində bizim təyin edə bilməyəcəyimiz fəvqəltəbii güclər vəzifə yerinə yetirmişdir. Bu sonuncusunu qəbul etmək elmi məqsədə uyğun deyil. O zaman birinci fərziyyəni irdələmək lazımdır.¹⁶

Demirsoy, bu kitabın girişində də bəhs etdiyimiz yuxarıdakı sətirlərinin ardından, “elmi məqsədə daha uyğun” olduğu üçün qəbul etdiyi bu ehtimalın nə cür həqiqətdən kənar olduğunu belə etiraf edər:

... “Sitokrom-C”nin müəyyən amin turşusu düzülüşünü təmin etmək, bir meymunun yazı maşınında heç səhv etmədən insanlıq tarixini yazma ehtimalı qədər azdır (meymunun təsadüfi düymələrə basdığı qəbul edərək).¹⁷

Canlılarda olan bir zülal molekulunun meydana gəlməsi üçün yalnız uyğun amin turşularının uyğun sırada düzülmələri yetərli deyil. Bununla yanaşı, zülalların quruluşunda olan 20 növ amin turşusundan hər birinin də yalnız sol-əlli olması lazımlıdır. Bilindiyi kimi, kimyəvi olaraq eyni amin turşusunun həm sağ-əlli həm də sol-əlli olmaq üzrə iki fərqli növü vardır. Bunların aralarındakı fərq üç ölçülü strukturlarının bir-biriylə zidd istiqamətli olmasından qaynaqlanar. Eyni insanın, sağ və sol əlləri arasındakı fərqlilik kimi... Hər iki qrupdan amin turşusu da bir-birləriylə rahatlıqla bağlana bilər. Ancaq aparılan araşdırmalar çox maraqlı bir gerçəyi ortaya çıxarmışdır: Canlıların quruluşunda olan zülallar yalnız sol-əlli amin turşularından meydana gəlir və zülalın quruluşuna qatılacaq tək bir sağ-əlli amin turşusu belə o zülalı işə yaramaz hala gətirir.

Bir an üçün təkamülçülərin dediyi kimi canlılığın təsadüflərlə meydana gəldiyini fərz edək! Bu vəziyyətdə yenə təsadüflərlə meydana gəlmiş olması lazım olan amin turşularından təbiətdə sağ və sol-əlli olmaq üzrə bərabər miqdarlarda olacaqdı. Zülalların necə olub da bunların içindən yalnız sol-əllilərini ayırd etdikləri və necə aralarına heç bir sağ-əlli amin turşusunun qarışmadığı təkamülçülərin heç bir izah gətirə bilmədikləri mövzulardan biri olaraq qaldı. Bu vəziyyət təkamülün gözü bağlı müdafiəçisi olan Britannika ensiklopediyasında belə ifadə edilir:

Yer üzündəki bütün canlı orqanizmlərdəki amin turşularının hamısı, zülallar kimi kompleks polimerlərin quruluş blokları, eyni asimmetriya tipindədir. Sanki tamamilə sol-əllidirlər. Bu, bir baxıma, milyonlarla dəfə havaya atılan bir pulun həmişə eyni tərəfin gəlməsinə, heç vaxt tərsinin gəlməməsinə bənzəyər. Molekulların necə sol-əlli, ya da sağ-əlli olduğu tamamilə qavranıla bilməz. Bu seçim aydın olmaz bir şəkildə, dünya üzərindəki həyatın qaynağına bağlıdır.¹⁸

Bir zülalın meydana gələ bilməsi üçün, lazımlı amin turşusu növlərinin, lazım olan sayda və sıralamada və lazım olan üç ölçülü quruluşda düzülmələri bəs etməz. Bunun üçün eyni zamanda, birdən çox qola sahib amin turşusu molekulalarının yalnız müəyyən qollarıyla bir-birlərinə bağlanmaları lazımdır. Bu şəkildə edilən əlaqə, “peptid əlaqə” adı verilir. Zülallar, yalnız və yalnız “peptid” əlaqə ilə bağlanmış amin turşularından meydana gəlirlər.

Aparılan araşdırmalar amin turşularının öz aralarındakı təsadüfi birləşmələrinin ən çox 50%-nin peptid əlaqə ilə olduğunu, geri qalanının isə zülallarda olmayan fərqli əlaqələrlə bağlandıqlarını ortaya qoymuşdur. Bu səbəbdən eynilə bir zülalı meydana gətirəcək amin turşularının yalnız sol-əllilər arasından seçilmələrinin zəruriliyi kimi, hər amin turşusunun da özündən əvvəlki və sonrakı ilə yalnız və yalnız peptid əlaqə ilə bağlanmış olması lazımlılığını da həmçinin hesaba qatmaq şərtidir. Çünki, təbii şərtlərdə sağ-əlli amin turşularını xüsusi olaraq bir kənara ayıracaq və hər amin turşusunun bir başqası ilə peptid əlaqə yaratması üçün başında dayanacaq idarəetmə mexanizmi əlbəttə ki yoxdur.

Bu vəziyyətdə, məsələn, 500 amin turşusu orta hesabla bir zülal molekulunun uyğun növ və sıralamada düzülmələri ehtimalı ilə yanaşı, ehtiva etdiyi amin turşularının hamısının yalnız sol-əlli olması və bu amin turşularının hər birinin də yalnız peptid əlaqə qurması ehtimallarını da hesaba qatdığımız da gələcəyimiz ümumi ehtimalı belə əldə edərik:

– Uyğun düzülmə ehtimalı = $1/20^{500} = 1/10^{650}$

– Sol-əlli olma ehtimalı = $1/2^{500} = 1/10^{150}$

– Peptid əlaqə ehtimalı = $1/2^{499} = 1/10^{150}$

CƏMI = $1/10^{800}$ Yəni 10^{800} də “1” ehtimal

Görüldüyü kimi 500 amin turşulu bir zülal molekulunun meydana gəlmə ehtimalı, 1-in yanına 800 sıfırın gəlməsiylə yaranan və ağılın anlayış sərhədlərinin çox uzağında olan astronomik bir sayda, “1” ehtimaldır. Bu yalnız kağız üstündəki bir ehtimaldır. Praktikada isə, belə bir ehtimalın reallaşma şansı “0”-dir. Riyaziyyatda da 10^{50} -dən sonrakı ədəd statistik olaraq reallaşma ehtimalı “0” olan ədəddir.

500 amin turşusu bir zülal molekulunun təsadüfən meydana gəlmə imkansızlığı bu ölçülərə çatarkən, istəsəniz zehninizi imkansızlığın daha irəli ölçüləri ilə bir az daha məcbur edək: Həyat üçün vacib zülal olan “hemoqlobin” molekulunda yuxarıdakı nümunə verdiyimiz zülaldan daha çox, 574 amin turşusu olar. İndi möhkəm durun! Bədəninizdəki milyardlarla qırmızı qan hüceyrələrindən yalnız birində isə, tam “280.000.000” (280 milyon) hemoqlobin molekulu olar.

Halbuki nə qırmızı qan hüceyrəsini, onun tək bir zülalının belə sınaq-yanılma üsulu ilə meydana gələ bilməsi üçün dünyanın fərz edilən ömrü çatmaz. Bütün bunlardan ortaya çıxan nəticə, təkamülün tək bir zülal mərhələsində belə qorxunc imkansızlığa düşdüydür.

Canlılığın ortaya çıxışına təkamülçü cavab axtarırları

Bütün bu həqiqətlər qarşısında tərəfli və qərəzli laqeydlik göstərən təkamülçülər hadisəyə məntiqli açıqlama gətirə bilməyəcəklərini bildiklərindən, hər zaman olduğu kimi gözdən pərdə asmaq üsullarını davam etdirməyə və inkişaf etdirməyə başladılar.

Canlılığın necə olub da cansız maddələrdən meydana gələ bildiyi probleminə guya təkamülçü izah gətirmiş ola bilmək məqsədiylə bir sıra laboratoriya təcrübələri etdilər. Bunların arasında təkamülçülərin ən çox etibar etdikləri təcrübə, 1953-cü ildə Amerikalı araşdırmaçı Stanley Miller tərəfindən edilən və Miller təcrübəsini, ya da Urey-Miller təcrübəsi olaraq adlandırılan təcrübədir.

Stanley Miller, müəllimi Harold Urey ilə birlikdə, öz ağına görə canlıların ən kiçik tərkib hissəsi olan amin turşularının "təsadüfən" meydana gələ biləcəklərini isbat edəcək təcrübə etməyə qərar verdi.

Miller bu məqsədlə, ibtidai dünyanın meydana gəlməsində var olduğunu təxmin etdiyi (ancaq daha sonraları həqiqi olmadığı aydın olacaq olan) atmosfer mühitini laboratoriyada qurdu və işlərinə başladı. Təcrübəsində ibtidai atmosfer olaraq istifadə etdiyi qarışıq ammonyak, metan, hidrogen və su buxarından meydana gəlirdi.

Miller, metan, ammonyak, su buxarı və hidrogenin təbii şərtlər altında bir-birləriylə reaksiyaya girə bilməyəcəklərini bilirdi. Bunları bir-birləriylə reaksiyaya salmaq üçün çöldən enerji dəstəyi etmək lazım olduğunu da fərqləndirirdi. Bu səbəblə bu enerjinin ibtidai atmosfer mühitində ildırımlardan qaynaqlanmış ola biləcəyini qarşıya qoydu. Bu fərziyyəyə söykənərək də, etdiyi təcrübələrində süni elektrik axını qaynağı istifadə etdi.

Miller bu qaz qarışığını bir həftə boyunca 100°C istilikdə qaynatdı, digər tərəfdən də bu isti mühitə elektrik cərəyanı verdi. Həftənin sonunda Miller,

qabın dibində olan qarışıqdakı kimyəvi maddələri ölçdü və zülalların tərkib hissəsini meydana gətirən 20 növ amin turşusundan üçünün sintez edildiyini müşahidə etdi.

Təcrübə, təkamülçülər arasında böyük sevinc yaratdı və çox böyük bir müvəffəqiyyətmiş kimi önə sürüldü. Bu təcrübənin öz nəzəriyyələrini qəti olaraq təsdiqlədiyinə inanan təkamülçülər, bundan aldıkları cəsarətlə dərhal ssenari yazma işinə başladılar. Millər guya, amin turşularının öz-özünə meydana gələ biləcəklərini isbat etmişdi. Buna söykənərək, sonrakı mərhələlər də dərhal hazırlandı. Çəkilən ssenariyə görə, ibtidai atmosferdə meydana gələn amin turşuları, daha sonra təsadüflər nəticəsi uyğun düzülmələrdə birləşmiş və zülalları meydana gətirmişlərdi. Təsadüf əsəri meydana gələn bu zülalların bəziləri də, özlərini, “bir təhər” meydana gəlmiş hüceyrə pərdəsi bənzəri strukturların içinə yerləşdirərək ibtidai hüceyrəni meydana gətirmişlərdi. Hüceyrələr də zamanla yan-yanə gəlib birləşərək canlı orqanizmləri meydana gətirmişlərdi. Ssenarinin ən böyük dayağı isə Millerin təcrübəsi idi.

Halbuki Miller təcrübəsi etibarsızlığı bir çox nöqtədən sübut edilmiş gözdən pərdə asmaqdan başqa bir şey deyildi.

Millərin təcrübəsi yalnız gözdən pərdə asmaqdan ibarət idi

Təxminən əlli yaşına girən bu təcrübə, bir çox istiqamətdən etibarsızlığı sübut edildiyi halda, bu gün hələ canlılığın guya özbaşına meydana gəlməsi haqqındakı ən böyük dəlil olaraq təkamülçü ədəbiyyatdakı yerini qoruyar. Halbuki Miller təcrübəsi ön mühakiməli və tək tərəfli təkamülçü məntiqiylə deyil də həqiqi bir gözlə qiymətləndirildiyində, vəziyyətin təkamülçülər baxımından heç də o qədər ümidləndirici olmadığı görülür. Çünki hədəfini, ibtidai dünya şərtlərində amin turşularının öz-özünə meydana gələ biləcəklərini sübut etmək üçün göstərən təcrübə, bir çox istiqamətdən bu hədəflə əsassızlıq göstərir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Miller təcrübəsində, “soyuq tələ” (cold trap) adlı bir mexanizm istifadə edərək amin turşularının meydana gəldikləri anda mühitdən təcrid

etmişdi. Çünki əks halda, amin turşuları meydana gətirən mühitin şərtləri, bu molekulları meydana gəlmələrindən dərhal sonra məhv edərdi.

Halbuki ultrabənövşəyi şüalar, ildırımlar, müxtəlif kimyəvi maddələr, yüksək oksigen miqdarı və s. kimi ünsürləri ehtiva edən ibtidai dünya şərtlərində, bu növ şüurlu qurğuların var olduğunu düşünmək belə mənasızdır. Bu mexanizm olmadan, hər hansı bir növ amin turşusu əldə edilsə belə bu molekullar eyni mühitdə dərhal parçalanacaqlar. Kimyagər Richard Bliss bu ziddiyyəti belə izah edir:

Millerin alətlərinin əsas hissəsi olan "soyuq tələ", kimyəvi reaksiyalardan formalanmış məhsulları toplama tapşırığı görürdü. Həqiqətən bu soyuq tələ olmadan, kimyəvi məhsullar elektrik mənbəyi tərəfindən korlanmış olacaqdı.¹⁹

Necə ki, Miller, eyni materialları istifadə etdiyi halda soyuq tələ yerləşdirmədən etdiyi daha əvvəlki təcrübələrdə tək bir amin turşusu belə əldə edə bilməmişdi.

- Millerin təcrübəsində canlandırmağa çalışdığı ibtidai atmosfer mühiti həqiqi deyildi. Bu gerçəyi, 1980-ci illərin ortalarına doğru mövzuyla maraqlanan bəzi geoloqlar ortaya çıxardılar. Buna görə, Miller süni mühitində olması lazım olan azot və karbon qazını nəzərdən qaçırır, bunların yerinə metan və ammoniyak istifadə etməyi seçirdi.

Yaxşı bəs, təkamülçülər niyə ibtidai atmosferdə əsas olaraq metan (CH₄), ammoniyak (NH₃) və su buxarının (H₂O) olduğu mövzusunda israr etmişlərdir? Cavab sadə idi: Ammoniyak olmadan, bir amin turşunun sintez edilməsi qeyri-mümkün idi. Kevin M. Kean, "Discover" jurnalında nəşr etdiyi məqalədə bu vəziyyəti belə izah edir:

Miller və Urey dünyanın qədim atmosferini metan və ammoniyak qarışdıraraq təqlid etdilər. Onlara görə dünya, metal, qaya və buzun homogen qarışığı idi. Halbuki son çalışmalarda o zamanlar dünyanın çox isti olduğu və ərimiş nikel ilə dəmirin qarışığından meydana gəldiyi aydın olmuşdur. Beləcə o dövrdəki kimyəvi atmosferin daha çox azot (N₂), karbon qazı (CO₂) və su buxarından (H₂O) meydana gəlməsi lazımdır. Halbuki bunlar orqanik

*molekulların meydana gəlməsi üçün ammonyak və metan qədər uyğun deyildirlər.*²⁰

Nəticə olaraq, ibtidai yer atmosferinin Millerin təxmin etdiyindən daha fərqli qazlardan meydana gəldiyi ortaya çıxmışdı. Amerikalı elm adamları J. P. Ferris və C. T. Chenin araşdırmaları bu suala lazımlı cavabı verdi. Ferris və Chen karbon qazı, hidrogen, azot və su buxarından ibarət olan bir atmosfer mühitində Stanley Millerin təcrübəsini təkrarladılar. Və bu qaz qarışığı ilə bir tək molekul amin turşusu belə əldə edə bilmədilər.²¹

Uzun sürən səssizlikdən sonra Millerin özü də istifadə etdiyi atmosfer mühitinin həqiqi olmadığını etiraf etdi.²²

- Millerin təcrübəsini etibarsız edən bir başqa əhəmiyyətli nöqtə də, amin turşularının meydana gəldiyi qarşıya qoyulan dövrdə, atmosferdə amin turşularının hamısını parçalayacaq sıxlıqda oksigen olması idi. Bu miqdardakı oksigen isə amin turşularının meydana gəlməsinə qəti olaraq maneə olacaqdı.²³ Bu vəziyyət, oksigen diqqətə alınmadan edilmiş olan Miller təcrübəsini tamamilə etibarsız edirdi. Əgər təcrübədə oksigen istifadə edilsəydi, metan, karbon qazı və suya, ammonyak isə azot və suya çevriləcəkdə.

Digər tərəfdən, (hələ ozon təbəqəsi var olmadığından) çox sıx miqdarlardakı ultrabənövşəyi şüalarına qarşı müdafiəsiz olan dünya üzərində hər hansı orqanik molekulun yaşaya bilməyəcəyi də açıqdır.

- Miller təcrübəsinin nəticəsində yalnız canlılıq üçün lazımlı olan amin turşuları əldə edilməmiş, bunlardan daha çox miqdarda canlıların quruluş və funksiyalarını pozucu xüsusiyyətlərə sahib orqanik turşular da meydana gəlmişdi. Amin turşularının, təcrid edilməyib də bu kimyəvi maddələrlə eyni mühitdə buraxılmaları halında isə, bunlarla kimyəvi reaksiyaya girib parçalanmaları və fərqli birləşmələrə çevrilmələri qaçınılmaz idi. Həmçinin təcrübə nəticəsində ortaya bol miqdarda sağ-əlli amin turşusu çıxmışdı. Yalnız bu amin turşularının varlığı, təkamülü öz məntiqi içində belə çürüdü. Çünki sağ-əlli amin turşuları canlı quruluşunda istifadə edilə bilməyən və zülalların quruluşuna qarışıqlarında onları istifadə edilməz hala gətirən amin turşuları idi.

Nəticə olaraq Millerin təcrübəsindəki amin turşularının meydana gəldiyi mühit canlılıq üçün əlverişli deyil, əksinə ortaya çıxacaq lazımlı molekulları parçalayıcı, yandırıcı turşu qarışığı xüsusiyyətində idi.

Bütün bunların göstərdiyi tək bir konkret həqiqət vardır: Miller təcrübəsinin, canlılığın ibtidai dünya şərtlərində təsadüfən meydana gələ biləcəyini sübut etmək kimi iddiası ola bilməz. Hadisə, amin turşusu sintez etməyə istiqamətli şüurlu və idarə edilən laboratoriya təcrübəsindən başqa bir şey deyil. İstifadə edilən qazların cinsləri və qarışıq nisbətləri amin turşularının meydana gələ bilməsi üçün ən ideal ölçülərdə təyin olunmuşdur. Mühitə verilən enerji miqdarı, nə əksik, nə çox, tamamilə istənilən reaksiyaların reallaşmasını təmin edəcək şəkildə diqqətlə nizamlanmışdır. Təcrübə cihazı, ibtidai dünya şərtlərində mövcud ola biləcək heç bir zərərli, korlayıcı, ya da amin turşusu meydana gəlməsinə maneə törədici ünsürü saxlamayacaq və içəri sızmasını önleyəcək şəkildə təcrid edilmişdir. Amin turşularının quruluşunda olan üç-beş elementdən başqa ibtidai dünyada mövcud olan və reaksiyaların seyrini dəyişdirəcək heç bir element, mineral, ya da mürəkkəb təcrübə balonuna qoyulmamışdır. Oksidləşmə səbəbiylə amin turşularının varlığına imkan verməyəcək oksigen bunlardan yalnız biridir. Qaldı ki, hazırlanan ideal laboratoriya şərtlərində belə, yaranan amin turşularının eyni mühitdə parçalanmadan varlıqlarını davam etdirə bilmələri mümkün deyil. Ancaq təcrübə əsnasında bu problemin də, amin turşuları meydana gəldikləri anda mühitdən ayıracaq bir başqa süni qurğu ilə (cold trap) həll edilmişdir.

Əslində bu təcrübə ilə təkamülçülər, bir mənada təkamülü öz əlləriylə çürütmüşlər. Çünki təcrübə, amin turşularının təsadüfən deyil, ancaq bütün şərtləri xüsusi olaraq nizamlanmış idarə edilən laboratoriya mühitində, şüurlu müdaxilələr nəticəsində əldə edilə biləcəyini gözlər önünə sərmişdir.

Yəni canlılığı ortaya çıxaran güc, şüursuz təsadüflər deyil, ancaq yaradılış ola bilər. Bu səbəblə də canlılığın hər mərhələsi, bizlərə Allahın varlığını və gücünü sübut edən bir dəlil xüsusiyyətindədir.

Möcüzə molekul DNT

Molekulyar səviyyədə bura qədər araşdırdığımızın göstərdiyi kimi, amin turşularının meydana gəlməsi təkamülçülər tərəfindən heç bir şəkildə

işıqlandırılı bilməmişdir. Zülalların meydana gəlməsi isə başlı başına bir müəmmadır. Üstəlik, problem yalnız amin turşusu və zülallarla məhdud qalmaz: Bunlar yalnız bir başlanğıcdır. Bunlardan başqa, əsas hüceyrə deyilən mükəmməl varlıq təkamülçülər baxımından böyük çıxılmaz vəziyyət meydana gətirər. Çünki hüceyrə yalnız amin turşusu quruluşlu zülallardan meydana gəlmiş bir yığın deyil. Yüzlərlə inkişaf etmiş sistemi olan, insanoğlunun hələ də bütün sirlərini həll edə bilmədiyi komplekslikdə canlı bütünüdür. Halbuki əvvəl dediyimiz kimi, təkamülçülər, nə bu sistemlərin, nə də hüceyrənin tərkib hissələri belə necə meydana gəldiklərini açıqlaya bilmirlər.

Canlılığın mənşəyini təsadüflərlə izah etmə səyindəki təkamül nəzəriyyəsi hüceyrənin quruluşunun ən təməlindəki bu molekulların varlığına belə tutarlı izah gətirə bilməmişkən genetik elmindəki irəliləmələr və nuklein turşuların, yəni DNT və RNA kəşfi, nəzəriyyə üçün yeni çıxılmaz vəziyyətlər meydana gətirdi.

1955-ci ildə Ceyms Watson və Francis Crick adlarındakı iki elm adamının DNT haqqında apardıqları işlər, biologiyada yeni cığır açdı. Bir çox elm adamı, genetik mövzusunda yönəldi. İllər sürən araşdırmalar nəticəsində bu gün, DNT-in quruluşu böyük ölçüdə işıqlandı.

Burada DNT-in quruluşu və funksiyası haqqında çox təməl bir neçə məlumat vermək yerində olar:

Bədəndəki 100 trilyon hüceyrənin hər birinin nüvəsində olan DNT adlı molekul, insan bədəninin əksiksiz quruluş planını ehtiva edər. Bir insana aid bütün xüsusiyyətlərin məlumatı, xarici görünüşdən iç orqanlarının strukturlarına qədər DNT-in içində xüsusi şifrə sistemiylə qeydlidir. DNT-dəki məlumat, bu molekulu meydana gətirən dörd xüsusi molekulun düzülüş sırası ilə kodlaşdırılmışdır. Nukleotid (və ya təməl) adı verilən bu molekullar, adlarının baş hərfləri olan A, T, G, C ilə ifadə edilirlər. İnsanlar arasındakı bütün quruluş fərqləri, bu hərflərin düzülüş sıralamaları arasındakı fərqdən doğular. Bir DNT molekulunda təxminən 3.5 milyard nukleotid, yəni 3.5 milyard hərf olar.

Bir orqana, ya da bir zülalə aid olan DNT üzərindəki məlumatlar, gen adı verilən xüsusi hissələrdə yer alar. Məsələn gözə aid məlumatlar bir sıra xüsusi gendə, ürəyə aid məlumatlar bir sıra başqa gendə olar. Hüceyrədəki zülal istehsalı da bu genlərdəki məlumatlar istifadə edilərək edilir. Zülalların quruluşunu meydana gətirən amin turşuları, DNT-də yer alan üç nukleotidin arxa-arxaya sıralanmasıyla ifadə edilmişdir.

Burada diqqət yetirilməsi lazım olan bir nöqtə vardır. Bir geni meydana gətirən nukleotidlərdə meydana gələcək bir sıralama səhvi, o geni tamamilə işə yaramaz hala gətirəcək. İnsan bədənində 200 min gen olduğu düşünülərsə, bu genləri meydana gətirən milyonlarla nukleotidin doğru sıralamada təsadüfən meydana gələ bilmələrinin qeyri-mümkünlüyü daha yaxşı aydın olar. Təkamülçü bioloq olan Salisburi bu imkansızlıqla əlaqədar olaraq bunları söyləyər:

Orta böyüklükdəki bir zülal molekulu, təxminən 300 amin turşusu ehtiva edər. Bunu nəzarət edən DNT zəncirində isə, təxminən 1000 nukleotid olacaq. Bir DNT zəncirində dörd növ nukleotid olduğu xatırlansa, 1000 nukleotidlik bir sıra, 4^{1000} fərqli şəkildə ola biləcək. Kiçik loqarifm hesabı ilə olan bu rəqəm isə, ağılin qavrama sərhədinin çox uzağındadır.²⁴

4^{1000} -də bir, “kiçik loqarifm hesabı” nəticəsində, 10^{620} -də bir mənasını verir. Bu ədəd 1-in yanına 620 sıfır əlavə olunmasıyla əldə edilir. 1-in yanında 12 sıfır 1 trilyonu ifadə edərkən, 620 sıfırlı rəqəm həqiqətən də qavranması mümkün olmayan bir ədəddir.

Prof. Dr. Əli Dəmirsoy da bu mövzuda aşağıdakı etirafı etmək məcburiyyətində qalır:

Əslində bir zülalın və nüvə turşusunun (DNT-RNA) meydana gəlmə şansı təxminlərin çox uzağında bir ehtimaldır. Hətta müəyyən bir zülal zəncirinin ortaya çıxma şansı astronomik deyiləcək qədər azdır.²⁵

Bütün bu imkansızlıqlarla yanaşı, DNT çox çətin reaksiyaya girən bir quruluşa malikdir. Çünki DNT, cüt zəncirdən meydana gəlmiş möhkəm spiral şəklindədir. Bu baxımdan da canlılığın təməli olması düşünülə bilməz.

Üstəlik, DNT, tək zülal quruluşundakı bir sıra fermentlərin köməyi ilə cütləşərkən, bu fermentlərin sintezi də ancaq DNT-dəki məlumatlar istiqamətində reallaşar. Hər ikisi də bir-birinə asılı olduğundan, uyğunlaşmanın meydana gələ bilməsi üçün ikisinin də eyni anda mövcud olmaları lazımdır. Ya da ikisindən birinin daha əvvəl “yaradılmış” olması zəruridir. Amerikalı mikrobioloq Homer Jacobson, bu mövzuda belə deyər:

İlk canlının ortaya çıxdığı zaman, çoxalma planlarının, ətrafdan maddə və enerji təmin etmənin, böyümə sırasının və məlumatları böyüməyə çevirəcək mexanizmlərin hamısına aid əmrlərin o anda bir yerdə olmaları lazımdır. Bunların hamısının kombinasiyası isə təsadüfən reallaşa bilməz.²⁶

Yuxarıdakı ifadələr 1955-ci ildə, yəni Ceyms Vatson və Frensis Krik tərəfindən DNT-in quruluşunun işıqlandırılmasından iki il sonra yazılmışdı. Ancaq elmdəki bütün inkişafı baxmayaraq, bu problem təkamülçülər üçün həlsiz qalmağa davam edir. Qısaca, törəmədə DNT-yə duyulan ehtiyac, bu çoxalma üçün bəzi zülalların mövcud olma zəruriliyi və bu zülalların da DNT-dəki məlumatlara görə edilmə məcburiyyəti, təkamülçü tezisləri çox konkret bir şəkildə çürüdür.

Məsələn Alman elm adamları Junker və Scherer də kimyəvi təkamül üçün lazımlı olan molekulların hamısının sintezinin ayrı-ayrı şərtlər tələb etdiyi və nəzəri olaraq belə əldə edilmə üsulu bir-birindən fərqli bir çox maddənin bir yerə gəlmə şansının heç olmadığını belə açıqlayar:

İndiyə qədər kimyəvi təkamül üçün lazımlı bütün molekulların əldə ediləcəyi bir təcrübə bilinmir. Başqa sözlə müxtəlif molekulların fərqli yerlərdə çox uyğun şərtlərdə yaradılıb, hidroliz və fotoliz kimi zərərli faktorlara qarşı qorunub, yeni bir reaksiya bölgəsinə daşınması lazımdır. Burada təsadüfdən bəhs edilə bilməz çünki belə bir hadisənin öz-özünə reallaşma ehtimalı yoxdur.²⁷

Qısacası təkamül nəzəriyyəsi molekulyar səviyyədə reallaşdığı iddia edilən təkamüllü meydana gəlmələrdən heç birini isbat edə bilməmiş deyil. RNA molekulunun necə olub da özünə bir hüceyrə pərdəsi tapdığı, daha sonra hüceyrə orqanoidlərini necə ortaya çıxardığı kimi bir çox sual cavabsız qalır.

Bura qədər izah etdiklərimizi qısaca yekunlaşdırsaq, nə amin turşuları nə də bunlardan meydana gələn və canlıların hüceyrələrini meydana gətirən zülallar, "ibtidai atmosfer" adı verilən mühitlərdə heç bir şəkildə yaradıla bilməmişlər. Üstəlik, zülalların inanılmaz komplekslikdəki kimyəvi quruluşları, sağ-əl, sol-əl xüsusiyyətləri, peptid əlaqələrinin meydana gəlməsindəki

çətinliklər kimi faktorlar, zülalların gələcəkdə də bu növ təcrübələrdə yaradılmalarının qeyri-mümkün olduğunu göstərir.

Qaldı ki, zülalların təsadüfə şəkildə meydana gəldikləri bir an üçün fərz edilsə belə bu heç bir şey ifadə etməz, çünki zülallar tək başlarına heç bir məna ifadə etməzlər. Çünki zülallar özlərini çoxalda bilməzlər. Ancaq DNT və RNA molekullarında şifrələnmiş bir zülal molekulu üçün ardıcıl istehsal mümkün ola bilər. DNT və RNA olmadan bir zülalın çoxaldılması qeyri-mümkündür. DNT-də şifrəli olaraq yazılmış 20 ayrı növ amin turşunun müəyyən şəkildə sıralanması, bədəndəki hər bir zülalın quruluşunu təyin edər. Halbuki, əvvəlki hissələrdə də açıqladığımız kimi, DNT və RNA-in təsadüflərlə meydana gəlməsi ehtimaldan kənardır.

DİNLƏRİN TƏKAMÜLÜ NAĞILININ TƏNƏZZÜLÜ

Zaman–zaman elmi jurnallarda, ya da televiziya proqramlarında, “ibtidai cəmiyyətlərin mədəni təkamülü” kimi başlıqlara rast gələrsiniz. Bu tip yazı, ya da xəbərlərdə, qədim çağlardakı insanların çox ibtidai zəhnə sahib olduqları, bir çox batil inanca inandıqları, müxtəlif büt və totemlərə tapındıqları kimi klassik mövzular təkrarlanır. Bunlarla yanaşı, çox əhəmiyyətli mesajlar ehtiva edən bir anlayış da tez–tez təlqin edilər: “Tək tanrılılığın ortaya çıxması”...

Yəni, haqqında danışılan təbliğati təşkil edənlərə görə, tək tanrılı dinlər (bunlar İslam, Xristianlıq və Yəhudilikdir) insanlıq tarixinin müəyyən dövründə ortaya çıxmışlar. Üstəlik bir “təkamül” nəticəsində meydana gəlmişlər. “Dinlərin təkamülü” olaraq adlandırılan bu nəzəriyyəyə görə, din insan istehsalı bir mədəniyyətdir.

Bu təbliğat, açıq şəkildə görüldüyü kimi, dinin qanuniliyini və doğruluğunu rədd edər. Allahın vəhyi ilə insanlara öyrədilmiş inanc olmadığını, əksinə bəzi insanlar tərəfindən inkişaf etdirildiyini iddia edər. Necə ki, bu səbəblə də ateizmin təməl dayaqlarından biridir. Allahın varlığını inkar edənlər, dinin necə ortaya çıxdığı sualını da haqqında danışılan nəzəriyyə ilə cavablandırmağa çalışırlar. Yazılı, ya da vizual mətbuatda rast gəldiyiniz bu istiqamətdəki təlqinlər isə, dünyada sistemli olaraq icra edilən ateizm təbliğatının nəticəsidirlər.

Halbuki cəmiyyətə böyük elmi həqiqət, antropoloji qanun kimi tanıtılan haqqında danışılan “dinlərin təkamülü” nəzəriyyəsi, elmi tapıntılar tərəfindən şiddətlə yalanlanmış xəyali ssenaridir. 19–cu əsrdə Darvindən ilham alan bəzi ateist antropoloqların stol arxasında uydurduqları tezislərlə doğulmuş, ancaq irəliləyən dövrlərdə edilən həqiqi antropoloji çalışmalarda qəti olaraq çürüdülmüşdür.

Bu səbəblə, Darvinin bioloji təkamül nəzəriyyəsi necə uydurmadırsa, ondan ilham alınaraq inkişaf etdirilən dinlərin təkamülü nəzəriyyəsi də bir yalandır.

İrəliləyən səhifələrdə bunun bəzi təməl dəlillərini araşdıracağıq.

Dinlərin təkamülü iddiası necə inkişaf etdi?

Dövrümüzdən təxminən bir əsr yarım əvvəl, Çarlz Darvinin “Növlərin mənşəyi” adlı kitabının hələ ilk nəşrinin edildiyi dövrlərdə, təkamül anlayışı fikir dünyasını çoxdan təsiri altına almışdı. Çağın mütəfəkkirləri insanın ətrafında olub bitən hər şeyin təkamüllə açıqlana biləcəyini düşünürdülər. Bu fikrə görə hər şey, ibtidaidən və sadədən başlayır, daha sonra inkişaf edərək və irəliləyərək ən mükəmməl olana irəliləyirdi. Darvin bu fikrin bioloji istiqamətini işləmişdir, ancaq ondan sonrakı mütəfəkkirlər bu fikirləri psixologiya, sosiologiya, antropoloji və iqtisadiyyat kimi müxtəlif elm sahələrinə də uyğunlaşdırdılar.

Ətrafda olub bitən demək olar hər şey, artıq bu nəzəriyyə çərçivəsində araşdırılırdı. Məsələn iqtisadiyyat sahəsində marksizm, təkamül xarakterli irəliləmənin qaçınılmaz olduğunu və sonunda bütün millətlərin kommunizmi qəbul edəcəyini söyləyirdi. Psixologiya sahəsində Freud, insanın təkamüllü olaraq irəli bir növ olduğunu, ancaq psixoloji olaraq hələ ibtidai atalarının sahib olduğu motivlərlə hərəkət etdiyini söyləyirdi. Eyni şəkildə sosiologiya, antropologiya, tarix kimi elm sahələrində də təkamül nəzəriyyəsi motivindəki fikir axınları ağırlığını qoymuşdu.

Bütün bu təkamül xarakterli nəzəriyyələrin ortaq nöqtəsi isə dinə qarşı cəbhə almaları idi. Onsuz da hamısı ateist və materialist bir fəlsəfi təmələ söykənirdilər. Yaradıcının varlığını qəbul etmirlər, təkamül fikrinə də onsuz da bu səbəblə müraciət edirdilər. Çünki kainatın və canlıların yaradılmış olduqlarını inkar etdikdən sonra, önə sürülə biləcək tək iddia, bunların təkamül müddəti ərzində inkişaf etdikləri idi.

Dinlərin təkamülü nəzəriyyələri də bu məqsədlə və bu fəlsəfi təməllər üzərində ortaya atıldı. Bu nəzəriyyənin ən məşhur müdafiəçisi olan Herbert Spenserə görə, insanlığın ilk dövrlərində heç bir dini inanc yox idi. İlk dinlər isə ölümlərə tapınmaqla başlamışdı. İbtidai qəbilədə hörmət edilən bir adam, ölümündən sonra ilahlaşdırılmış ola bilərdi. Bir cadugərin, bir qəbilə rəisinin və ya hər hansı səbəbdən ötəri özünə hörmət edilən bir adamın ruhunun öldükdən sonra hələ yaşadığı fərz edilir və onu məmnun etmək üçün müxtəlif ibadətlər edirdilər. Bu ibadətlərin getdikcə sistematikləşməsi nəticəsində din deyilən bütün bir sistem ortaya çıxmış ola bilərdi.

Dinlərin təkamülünü müdafiə edən başqa antropoloqlar daha fərqli nəzəriyyələr qarşıya qoydular. Kimisinə görə dinin qaynağı animizmə (təbiətə

canlılıq ətf etmə, onda ruh olduğuna inanma), kimilərinə görə isə totemizmə söykənirdi. Bir başqa məşhur antropoloq olan E. B. Taylora görə, tarix içində sıra ilə animizm (təbiətə canlılıq ətf etmə), manizm (atalar ayini), politeizm (çox tanrılıq) və son olaraq da monoteizm (tək tanrılıq) gəlirdi.

Dinlərin ilk mənşəyi haqqında fərqli şərhlər qarşıya qoymalarına baxmayaraq, bu nəzəriyyələrin tək ortaq nöqtəsi vardı: “Çox tanrılı dinlərin tək tanrılı dinlərdən əvvəl ortaya çıxdıqları iddiası. Bu qəbula görə insanoğlu ilk olaraq çox sayda totemə, bütə tapınmışdı. Tək tanrı fikri isə e.ə. ikinci minillikdə yəhudilər arasında ortaya çıxmışdı. Bu tarixdən etibarən yəhudilər Tövrati yazmağa başlamış və beləcə tək tanrı fikrini müdafiə edən ilk müqəddəs kitab meydana gəlmişdi. Bu təkamülçü mütəfəkkirlərə görə hz. İsanın gətirmiş olduğu İncil və hz. Məhəmmədin gətirmiş olduğu Quran da Tövrati model götürərək yazılmış insan məhsulu kitablar idi.”

Halbuki 19-cu əsrin ateist antropoloqları tərəfindən stol arxasında yazılan ssenarilərlə ortaya atılan və sonra da hərarətlə müdafiə olunan bu nəzəriyyə, bir yanılma və bir hiyləgərlikdən başqa bir şey deyildi.

Necə ki, irəliləyən dövrlərdə dinlərin təkamülü iddiası, həm tarixi tapıntılar, həm də aparılan araşdırmalarla birlikdə çürüdüldü. Bu araşdırmaların nəticəsində çox əhəmiyyətli bir nəticəyə daha gəlini: Bu, “dinlərin təkamülü” deyilə biləcək bir müddətin deyil, “dinlərin degenerasiyası” deyilə biləcək bir müddətin həqiqətən var olduğu idi.

Dinlərin degenerasiyası, tək tanrılı inanca sahib cəmiyyətlərin, zaman keçdikcə bunu tərks etmə və çox-tanrılı sistemə keçmə istiqamətindəki meyilləri idi. Dinlər, daha doğrusu bütün dinlərin qaynağı olan Allahın Haqq Dini, zamanla degenerasiya edilmiş, pozulmuş və çox ilahlı bütperəst dinlərə çevrilmişdi.

Dinlərin degenerasiyası

Az əvvəl də ifadə etdiyimiz kimi, 20-ci əsrdə dinlərin mənşəyi haqqında daha ciddi və obyektiv araşdırmalar edilməyə başlandı. Bu sayədə dinlərin təkamülü nəzəriyyələrinin də heç bir elmi dəyəri olmayan, xəyal məhsulu ssenarilər olduğu çox keçmədən ortaya çıxmağa başladı. Andrew Lang, Vilhelm Schmidt kimi məşhur antropoloqların öndərliyində dünya üzərindəki dinlərin

araşdırılması ilə ortaya çıxan nəticələr, dinlərin təkamül keçirmədiklərini, əksinə degenerasiya olduqlarını göstərdi. Schmidtin öndərliyində nəşr olunan və dinlərin mənşəyi mövzusunun üzərində işləyən “Anthropos” adlı jurnalda bu mövzular çox detallı olaraq araşdırıldı.

Xüsusilə 1900–1935–ci illər arasında aparılan çalışmalarda dinlərin təkamülü nəzəriyyələrinin tamamilə səhv olduqlarının başa düşülməsi, bir çox antropoloqun təkamülçü fikirlərini tərk etməsinə yol açdı. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, bəzi radikal ateistlər bu çökmüş ssenarini müdafiə etməyə davam etdilər.

Bu gün də hələ ilahi dinlərin Allah tərəfindən insanlara göndərilmiş olduğunu qəbul edə bilməyən bəzi ateist kütlələr, sanki heç bir şey olmamış, səhvi heç ortaya çıxmamış kimi 19–cu əsrdəki qabaqcıllarının dilə gətirdikləri dinlərin təkamülü nağılını təkrar edərlər. Halbuki dövrümüzdə artıq dinlərin təkamülü nəzəriyyələrini ciddi olaraq müdafiə etmənin imkanı yoxdur, çünki bunların tamamilə səhv olduqları qəti olaraq aydın olmuş vəziyyətdədir.

Əksinə, antropoloji tapıntılar başlanğıcda tək ilahlı olan dinlərin zamanla degenerasiya olduqlarını və çox ilahlı dinlərə çevrildiklərini göstərir. İlk qurulduğu zamanlarda tək tanrılı inanca sahib olan bir birlik, zamanla saysız ilaha tapınmağa başladılar. Misirdə, Şumerdə, ya da digər bütün qədim mədəniyyətlərdə tarixi axış həmişə belə olmuşdur. Başlanğıcda tək Tanrıya tapınan bu mədəniyyətlər, zaman keçdikcə yüzlərlə, minlərlə, hətta on minlərcə saxta ilaha tapınmağa başlamışlar.

Mesopotamiya və Misirdə dinlərin degenerasiyası...

Mesopotamiya düzənliyi tarixi qaynaqlarda “sivilizasiyaların beşiyi” olaraq xarakterizə edilir. Həqiqətən də Mesopotamiya bölgəsinin insan sivilizasiyasının bir dönüş nöqtəsinə səhnə olduğu bilinir. Texnoloji inkişaf, dövlət sistemlərinin qurulması və yazının inkişafı kimi bir çox fəaliyyətin ilk dəfə bu bölgədə reallaşdığı fərz edilir.

Mesopotamiya düzənliyinə çox da uzaqda olmayan bir yerdə isə Misir mədəniyyəti var. Misirlilər də Şumerlərdən qısa müddət sonra eyni texnoloji intibahları reallaşdırmış və bilinən tarixin ən qədim mədəniyyətlərindən biri olma ünvanını qazanmışlar. Bu iki inkişaf etmiş mədəniyyətin fosilləri, dünya

tarixinin açıq olaraq bilinən ən qədim hissələrini meydana gətirir. Bu mədəniyyətlərdən əvvəlki insanlıq tarixi haqqındakı məlumatlar qəti deyil və böyük nisbətdə təxminə söykənəndir.

Mixi yazı lövhələrin və misirlilərin şəkillərdən ibarət olan qəribə əlifbası araşdırmaçılar tərəfindən açıldığı zaman, bu sivilizasiyaların heyrətamiz tapıntıları gün işığına çıxmağa başladı. Sətsiz tanrı, ilahə, ruhani varlıqların gördükləri işlər izah edilirdi. Bunlar, çox vaxt dağdıçı və bir-birləriylə mübarizə halında idilər. Zaman keçdikcə daha çox tapıntı ələ keçdikcə və araşdırmaçılar bunları çözməkdə daha müvəffəqiyyətli üsullar tapdıqca bu inanılmaz çox-tanrılı sistemin bəzi detalları ortaya çıxmağa başladı. İlk baxışda bir-birləriylə döyüş halında olan bu tanrıların və digər bütün ruhani varlıqların aralarında iyerarxik nizam vardı. Yəni bu varlıqlardan bəziləri digərlərinə görə daha üstün, bəziləri daha aşağı idi. Diqqəti çəkən ən əhəmiyyətli bir nöqtə də bu çox tanrıların hamısının üstündə tək bir tanrının var olması idi.

Çox tanrılı inancın içində bir tək tanrı inancının gizli olduğunu tapan araşdırmaçılardan ilki, Oxford Universitetindən Stepan Langdon idi. Langdon, 1931-ci ildə əldə etdiyi tapıntıları elm dünyasına bölüşərkən, əldə etdiyi məlumatların çox gözlənilməz olduğunu söyləyirdi, çünki bu tapıntıların daha əvvəlki təkamülçü şərhələrlə tamamilə ziddiyyət təşkil etməkdə olduğunun fərqi idi:

Həm Şumer həm də Semitik dinlərdə tək tanrılığın çox tanrılıqdan əvvəl gəldiyi mövzusunda hökm verməklə bəlkə yanılmış ola bilərəm... Çünki bu fikir, bu günə qədər qəbul edilmiş olan ümumi anlayışlarla tamamilə ziddir.²⁸

Şumerlərin tarixdəki ən qədim mədəniyyət olduqlarını söyləyən Langdon belə davam edirdi:

Mənim fikrimə görə insanın ən qədim tarixi, tək tanrı inancından çox sayda tanrının və pis ruhların varlığının inancına doğru çox tez pozulduğunu göstərir. Bu həqiqi mənada insanın geriləməsinin tarixidir.²⁹

Langdon beş il sonra, "The Scotsman" adlı jurnalda isə bunları yazırdı:

Dünya üzərində ən təsirli və ən güclü mədəni təsir buraxmış olan şumer dininin tarixi, şəkillərlə edilmiş işarələr vasitəsilə insanın ən qədim dini inancları haqqında belə bizlərə məlumat verir. Bütün dəlillər, qəti olaraq başlanğıcda bir tək-tanrı inancının olduğunu göstərir. Semitik mənşəli xalqların arxeoloji və ədəbi fosilləri də ən qədim zamanlarda belə ibtidai bir tək-tanrı inancının var olduğunu göstərir. Yəhudi dininin və digər Semitik mənşəli dinlərin, totemistik, bütlərə söykənən mənşəyi olduğu nəzəriyyəsinin tamamilə etibarsız olduğu bugün aydın olmuş vəziyyətdədir.³⁰

Dövrümüzdə Tell-Esmar olaraq adlandırılan e.ə. 3000 ilinə aid şumer şəhərində aparılan qazıntılarda da Langdonun söylədiklərini tamamilə təsdiqləyəcək yeni tapıntılar əldə edildi. Qazıntı işlərini idarə edən Henri Frankfort rəsmi hesabatında belə deyirdi:

Qazıntılarımız, bütün qiymətli tapıntılara əlavə olaraq Babil dinləri haqqında çox əhəmiyyətli bəzi gerçəkləri daha ortaya çıxardı. Bir ictimai sistem içində dini vəsaitin necə yerləşdirilmiş olduğuna ilk dəfə şahid oluruq.

Bir məbəd və bu məbəddə ibadət etməkdə olan kəslərin evlərinin fosilləri tapıldı. Bu səbəblə tək başına bir məna ifadə etməyən tapıntıları bir bütün olaraq qiymətləndiririk.

Məsələn, möhürlərin üzərindəki şəkillərdə ümumiyyətlə tanrılara edilən tapınmalar təsvir edilir. Ancaq bu şəkillərin hamısını bu məbəddə yalnız tək bir tanrının mərkəzi rol oynadığı görülür. Bu səbəblə, ən qədim zamandakı Şumer-Akad inanc sistemi içində, bu tək tanrının dəyişik xüsusiyyətlərinin ayrı ilahlar olaraq görülmədiyini aydın olur.³¹

Frankfortun tapıntıları çox əhəmiyyətli həqiqəti göstərirdi: Çox tanrılı inanc sisteminin ortaya çıxış şəkli. Çox tanrılılıq, dinlərin təkamülü nəzəriyyəsinin iddia etdiyi kimi insanların təbiət güclərini təmsil edən bəzi pis ruhlara tapınmalarıyla ortaya çıxmamışdı. Tək tanrının dəyişik xüsusiyyətləri müxtəlif insanlar tərəfindən dəyişik şərh olunmuşlar və sonunda illər keçdikcə bu insanlar eyni tanrı haqqında danışdıqlarını unutmuşlar. Tək bir ilahın dəyişik xüsusiyyətləri, zaman ərzində bir çox ilaha çevrilmişdi.

Həmçinin bəzi qəbilələr və ya birliklər, tək tanrının özləri üçün əhəmiyyətli saydıqları bəzi xüsusiyyətlərini götürmüşlər və bunları ilahlaşdırmışlar. Məsələn döyüşçü bir qəbilənin tək tanrının şəfqət xüsusiyyətini vurğulaması və ya qanunlarına çox bağlı bir birliyin bağıslama xüsusiyyətini vurğulaması gözlənilə bilməzdi. Bu səbəblə ilk qəbilə tək tanrının “gücünü”, ikincisi isə “ədalətini” önə çıxaracaqdı. Beləcə başlanğıcdakı tək tanrının dəyişik xüsusiyyətləri vurğulanacaq və beləcə çox sayda tanrı ortaya çıxacaqdı.

Langdonun şumer lövhələrinin tərcümələrini nəşr etməsindən bir müddət əvvəl, Fridrix Delic adlı araşdırmaçı da bənzər kəşfi etmişdir. Bu araşdırmaçı, Babil inanc sistemi içindəki çox saydakı ilahın, gerçəkdə tək bir tanrı olan Mardukun fərqli xüsusiyyətlərindən törədiyini ortaya çıxarmışdı.

Tanrı Mardukun müxtəlif adları vardı. Bunlardan bəziləri “Ninib”, yəni “Güc sahibi”, “Nerqal” yəni “Döyüş tanrısı”, “Bel” yəni “Tək ilah”, “Nebo” yəni “Mesaj gətirən ilah”, “Sin” yəni “Gecəni işıqlandıran”, “Shamash” yəni “Ədalət tanrısı”, “Addu” yəni “Yağış tanrısı” idi. Zaman ərzində Mardukun bu xüsusiyyətləri Mardukdan ayrılıb dəyişik tanrılara çevrilmişdi. Məsələn Mardukun “Sin” xüsusiyyəti bir müddət sonra “Sin” adlı ayrı bir tanrının ortaya çıxmasına gətirib çıxarmış, buna da “Ay tanrısı” adı verilmişdi. Eyni şəkildə günəş tanrısı, yağış tanrısı kimi bir çox tanrılar qısa müddət ərzində təxəyyülün təsiriylə uydurulmuşdur.

Eyni degenerasiyanın izlərini Misirdə də görmək mümkündür. Araşdırmaçılar Misirin başlanğıcda tək tanrılı inanc sistemində sahib olduğunu, daha sonra bu tək tanrılı inancın günəşə sitayiş edilən “Sabisilik”ə çevrildiyini tapmışlar. Antropoloq Le Page Renouf bu mövzuda aşağıdakıları söyləyər:

Misir dininin meydana gəlməsi, çox sayda tanrının ələnilərək tək tanrıya çevrilməsi ilə olmamışdı. Əksinə, Misir dininin tək tanrı inancına yaxın olduğu zamanlar bu sivilizasiyanın şahid olunan ən qədim zamanlarına bərabər gəlirdi. Misir dininin son mərhələləri isə bütün Misir dininin ən çox pozulmuş halı olmuşdur.³²

Yenə Şumer və Babildə də Misirdəki hadisələrin bir bənzəri yaşanmışdır. Başlanğıcda eyni tək tanrıya inanan birliklər, zamanla çoxalmışlar və bir–

birlərindən ayrılmışlar. Dəyişik birliklərin tək tanrının dəyişik xüsusiyyətlərini vurğulamaları nəticəsində ortaya yüzlərlə tanrı çıxmışdır.

Məşhur antropoloq Sir Flinders Petrie də, tək tanrılı tövhid inancını daşıyan dinlərin zamanla pozulduğunu söyləyir. Üstəlik bu degenerasiya müddəti, yalnız keçmişdə yaşamış birliklərdə deyil, zəmanəmizdə də müşahidə edilir. Misir dini üzərinə araşdırmalar etmiş olan Petrie belə deyir:

Qədim zamanlardakı dinlərdə və din sistemlərində bir çox sinifdə tanrıya rast gəlinər. Ancaq günümüzdəki bir çox mədəniyyətdə də belə bir yanaşma sərgilənər. Məsələn bir hindu, sayları getdikcə artan tanrı və ilahələr arasında yaşamaqdan həzz alar... Digərləri isə tanrılara belə tapınmazlar, animistik ruhlara, şeytanlara tapınarlar...

Əgər ruhlara tapınmaq tək bir tanrıya tapınmağa uzanan bir təkamül müddətinin ilk pilləsi olsaydı, bu vəziyyətdə çox tanrılılığın getdikcə tək tanrılığa təkamülləşməsinin dəlillərini görməmiş lazımdı... Bunun tam əksinə tək görə bildiyimiz, din sistemləri içində tək tanrı inancının hər vaxt ilk pillə olduğudur...

Çox tanrı inancını ilk meydana gəlməsinə qədər izləyə bildiyimiz hər yerdə, bunun tək tanrı inancının növlərə ayırması olduğunu görürük... Anladığımız qədəri ilə, hər bir şəhərin tək bir tanrısı vardı, sonradan buna digərləri əlavə olunmuşdu. Bənzər şəkildə Babil şəhərlərinin də əslində tək bir üstün tanrıları vardı, sonra şəhərlər birləşincə tanrılar da birləşdirildi və sonunda ortaya çox tanrılı bir tapınma şəkli çıxdı. Etmiş olduğumuz araşdırmalarda əslində bir şəhər içindəki hər qrupun öz tək tanrısı olduğunu görə bilirik.³³

Hindistanda çox tanrılığın mənşəyi

Sivilizasiyaların beşiyi olan Mesopotamiya və Misir bölgəsindən bir az daha şərqə uzandıqımızda Hindistana gəlirik. Hind mədəniyyəti, Orta şərq mədəniyyətləri qədər qədim olmasa da, yenə dünyanın qədim və ən inkişaf etmiş mədəniyyətlərdən biri sayılır.

Hindistan dinlərində tapınılan ilahlar demək olar saysızdır. Bu dinlərini araşdıran ən əhəmiyyətli araşdırmaçılardan biri isə Andrew Langdır. Lang, uzun araşdırmaları nəticəsində, çox tanrılı dinlərin Orta şərqdə çıxış müddətinin bir bənzərinin Hindistanda da yaşanmış olduğunu ortaya çıxarmışdır. Ancaq Hindistanda çox tanrılı mədəniyyət kəsintiyə uğramadan minlərlə il boyunca davam etmiş, bu səbəblə tapınılmaqda olan saxta tanrıların sayı çoxalmışdır. Şumerdə tapınılan tanrıların sayı minlərlə ifadə edilərkən bu say Hindistanda on minlərə çatmışdır.

Edvard McCrady da, hindlilərin “Vida” adlı qanun kitablarını araşdırarkən, Hind mədəniyyətinin erkən dövrlərində tanrıların tək bir üstün tanrının dəyişik xüsusiyyətləri olaraq şərh olunduqlarını yazar.³⁴ Qərbli araşdırmaçılar Vida kitabındakı ilahilərin ən əvvəli e.ə. 1500–1200 tarixləri arasında olduğunu söyləyərlər.³⁵ Ancaq Hindlilərin özləri bunların daha qədimlərə söykəndiyini iddia edirlər. Bunların tarixləri hər nə olursa olsun, burada açıq olaraq tək-tanrılı tövhid inancının pozulmasının izlərini görmək mümkündür. Mövzunu araşdıran əhəmiyyətli araşdırmaçılardan Max Müller, başlanğıcda tək tanrı inancının olduğunu qəbul edir:

*Vidada tək tanrı inancının çox tanrı inancından daha əvvəl olduğunu görürük. Çox uzun bir zaman keçdikdən sonra belə saysız tanrılar arasında tək bir sonsuz Tanrının xatirəsi, göyü bir sis kimi bürümüş olan büt-pərəst anlayışın arasından mavi göyün meydana çıxması kimi ortaya çıxır.*³⁶

Bundan da bir daha aydın olur ki, dinlərin təkamülü deyil, dini inancların degenerasiyası, yəni zaman ərzində pozulması baş verib.

Avropada çox tanrılı inancın mənşəyi

Orta şərq və Hindistandan daha qərbə, Avropaya uzandıqımızda eyni degenerasiyanın izlərini görmək mümkündür. Məsələn qədim Yunanın dini inancları üzərinə araşdırmalar etmiş olan Axel W. Persson, “Tarixdən əvvəl Yunan” adlı əsərində belə deyər:

İlk əvvəldən bəri mövcud olan tək tanrı, daha sonra Yunan dini miflərində gördüyümüz sayısız əhəmiyyətli əhəmiyyətsiz tanrısız şəxsiyyətlərə çevrilmişdir. Mənim fikrimə görə bu bir çox ilahın varlığı, tək və bir olan tanrını təyin edən dəyişik adların zamanla dəyişik şərh olunmasına bağlıdır.³⁷

Eyni çevrilmənin izlərini İtaliyada da izləmək mümkündür. Rosenzweig,³⁸ erkən Etrusklar dövrünə təsadüf edən Iguvine lövhələri üzərində apardığı araşdırmalarda “ilahlar ilk olaraq sifətlərin dəyişik xüsusiyyətlər olaraq şərh olunmasından ortaya çıxmaqdır” deyir.

Qısacası təxminən bir əsrdir ələ keçirilən bütün antropoloji və arxeoloji tapıntılar, cəmiyyətlərdə əvvəl tək tanrı inancının var olduğunu, ancaq bunun zamanla pozulduğunu göstərir. Başlanğıcda hər şeyə gücü çatan, hər şeyi bilən və çox bağışlayıcı olan Allaha inanan cəmiyyətlər, zamanla Onun sifətlərini ayrı-ayrı tanrılar olaraq düşünmüş və birdən çox ilaha tapınmağa başlamışlar. Yəni orijinal və gerçək olan din, tək ilah olan Allaha ibadət edilən dindir. Çox ilahlı dinlər isə bu əsl dinin degenerasiya edilməsiylə ortaya çıxmışlar.

Dinin həqiqi mənşəyi

Bu hissə boyunca araşdırdığımız antropoloji məlumatlar, bizlərə dinin bir cəmiyyətdə ilk dəfə ortaya çıxdığında tək bir ilaha ibadət etməyi əmr edən bir inanc olduğunu, ancaq sonradan gedərək çox ilahlı hala gəldiyini, bütperəst inanclara çevrildiyini göstərir. Bu isə, “dinlərin təkamülü” nəzəriyyəsinin, eyni Darwinin bioloji təkamül nəzəriyyəsi kimi boş söz olduğu mənasını verir.

Yaxşı amma dinin mənşəyi təkamül olmadığına görə nədir?

Məntiqli analiz etdiyimizdə bunun cavabını tapa bilərik: Din bir cəmiyyətdə bir təkamül müddətiylə ortaya çıxmadığına görə, o cəmiyyətə “kənardan” öyrədilmiş olmalıdır.

Bu analizdə bir nöqtəyə daha diqqət yetirmək lazımdır: Yer üzünün fərqli coğrafiyalarında doğulub böyümüş olan qədim dinlərə baxdığımızda, bunların bir çox ortaq inanc ehtiva etdiklərini görürük. Aralarında mədəni alış-veriş yaşanmasının mümkün olmadığı cəmiyyətlərin dinlərində, mələk, cin və şeytan kimi insan tərəfindən qəbul edilə bilməyən varlıqlardan, axirət kimi anlayışlara,

insanın palçıqdan yaradılmasından, edilən ibadət şəkillərinə qədər bir çox ortaq istiqamət var. Məsələn Nuh Tufanı ilə əlaqədar məlumatlar, Şumer qeydlərindən Uels əfsanələrinə, Çin kitabələrindən qədim Litva inanışlarına qədər bir çox fərqli mədəniyyətdə tapıla bilər.³⁹

Bu həqiqət isə bizlərə, dinin qədim cəmiyyətlərə həm tək ilahlı inanış olaraq “kənardan” daxil olduğunu, həm də həmişə eyni qaynaqdan gəldiyini göstərir. Dünyanın dörd bir tərəfindəki fərqli mədəniyyətlər, eyni qaynaqdan gələn və tək bir ilahın varlığını xəbər verən dinlərlə öyrədilmişlər.

Bunun bizi hansı nöqtəyə gətirdiyini görmək isə çox asandır: Açıqdır ki din, insan–üstü bir qaynaqdan gəlmiş və bütün cəmiyyətlərə də eyni qaynaqdan öyrədilmişdir.

Bu insan–üstü qaynaq, bütün kainatın və insanların yaratıcısı olan Allahın endirdiyi vəhydir. O, tarixin hər dövründə qullarının bəzilərini elçi (rəsul) olaraq seçmiş, onlar vasitəsilə özünü insanlara tanıtmış və insanlar üçün seçdiyi dini bildirmişdir. Onun son vəhyi olan Quran, **“Hər qövmin bir yol göstərənini vardır.”** (Rad surəsi, 7) hökmü ilə bu gerçəyi xəbər verir. Bir başqa ayədə isə, Allaha üsyan etdikləri üçün həlak edilən cəmiyyətlərdən danışılarkən belə deyilir:

**Biz heç bir kəndi onu xəbərdar edənlər olmadan məhv etmədik.
Xəbərdar edənləri də öyüd–nəsihət vermək üçün göndərdik. Biz əsla zalım
olmamışıq! (Şuəra surəsi, 208–209)**

Allah, Quranı vəhy etdiyi hz. Məhəmmədə xitab olaraq da belə deyər:

**“And olsun, səndən əvvəl keçmiş topluluqlara da elçilər göndərdik.”
(Hicr surəsi, 10)**

Dinin mənşəyi, Allahın tarixin hər dövründə fərqli mədəniyyət və cəmiyyətlərə göndərdiyi bu elçilərdir. Bu seçilmiş insanlar, cəmiyyətlərinə həmişə bir və tək olan Allaha iman və qulluq etmələri lazım olduğunu öyrətmişlər, Onun və yaratdığı kainat haqqında həmişə eyni məlumatları vermişlər. Dinlərin degenerasiyası isə bu seçilmiş elçilərin gətirdikləri dinin zaman ərzində insan əli ilə pozulması, çox tanrılı ilahlara çevrilməsidir.

İnsanlığın qurtuluşu isə bu elçilərə və onların miras buraxdıqları İlahi kitablara əməl etməklə mümkündür. Bu İlahi kitabların nəticəsi olan (Tövrat və İncil kimi təhrif edilməmiş olan) Quran, məhz bu səbəblə bu gün insanlığın ən böyük yol göstəricisidir.

AĞLA DƏVƏT

Şübhəsiz, möminlər üçün göylərdə və yerdə ayələr vardır. Sizin yaradılışınızda və törədib–yaydığı canlılarda qəti məlumatla inanan bir qövm üçün ayələr vardır. (Casiyə surəsi, 3–4)

Materialist və ateist ədəbiyyata baxdığınızda, din və ağıl anlayışları arasında israrla ayrı–seçkilik edilməyə çalışıldığını görürsünüz. Vermək istədikləri imic, dinin yalnız bir sıra fərziyyələrə söykənən, aqlını istifadə edən insanların isə bu fərziyyələri aşmış kəslər olduqlarıdır.

Halbuki bu son dərəcə ucuz bir yalandır. Təmələndə isə cahillik yatır.

Çünki ağıl və din arasında ayrı–seçkilik ola bilməz. Əksinə din, ağıl sayəsində aydın ola bilən həqiqətdir. Belə ki, dinin həqiqi qaynağı olan Quran, dinin təməlinin ağıl olduğunu xəbər verir. Qurana görə, dinə inanan insanların xüsusiyyəti ağıl sahibi olmaları, inkar edənlərin xüsusiyyəti isə ağılla düşünmə bilməmələridir. Yüzdən çox ayədə də, insanları ağıllarını istifadə etməyə, düşünməyə dəvət edilirlər.

Yaxşı bu düşüncənin üsulu nədir? Quran, nəyin düşünülməsinə istəyir?

Quran, insanlardan, qarşılaşdıqları hadisələrin necə və nə səbəbə olduğunu düşünmələrini istəyir. Həqiqi din, ancaq bu düşüncədən doğulur.

Məsələn bir cütçü, torpağa toxum əkər və bu toxumun bir müddət sonra torpaqdan çıxıb güclü əkin halına gəldiyini görür. Əgər bunun necə və nə səbəbə olduğunu düşünsə, şahid olduğu hadisənin fəvqəladəliyini anlayacaq. Çünki quru bir toxumun torpağa atılar atılmaz canlanması, böyüməyə başlaması, ətrafındakı torpaqdan özü üçün lazımlı olan maddələri təhlil edərək götürməsi, günəşin hansı istiqamətdə olduğunu bilməsi və sərt torpağı yarıyaq o istiqamətə doğru irəliləməsi, sonra da gur bir şəkildə böyüyüb insanlara ləzzət və sağlamlıq verəcək məhsul verməsi, adi bir şey deyil. Toxum şüurlu bir varlıq olmadığı halda, çox böyük bir şüur və ağıl tələb edəcək bir iş görür. Bu səbəbdən birinin bu toxumu bu iş üçün “proqramlaşdırmış” olması lazımdır.

Məhz Quranın bizə göstərdiyi düşüncə üsulu budur: Gözümüzlə gördüyümüz kainatın necə işlədiyi üzərində düşünmək və bütün bu hərəkətin ardında bir Yaradıcının var olduğunu anlamaq. Vaqiyə surəsində ard–arda

soruşulan aşağıdakı suallar, insanı bu düşüncəyə yönəltmək məqsədini daşıyar:

Əkdiyinizi gördünüzmü? Onu siz bitirirsiniz, yoxsa Biz? Əgər Biz istəsəydik, onu bir saman çöpünə döndərər, siz də heyrətə gələrdiniz. (Vaqiə surəsi, 63–65)

Əgər insan bu həqiqətlər üzərində düşünməzsə, dünyanın başiboş və sahibsiz bir şəkildə işlədiyini sanmağa başlayar. İnsanların təsadüfən bu dünyaya gəldiklərini, təsadüflərlə yaşayıb yenə təsadüflərlə öldüklerini zənn edər. Bu şüursuzluq içində qısa müddət ərzində Allahın varlığını belə inkar edəcək hala gələr. “Əgər kainat təsadüflərlə işləyirsə, ilk ortaya çıxışı da təsadüfən olmuş” deyə düşünər. Əgər bir də ateizmi inanc halına gətirmiş olan bir neçə elm adamının, xüsusilə də alovlu bir darvinistin sözlərini də bir yerdən öyrənsə, içinə düşdüyü cahilcə vəziyyəti böyük bir ağılı hərəkət olduğunu sanmağa başlayar.

Bunun necə cahillik və ağılsızlıq olduğunu açıqlaya bilmək üçün bir nümunəyə müraciət edə bilərik. Bir ev akvariumu düşünün. Deyək ki, bu akvariumda bir sürü kiçik balıq yaşayır və akvariumun sahibi də onları diqqətlə bəsləyib böyüdür. Akvariumun sahibi hər gün nizamlı olaraq onlara yemlərini verər, suyu müəyyən bir istilikdə saxlayar, suyun havalanması və filtrlənməsi üçün motorlu nasos işlədər. Xəstəliklərə qarşı suya antiseptik dərmanlar qatar. Üstəlik, akvariumun balıqların təbii mühitinə bənzəməsi üçün qumlarla, qayalarla və dəniz bitkiləri ilə bəzəyər.

Şübhəsiz belə bir vəziyyətdə balıqların yaşamasını təmin edən adam, akvariumun sahibidir. Çünki akvariumdakı həyat onun müdaxilə və tənzimləmələri ilə davam edir. Əgər bu sistemi bir dəfə başiboş buraxsa, balıqlar aclıqdan, havasızlıqdan, soyuqdan, ya da müxtəlif xəstəliklərdən öləcəklər. Yəni balıqların içində yaşadıkları dünya “başiboş” deyil.

Halbuki balıqlar bunu anlaya bilməzlər, çünki bunu anlamaq üçün lazımlı olan ağıla sahib deyildirlər. Hər gün, içində üzdükləri suyun səthində nizamlı olaraq yemlərinin ortaya çıxdığını görərlər və bunları yeyərlər. Amma heç biri bu yemlərin necə olub da suyun üstündə meydana gəldiyini düşünməz. Bu nöqtədən yola çıxaraq gerçəkdə özlərini bəsləyən bir sahibləri olduğunu fərqi nə varmaz. Çünki balıqlar bir heyvandırılar və heyvanların bu cür bir

mühakimə qabiliyyətləri yoxdur. Hadisələrin necə və nə səbəblə elə olduqlarını düşünüb, sonra da Yaradıcını qavrayacaq ağla sahib deyildirlər.

Məhz Allahı inkar edərək yaşayan insanların vəziyyəti də, akvariumdakı balıqlara bənzəyər. Onlar da içində yaşadıkları dünyanın və sahib olduqları bədənə necə və nə səbəblə var olduğunu düşünməzlər. Yalnız yeyər, içər və gəzərlər, amma “bunları kimin sayəsində edə bilirik” deyər heç düşünməzlər. Necə ki, bu ağılsızlıqları səbəbiylə Quran onların heyvanlarla eyni ölçüdə olduqlarını xəbər verir. Onlar ağılla düşünə bilməzlər, sadəcə **“heyvan kimi yeyib–içərlər.”** (Məhəmməd surəsi, 12)

Bu ölçüdən xilas olmanın yolu isə, Quranın israrla vurğuladığı kimi, ağılla Allahın dəlilləri üzərində düşünməkdir. İrəliləyən səhifələrdə bunu edəcək və Quranın insanları üzərində düşünməyə dəvət etdiyi bəzi dəlilləri araşdıracağıq.

Kainatdakı nizam

Qurana baxdığımızda, göylərin və yerin yaradılmasıyla əlaqədar ayələrdə tez–tez “nizam” anlayışının vurğulandığını görə bilərik. Allahın Yer üzündə olanların hamısını sizə görə xəlf edən, **“...sonra göyə tərəf yönəlib onu yeddi qat göy edən Odur...”** deyilir. (Bəqərə surəsi, 29) Bir başqa ayədə, **“günəşi və ayı ram etmişdir. Onların hər biri müəyyən olunmuş vaxtadək hərəkət edir. Bu sizin Rəbbiniz olan Allahdır. Mülk Onundur”.** (Fatır surəsi, 13) deyər yazılıdır. Bir ayədə belə deyilir:

Sizin yaradılışınız çətindir, yoxsa göyün? Allah onu qurdu, onun qübbəsini yüksəltdi və düzəldib kamilləşdirdi, (Naziət surəsi, 27–28)

Bu ayələrdən aydın olduğuna görə, səmada müşahidə edilə bilər bir nizam vardır və bu nizam da kainatın Allah tərəfindən yaradılmış olmasının nəticəsidir. Göy cisimləri təsadüfi, başıboş bir şəkildə səpilməmişlər, bir nizama görə yerləşdirilmişlər. Necə ki, bir ayədə, **“günəşi və ayı ram etmişdir, Onların hər biri müəyyən olunmuş vaxtadək hərəkət edir.”** (Fatır surəsi, 13) ifadəsiylə, göy cisimlərinin nizamlılığına işarə edilər.

Səmanı müşahidə etdiyimizdə, həqiqətən də böyük bir nizamlılıq görürük. Ən böyük göy cisimləri olan ulduzlar, təsadüfə dağınıqlıq içində deyil, qalaktikalar adını verdiyimiz və konkret bəzi şəkillərə sahib olan qruplar içində yerləşirlər. Qalaktikalar yenə nizamlı qalaktika qrupları meydana gətirərlər. Bunları irəliləyən hissələrdə araşdıracağıq.

Əhəmiyyətli olan isə, bu nizamlılığın necə ortaya çıxdığıdır. Əgər kainat Böyük Partlayış ilə var olmağa başladıqdan sonra heç bir şüurlu müdaxilə ilə təşkil edilməsəydi, belə bir nizam da meydana gələ bilməzdi. Maddəni ortaya çıxaran Böyük Partlayışın ardından atomların meydana gəlməsi, üstəlik kainatdakı bütün atomların eyni düzülməyə və quruluşa sahib olması da mümkün olmazdı. Ortaya yalnız xaos, qarışıqlıq və nizamsızlıq çıxardı. Halbuki atomlardan qalaktikalara qədər hər şeydə bir nizam müşahidə edilir.

Günəş sistemi

Haqqında danışılan nizamlılığın ən açıq şəkildə görüldüyü yerlərdən biri də Günəş sistemidir. Sistemin ən əhəmiyyətli ünsürləri, Günəşin ətrafında döənən doqquz planetdir. Bunlar günəş sistemi var olandan bəri fırlanır və bu vəziyyət bir çox insana təbii gəlir ola bilər. Halbuki bu doqquz planetin hamısının nizamlı bir şəkildə, yəni orbitlərindən yayınmadan dönmələri, inanılmaz dərəcədə həssas hesabların nəticəsidir.

Planetlərin orbitlərində qalmalarını təmin edən şey, günəşin cazibə qüvvəsi ilə planetlərin sahib olduqları mərkəzdən qaçma qüvvəsi arasındakı tarazlıqdır. Günəş sahib olduğu böyük cazibə qüvvəsi səbəbiylə bütün planetləri çəkər, onlar da dönmələrinin verdiyi mərkəzdən qaçma qüvvəsi sayəsində bu çəkilişdən xilas olurlar. Amma başlanğıcda əgər günəşin cazibə qüvvəsi bir az daha çox olsaydı, ya da planetlərin dönmə sürətləri bir az daha yavaş olsaydı, o zaman bu planetlər sürətlə günəşə doğru çəkilərlər və sonunda günəş tərəfindən böyük partlayışla udulardı.

Bunun tərsi də mümkündür. Əgər başlanğıcda günəşin cazibə qüvvəsi daha az olsaydı, ya da planetlər daha sürətli dönsəydilər, bu səfər də günəşin gücü onları tutmağa çatmayacaq və planetlər xarici kosmosa sovrulacaqdılar. Halbuki çox həssas olan tarazlıq qurulmuşdur və sistem bu tarazlığı qoruduğu üçün davam edir.

Bu arada haqqında danışılan tarazlığın hər planet üçün ayrı-ayrı qurulmuş olduğuna da diqqət yetirmək lazımdır. Çünki planetlərin günəşə olan uzaqlıqları çox fərqlidir. Üstəlik, kütlələri çox fərqlidir. Bu səbəblə, hamısı üçün ayrı dönmə sürətlərinin təsbit edilməsi lazımdır ki, günəşə yapışmaqdan, ya da günəşdən uzaqlaşib kosmosa sovrulmaqdan xilas olsunlar.

Bütün bunlar, sistemin çox həssas tarazlıq üzərinə qurulduğunu göstərir.

Ancaq hamısı bu qədər də deyil. Hesabları daha da kompleksləşdirən bir başqa faktor daha vardır: Planetlərin peykləri. Bu peyklər ilə bağlı olduqları planetlər arasındakı əlaqə, günəş ilə planetlər arasındakı əlaqə kimidir: Planetlər peyklərini çəkərlər, peyklər isə dönmələrinin verdiyi mərkəzdən qaçma qüvvəsi ilə bu çəkilişi tarazlayarlar. Əgər bu tarazlıq qurulmasaydı, peyklər planetlərə yapışar, ya da qopar məhv olurlar. Məsələn, Ay indi sahib olduğu dönmə sürətindən bir az daha yavaş dönsə sürətlə dünyaya dəyər və beləcə dünyanın sonunu gətirərdi. Günəş sistemindəki planetlərin cəmi 61 peykə sahib olduqlarını xatırladığımızda isə, var olan tarazlığın möhtəşəmliyi yaxşıca ortaya çıxar.

Bu inanılmaz tarazlıq sisteminin tək bir parçasının belə “təsadüfən” meydana gəlməsi, yəni bir Yaradıcının tənzimləməsi olmadan partlayışla mövcudluğu mümkün deyil. Partlayışlar nizamsız dağılmalara səbəb olurlar və nizamsız dağılmalar içindən də, nə bu cür möhtəşəm bir sistem, nə də tək bir nizamlı sistem belə çıxa bilməz. Bu, bir qutunun içinə atılıb qarışdırılan irili xırdalı yüzlərlə kiçik dişli çarxın təsadüfən bir-birlərinə uyğun şəkildə yerləşib ortaya bir saat çıxmasından daha imkansızdır.

Günəş sistemindəki nizamlılığın bir başqa heyvətəmiz istiqaməti də, planetlərin hamısının orbitlərinin bir-birinə paralel olmasıdır. Planetlərin orbitləri tək bir müstəvi üzərindədirlər. Yəni günəş sistemində “yandan” baxılacaq olsa, planetlərin hamısının sanki bir ip üzərinə düzülmüş kimi paralel olduqları görülür. Buna səbəb olacaq heç bir fiziki zərurət də yoxdur; planetlərin orbitləri çox yaxşı, eyni atomun elektronlarının orbitləri kimi, günəşin ətrafında fərqli bucaqlarda dönə bilərdilər. Nizamlılıq, çox açıqdır.

Yüzlərlə həssas tarazlıq

Yalnız günəş sistemi deyil, bu sistemin yeganə canlı planeti olan Dünya da çox həssas tarazlıqlar üzərinə oturdulmuş, üstəlik bu tarazlıqlar xüsusi olaraq insanoğlu üçün nizamlanmışdır. Əgər mövcud yüzlərlə tarazlıqdan bir neçəsini yaxından araşdırsaq, yaşadığımız dünyanın bizim üçün necə dizayn edildiyini daha yaxşı anlayarıq;

Cazibə:

– Əgər daha güclü olsaydı: Yer atmosferi çox ammoniyak və metan yığar, bu da həyat üçün çox mənfi olardı.

– Əgər daha zəif olsaydı: Yer atmosferi çox su itirər, canlılıq mümkün olmazdı.

Günəşə uzaqlıq:

– Əgər daha çox olsaydı: Planet çox soyuyar, atmosferdəki su dövrəsinə mənfi təsir göstərər, planet buz dövrəsinə girərdi.

– Əgər daha yaxın olsaydı: Planet qovurular, atmosferdəki su dövrəsinə mənfi təsirlənər, həyat imkansız olardı.

Yer qabığının qalınlığı:

– Əgər daha qalın olsaydı: Atmosferdən yer qabığına çox miqdarda oksigen daxil olardı.

– Əgər daha incə olsaydı: Həyatı qeyri–mümkün edəcək qədər çox sayda vulkanik hərəkət olardı.

Dünyanın öz ətrafındakı dönmə sürəti:

– Əgər daha yavaş olsaydı: Gecə gündüz arası istilik fərqləri çox yüksək olardı.

– Əgər daha sürətli olsaydı: Atmosfer küləkləri çox böyük sürətlərə çatar, qasırğalar və tufanlar həyatı imkansız edərdi.

Ay ilə Dünya arasındakı cazibə qüvvəsi:

– Əgər daha çox olsaydı: Ayın şiddətli cazibə qüvvəsi, atmosfer şərtləri, dünyanın öz oxundakı dönmə sürəti və okeanlardakı qabarma–çəkilmələr üzərində çox sərt təsirləri olardı.

– Əgər daha az olsaydı: Şiddətli iqlim dəyişikliklərinə səbəb olardı.

Dünyanın maqnetik sahəsi:

– Əgər daha güclü olsaydı: Çox sərt elektromaqnetik fırtınalar olardı.

– Əgər daha zəif olsaydı: Günəş küləyi deyilən və günəşdən atılan zərərli hissəciklərə qarşı dünyanın qoruması qalxardı. Hər iki vəziyyətdə də həyat imkansız olardı.

Albedo təsiri (Yer üzündən əks olunan Günəş işığının, yer üzünə çatan Günəş işığına nisbəti)

– Əgər daha çox olsaydı: Sürətlə buz dövrü başlayardı.

– Əgər daha az olsaydı: İsitmə təsiri həddindən artıq istiləşməyə səbəb olar, dünya əvvəl buz dağlarının əriməsi ilə sular altında qalar, daha sonra qovurulardı.

Atmosferdəki Oksigen və Azot nisbəti:

– Əgər daha çox olsaydı: Həyati funksiyalar mənfi şəkildə sürətlənərdi.

– Əgər daha az olsaydı: Həyati funksiyalar mənfi şəkildə yavaşlayardı.

Atmosferdəki karbon qazı və su nisbəti:

– Əgər daha çox olsaydı: Atmosfer həddindən artıq isti olardı.

– Əgər daha az olsaydı: Atmosferin istiliyi düşərdi.

Ozon təbəqəsinin qalınlığı

– Əgər daha çox olsaydı: Yer üzünü istiliyi çox düşərdi.

– Əgər daha az olsaydı: Yer üzü həddindən artıq isti olar, günəşdən gələn zərərli ultrabənövşəyi şüalara qarşı qoruma qalmazdı.

Seysmik (zəlzələ) hərəkətləri

- Əgər daha çox olsaydı: Canlılar üçün həmişə dağılma olardı.
- Əgər daha az olsaydı: Okean zəminindəki qidalar suya qarışmaz, okean və dəniz həyatı səbəbindən bütün dünya canlıları mənfi təsirlənərdi.

Atmosferdəki Oksigen nisbəti

- Əgər daha çox olsaydı: Bitkilər və hidrokarbonat təxribatı olardı.
- Əgər daha az olsaydı: Digər canlıların tənəffüs etməsi çətinləşərdi.

Məhz bütün bu tarazlıqları, “bunlar necə quruldu” ya da “hansı iradə kainatı insan həyatına uyğun olaraq təşkil etdi” suallarıyla araşdırdığımızda, bunların Allahın yaradılışının çox açıq dəlili olduğunu görə bilərik. Allah, kainatı böyük bir ağıl və güclə yaratmış və dünyanı da insanın həyatı üçün xüsusi olaraq hazırlamışdır. Bir çox insan bundan xəbərsiz bir həyat sürər, amma gerçək budur. Məhz bu səbəblə Allah, kitabında belə buyurar:

Əlbəttə göylərin və yerin yaradılması, insanların yaradılmasından daha böyükdür. Ancaq insanların çoxu bilməzlər. (Mömin surəsi, 57)

Bir başqa ayədə isə Allahın kainatdakı gücü belə xəbər verilər:

O, gecəni gündüzə, gündüzü də gecəyə qatır. O, günəşi və ayı ram etmişdir. Onların hər biri müəyyən olunmuş vaxtadək hərəkət edir. Bu sizin Rəbbiniz olan Allahdır. Mülk Onundur. Sizin Ondən başqa yalvardıqlarınız xurma çəyirdəyinin pərdəsinə belə sahib deyillər. (Fətir surəsi, 13)

Bir insanın yaranması

İnsanın yaradılış əhvalatı, bir–birindən çox uzaq iki ayrı yerdə başlayar. İnsan, qadın və kişi bədənində bir–birindən tamamilə müstəqil olaraq yaranan, amma bir–biriylə tamamilə uyğun olan iki ayrı əsasın birləşməsiylə həyata addım atar. Kişi bədənində yaranan spermanın kişinin istəyi, ya da idarəetməsi ilə meydana gəlmədiyi ortadadır, eyni qadın bədənində yaranan yumurtanın qadının istəyi, ya da idarəetməsi ilə meydana gəlmədiyi kimi. Onların bu meydana gəlmələrdən xəbəri belə yoxdur. Ancaq bunların bir–birlərinə tam uyğun olmaları, bir azdan görəcəyimiz kimi, insanın yaradılmış olduğunun qəti dəlilidirlər.

Xayalarda dəqiqədə orta hesabla 1000 ədəd ifraz olunan spermalar, kişi bədənindən qadının yumurtasına doğru edəcəkləri səfəri “bilirmiş kimi” xüsusi dizayna sahibdirlər. Sperma, baş–boyun–quyruq hissələrdən meydana gəlir. Quyruq, spermanın bir balıq kimi ana rəhmində irəliləməsini təmin edir. Körpənin genetik şifrəsinin bir hissəsini saxlayan baş hissəsi isə xüsusi qoruyucu zirehlə örtülmüşdür. Bu zirehin faydası ana rəhminə girişdə aydın olacaq. Rəhmdəki mühit, ananın mikroblardan qorunması məqsədiylə son dərəcə turşumuş haldadır. Baş hissədəki zireh bu turşuya qarşı qorunma təmin edir. Spermanın, bu turşunun varlığını bilən “bir iradə” tərəfindən qoruyucu zirehlə örtülmüş olduğu son dərəcə açıqdır. Spermalar bunu milyonlarla il davam edən sınaqlar nəticəsində bacarmış ola bilməzlər, heç bir spermanın əldə etdiyi məlumatları çatdırmaq üzrə kişi bədənində geri döndüyü görünməmişdir çünki! (Onsuz da belə bir vəziyyət mümkün olsaydı belə, geri dönməyən bir sperma xayalara gələrək “ana rəhmində keçdiyimiz yolda bir turşu var, ona görə yeni spermaları zirehlə örtün!” kimi əmr verə bilməyəcəkdi.)

Bu sırada ana bədənində də, yenə ananın heç bir istəyi, ya da idarəetməsi olmadan yumurta hüceyrəsi istehsal edilmişdir. Yumurtalıqlardan yola çıxaraq uşaqlıq borusu adı verilən bir bölgəyə çatır və spermaların gəlməsini gözləməyə başlayar. Ancaq passiv gözləmə deyil bu. Gözləmə əsnasında xüsusi maye ifraz edir və spermalar da məhz bu maye sayəsində bir düz dənəsinin ancaq yarısı qədər olan yumurtanı taparlar. Diqqət yetirək: Yumurta “ifraz etməyə başlayar” deyərkən bir insandan, ya da inkişaf etmiş bir kompüterdən bəhs etmirik. Bu kiçik zülal yığınının “öz–özünə” belə bir şeyə “qərar verməsi”, üstəlik spermanı özünə çəkəcək kimyəvi reaksiya hazırlayıb ifraz etməsi inanılacaq şey deyil.

Qısaca, bədənin törəmə sistemi xüsusilə yumurta ilə spermanı görüşdürəcək şəkildə hazırlanmışdır. Və qadın çoxalma sistemi spermalara, spermalar da qadın bədənindəki mühitə uyğun olaraq yaradılmışdır.

Yumurtanı mayalandıracaq sperma yumurtaya yaxınlaşdıqda yenə yumurtanın ifraz etməyə “qərar verdiyi” və sperma üçün xüsusi olaraq hazırlanmış maye, spermanın qoruyucu zirehini əridər. Bunun nəticəsində də bu dəfə spermanın ucunda olan və yenə xüsusi olaraq yumurta üçün hazırlanmış olan əridici ferment kisəcikləri ortaya çıxar. Sperma yumurtaya çatdığında bu fermentlər yumurtanın pərdəsini deşərək spermanın içəri girməsini təmin edirlər.

İndi bura qədər izah etdiklərimizi bir düşünək.

1) İki ayrı insanın bədənində iki ayrı çoxalma sistemi meydana gəlir.

2) Kişinin bədənində hazırlanan sperma, həyatında heç görmədiyi qadın bədənindəki mühiti “bilir” və buna görə xüsusi zirehlə örtülüdür. Sperma, keçəcəyi mühitin turş maddə olduğunu, buna qarşı özünü qoruyacaq zirehi necə hazırlayacağını haradan bilir?

3) Qadının bədənində hazırlanan yumurta isə, gələcək olan spermaları həyatında heç görmədiyi halda, onlara yol göstərmək məqsədiylə bir maye ifraz edir. Spermaların gələcəyini haradan bilir? Onları çəkəcək qarışıqdakı mayeni ifraz etməyi necə bacarır?

4) Yumurtaya çatan sperma, yumurtanın bir maye ifraz edəcəyini və beləcə zirehinin əriyərək xüsusi ferment kisəciklərinin sərbəst qalacağını haradan bilir? Bu kisəciklərin yumurtanın pərdəsini deşəcəyini necə bilir? Yumurtanın bir pərdəsi olduğunu haradan bilir?

5) Yumurta ona gələn spermaların daşdığı fermentləri kimdən xəbər almışdır? Bunların ortaya çıxması üçün zirehin əriməsi lazım olduğunu ona kim xəbər verir? Bunun üçün lazım olan əridici mayeni ifraz etməyi necə bacarır? Düsturu necə hesablayır?

Əlbəttə az bir hissəsini izah etdiyimiz insanın törəmə sisteminin fəvqəladə xüsusiyyətləri daha yüzlərlə səhifə doldurardı. Ancaq yuxarıda açıqladığımız bir-iki mərhələ belə bizlərə kişi və qadının tam olaraq bir-birlərinə uyğun yaradıldığını, hər ikisini də bilən bir varlıq tərəfindən “dizayn

edildiyini” açıq şəkildə göstərir. Təkamül nəzəriyyəsinin yeganə mexanizmləri olan təbii seleksiya və mutasiya, bu izah etdiklərimizi izah etməkdən çox uzaqdır. Bu izah edilənlərin təsadüflərlə meydana gələ bilməyəcəyi hər şüurlu insan üçün çox açıq həqiqətdir. Ortada konkret dizayn etmə və forma vermə, konkret yaradılış vardır.

Dəvə necə yaradıldı?

Quranın Ğaşiye surəsinin 17–ci ayəsi, üzərində diqqətlə düşünülməsi və ibrət alması lazım olan bir heyvandan, “dəvə”dən bəhs edir. Quranın **“baxmırlar o dəvəyə necə yaradıldı”** ifadəsiylə düşünməyə dəvət etdiyi bu heyvanı bir az araşdıraq.

Dəvəyə baxdığımızda, onu xüsusi canlı edən ən əhəmiyyətli istiqamətinin, ən ağır şərtlərdən belə təsirlənməyən bədən quruluşu olduğunu görürük. Bu elə bir bədəndir ki, aclıq və susuzluğa günlərlə dözər, günlər boyu kürəyində yüzlərlə kilo ağırlıqla yol qət edə bilər. Dəvənin, bu xüsusiyyətləri heyvanın quraq mühitlərə görə xüsusi bir yaradılışla yaradıldığını və insanın xidmətinə verildiyini göstərir. İndi bu xüsusiyyətlərə baxaq.

Aclıq və susuzluğa fəvqəladə dözmə

Dəvə, 50°C istilikdə 8 gün aç susuz qala bilər. Bu müddət ərzində cəmi ağırlığının 22%–ni itirir. İnsan, bədənində olan suyun 12%–ni itirdiyində ölərkən, dəvə, bədənindəki suyun 40%–ni itirdiyi halda ölməz. Dəvənin susuzluğa dayanıqlılığının digər bir səbəbi də, gündüz bədən istiliyini 41°C–yə qədər çıxardan bir mexanizmə sahib olmasıdır. Bu sayədə gündüz həddindən artıq səhra istisində su itkisini minimum səviyyədə tuta bilər. Soyuq səhra gecələrində isə bədən istiliyini 30°C–yə qədər aşağı sala bilər.

Mükəmməl su istifadə etmə modulu

Dəvələr, 10 dəqiqədə ağırlıqlarının üçdə biri nisbətində su içərlər. Bu miqdar bəzən 130 litrə çata bilir. Bununla yanaşı dəvə, insana nisbətlə 100 qat daha geniş sahəni tutan bir burun selikli qişasına malikdir. Heyvan, çox böyük və qıvrımlı burun selikli qişası sayəsində, nəfəs alarkən havadakı nəmin 66%-ni tuta bilir.

Qidalardan və sudan maksimum istifadə

Heyvanların çoxu böyrəklərində yığılan sidik cövhəri qana qarışdığı anda zəhərlənərək ölür. Halbuki, dəvə, bədənində yaranan sidik cövhərini dəfələrlə qaraciyərdən keçirərək, sudan və qidalardan maksimum dərəcədə istifadə edə bilir.

Dəvənin qan və hüceyrə quruluşu da, səhra şərtlərində uzun müddət susuz yaşaya bilməsini təmin edə biləcək şəkildədir. Hüceyrə divarları, hüceyrələrinin çox su itirməsini maneə törədəcək quruluşdadır. Qan quruluşu isə, dəvənin bədənində su minimuma endiyində belə qan axışında yavaşlamaya imkan verməyəcək formadadır. Həmçinin susuzluğa dayanıqlılığı artıran albomun fermenti, dəvənin qanında digər canlılara nisbətlə daha çox miqdarda var.

Dəvənin bir başqa dəstəkləyicisi də onun belindəki hürgücdür. Hürgüclərdə bədən ağırlığının beşdə biri qədər yağ anbar edilmişdir. Dəvədə yağın tək bir nöqtədə toplanması, bədənə (yağa bağlı olaraq) hər yerindən sıx nisbətdə su atılmasını maneə törədir. Bu da dəvənin suyu yenə minimum nisbətdə istifadə etməsinə səbəb olar.

Birhürgüclü dəvə, normalda gündə 30–50 kilo qida qəbul edərkən, çətin şərtlərdə gündə yalnız 2 kq quru otları bir ay boyunca yaşaya bilər. Maraqlı olan bir başqa nöqtə, dəvənin demək olar hər cür orqanik maddəni həzm edə bilməsidir: Heyvanın ağız və dodaq quruluşu, sərt ayaqqabı dərisini deşəcək qədər iti tikanları belə rahatlıqla yeyə biləcəyi şəkildədir. Dörd kameralı mədəsi və həzm sistemi isə önünə çıxan hər şeyi həzm edə biləcək qədər güclüdür. Normalda yemək sinfinə girməyən kauçuk kimi maddələrdən belə istifadə

etməsinə bilər. Quraq mühitlərdə bu xüsusiyyətin nə qədər qiymətli olduğu açıqdır.

Fırtınalara qarşı tədbir

Dəvənin gözləri iki qat kirpiklidir. Kirpiklər, qapan kimi iç-içə keçərək, səhrada tez-tez rast gəlinən şiddətli qum fırtınalarına qarşı gözü tam bir şəkildə qoruyur. Dəvələr həmçinin burun dəliklərini də içlərinə qum girməsinə maneə olmaq üçün bağlaya bilərlər.

İsti və soyuğa qarşı tədbir

Bütün bədənini örtən sıx tüklər, səhranın yandırıcı günəşinin heyvanın dərisinə çatmasına mane olurlar. Bunlar eyni zamanda soyuqda da heyvanın isinməsinə təmin edərlər. Səhra dəvələri 70°C-lik istidən təsirlənməzəkən, ikihürgüclü dəvələr -52°C soyuqda yaşaya bilərlər. Bu tip dəvələr, 4.000 metrlik yüksək yaylalarda belə həyatlarını davam etdirə bilirlər.

Qızgın qumlar üçün tədbir

Dəvələrin son dərəcə böyük ayaqları da xüsusi olaraq “dizayn” edilmiş, heyvan quma batmadan yeriyə bilsin deyə genişləndilib yayılmışdır. Ayaq pəncələrindəki xüsusi qalın dəri isə qızgın səhra qumlarına qarşı alınmış tədbirdir.

Bütün bu məlumatlar işığında düşünmək lazımdır; dəvə, öz bədənini səhra mühitinə görə özünü nizamlamışdır? Burun selikli qişasını özü meydana gətirib, təpəsindəki hürgücü özü meydana gətirmişdir? Ya da burulğan və fırtınalara qarşı göz və burun quruluşunu özü hazırlamışdır? Qan və hüceyrə quruluşunu su sərf etməmə əsası üzərinə özü təşkil etmişdir? Bədənindəki tüklərin toxumasını özü seçmişdir? Öz-özünü “səhra gəmisini” nə çevirmişdir?

Dəvə (hər hansı başqa canlı kimi) əlbəttə bunları edə bilməz, öz-özünü insanlara faydalı hala gətirə bilməz. Bu cür qüsursuz dizaynlar, heç bir təsadüfə bağlı “təkamül müddəti” ilə də meydana gələ bilməz.

“Baxmırlar o dəvəyə, necə yaradıldı?” ayəsi, həqiqətən də bu fəvqəladə heyvanın yaranmasını ən yaxşı şəkildə açıqlayır. Dəvə də, başqa hər şey kimi yaradılmış, müxtəlif xüsusiyyətlərlə bəzənmiş və Yaradıcının yaratmadakı üstünlüyünün bir işarəsi olaraq yer üzünə yerləşdirilmişdir.

Dəvə, bu cür üstün fiziki xüsusiyyətlərlə yaradılarkən, insana xidmətlə vəzifələndirilmişdir. İnsan isə, bütün varlıq aləminin içindəki buna bənzər yaradılış möcüzələrini görmək və bütün varlıqların yaradıcısı olan Allahı bilib-tanımaqla...

Əkinçilik edən qarışqalar

Canlılar dünyasındakı ən maraqlı növlərdən biri qarışqalardır. Çünki bu kiçik canlılar, sahib olduqları “cəmiyyət nizamı” ilə boylarından çox böyük işlər bacarırlar.

Qarışqaların çox fərqli növləri vardır. Ancaq bunların ən maraqlılarından biri, “atda qarışqaları” olaraq da bilinən yarpaq kəsici qarışqalardır. Bunların diqqətə çarpan xüsusiyyətləri, qopardıqları yarpaq hissəciklərini başlarının üstündə yuvalarına daşıma vərdişləridir. Qarışqalar, möhkəmcə birləşmiş çənələrində daşdıqları, özlərinə nisbətə olduqca böyük yarpaq hissələrinin altına gizlənərlər. Bu səbəblə işçi qarışqaların gün boyunca işlədikdən sonra yuvaya dönüşləri çox maraqlı bir görünüş ortaya çıxarar. Belə bir səhnə ilə qarşılaşan adam, meşənin zəmini sanki canlanmış, yeriyirmiş hissəyə qapılacaq. Yarpaq kəsicilər yağış meşələrində, yerə tökülən yarpaqların təxminən 15%-ni yuvalarına daşıya bilərlər. Bu yarpaq hissələrini daşımalarının səbəbi, əlbəttə günəşdən qorunmaq deyil. Qarışqalar kəsdikləri bu yarpaq hissələrini yemək üçün istifadə etməzlər. Yaxşı bu qədər yarpağı nə üçün istifadə edərlər?

Atdaların bu yarpaqları göbələk istehsalında istifadə etdikləri heyvətlə kəşf edilmişdir. Göbələk, dişi işçi qarışqaların torpağın üzərindən yığıb yuvaya gətirdikləri yarpaq hissələrində inkişaf edər. Qarışqalar yarpaqların özünü yeyə bilməzlər çünki, bitkilərdə hüceyrə pərdəsinin təməl hissəsini meydana gətirən

sellülozanı həzm edə bilmək üçün lazım olan fermentlərə sahib deyildirlər. İşçi qarışıqlar bu yarpaq hissələrini tapdalayaraq bir yığın halına gətirərlər və yuvanın yeraltındakı otaqlarında saxlayarlar. Məhz bu otaqlarda da yarpaqların üzərində göbələk yetişdirərlər. Bu yolla, böyüyən göbələklərin tumurcuqlarından özləri üçün lazımlı zülalı əldə edərlər.

Ancaq atdalar yuvadan ayrıldıqlarında, meydana gətirdikləri bağça xarab olacaq və zərərli göbələklərə məğlub olacaq. Yaxşı bəs, bağçalarını yalnız “əkin”dən əvvəl təmizləyən atdalar, zərərli göbələklərdən necə qoruna bilməkdədirlər? Bunun sirri, yarpaqları çeynədikləri sırada istifadə etdikləri tüpürcəkdə gizlidir. Tüpürcəyin istənməyən göbələklərin meydana gəlməsini maneə törədici antibiotik ehtiva etdiyi düşünülür. Ehtimala görə, lazım olan göbələyin inkişafını sürətləndirici bir maddə də ehtiva edir.

İndi bunu düşünmək lazımdır: Bu qarışıqlar göbələk yetişdirməyi necə öyrənmişdir? Bir gün qarışıqlardan biri təsadüfən ağzına bir yarpaq alıb çeynəmiş, sonra yenə təsadüfən yumşaq halına gələn bu mayeni tam uyğun bir yer olan quru yarpaq zəminin üzərinə sərməmiş, arxasından yenə təsadüf nəticəsi digər qarışıqlar bura göbələk parçaları gətirib əlavə etmiş, son olaraq da burada yeyə biləcəkləri bir qida yetişəcəyini təxmin edən qarışıqlar bağçanı təmizləmə, gərəksiz maddələri ayırd etmə və məhsulu toplama əməliyyatlarını etmiş ola bilərlər? Sonra da gedib tək-tək bütün koloniyaya bu əməliyyatı öyrətmiş olduqlarını düşünmək nə dərəcə məntiqli ola bilər? Üstəlik nə səbəbə yeyə bilmədikləri halda o qədər yarpağı yuvalarına daşıma zəhmətinə düşmüş olsunlar?

Digər tərəfdən bu qarışıqlar müntəzəm baxım olmadan göbələk istehsalını təmin etmək üçün, yarpaqları çeynəyərkən istifadə etdikləri tüpürcəyi necə əmələ gətirmiş ola bilərlər? Bu tüpürcəyi bir şəkildə meydana gətirdikləri düşünülsə belə, tüpürcəyin içində istənməyən göbələklərin meydana gəlməsini maneə törədici bir antibiotik olmasını hansı məlumatla təmin edə bilərlər? Çünki belə bir əməliyyatı reallaşdırma bilmək üçün, ciddi kimya məlumatına sahib olmaq lazımdır. Bu kimya məlumatına sahib olsalar belə (bu gülüncdür) necə olar ki, ifraz etdikləri tüpürcək haqqında danışılan kimyəvi xüsusiyyəti qata bilərlər?

Bu cür möcüzəvi bir hadisəni qarışıqların necə reallaşdırdığını düşündüyündə, insanın qarşısına yuxarıdakılara bənzər daha yüzlərlə kompleks və yorucu sual çıxacaq. Və sualların hamısı da cavabsızdır.

Buna qarşılıq, əgər tək bir açıqlayıcı cavab verilsə, bu sualların hamısı cavablandırılmış olar: Qarışıqlar, etdikləri işi etmələrini təmin edəcək şəkildə hazırlanmış və proqramlaşdırılmışlar. Müşahidə edilən hadisə, qarışıqların cütçülüyü bilərək dünyaya gəldiklərini, daha doğrusu gətirildiklərini sübut etməyə kifayətdir. Bu cür kompleks davranışlar, zamanla mərhələlərlə inkişaf edə biləcək sadə hadisələr deyil. Həqiqi kimya məlumatının və çox üstün ağılın sənətidirlər. Bu səbəbdən təkamül müdafiəçilərinin, zamanla faydalı davranışların seçildiyi və bunun üçün lazımlı orqanların, mutasiyalarla inkişaf etdiyi iddiaları, tamamilə məntiqsiz hala gəlir. Bütün bu məlumatları var olduqları ilk gündən etibarən qarışıqlara verən, onları bütün heyrət verici xüsusiyyətləriylə yaradan, şübhəsiz hər şeyin Rəbbi olan Allahdan başqası deyil.

Bir nümunə

Atda qarışıqlarının yuxarıda izah etdiyimiz xüsusiyyətləri, əslində daha bir çox canlıda müşahidə edə biləcəyimiz mənzərə çıxarır qarşımıza. Əlimizdə düşünmə qabiliyyətindən məhrum bir canlı vardır, amma bu canlı insanın belə ağılını məcbur edən böyük bir iş bacarır, müdhiş ağıl nümayişi təqdim edir.

Yaxşı bəs, bu mənzərədə nə çıxar?

Cavab sadə və təkdir: Madam bu heyvanın gerçəkdə etdiyi işi etməsini təmin edəcək bir ağıl yoxdur, o halda etdiyi ağıl nümayişi, açıq şəkildə bizə bir başqasının ağılını tanıdır. Bu heyvanı var edən Yaradıcı, öz varlığını və yaradılışındakı üstünlüyü göstərmək üçün, bu heyvana onun gücü çatmayacağı işlər etdirir. Heyvan bu Yaradıcının ilhamıyla hərəkət etməkdədir, bu səbəbdən sərgilədiyi ağıl da əslində ilhamdır.

Bunu bir nümunə ilə daha yaxşı açıqlaya bilərik. Boş bir küçədə gedərkən kiçik bir it gördüyünüzü fərz edin. Küçənin bir yerində də metal pulla işləyən avtomatik şokolad maşını olduğunu fərz edin. Əgər bu it, gözünüzün qarşısında, yerdə dayanan metal bir pulu dişlərinin arasına götürər, sonra maşının yanına gedib, bu pulu çox usta bir şəkildə maşının pul dəliyinə atsa, sonra da maşından çıxan şokoladı gözləyər və çıxdığında da onu alıb yeyərsə, nə düşünərsiniz?

Açıqdır ki, itin etdiyi iş, normalda bir itin edə bilməyəcəyi bir işdir. Çünki müəyyən bir ağıl, mühakimə hətta mədəniyyət tələb edir. Amma heyvan bunu rahatlıqla etmişdir. Belə bir vəziyyət qarşısında gələcəyimiz yeganə məntiqli nəticə, itin etdiyi bu iş üçün xüsusi olaraq öyrədilmiş olduğu nəticəsi olacaq. Bu it böyük ehtimalla bir sirkdədir və etdiyi bu hərəkət ona xüsusi üsullarla öyrədilmişdir.

Məhz əslində bütün heyvanlar dünyasında buna bənzər bir vəziyyətlə qarşı-qarşıyıq. Qarşımızda, bir ağıla və mühakimə qabiliyyətinə sahib olmadıqları halda, çox üstün ağıl nümayişləri sərgiləyən varlıqlar vardır. Qarışqa bunların ən təəccüblülərindən biridir. Və o da, digər heyvanlar kimi, gerçəkdə özünü öyrədən iradənin verdiyi proqrama (ilhama) görə hərəkət edir. O iradənin, yəni Allahın ağılını və gücünü əks etdirər. Necə ki, bir ayədə Allahın bütün canlılar üzərindəki hakimiyyəti belə bildirilər:

Qeybin açarları Onun yanındadır, Onları yalnız O bilir. O, quruda və dənizdə nələr olduğunu bilir. Onun xəbəri olmadan yerə düşən bir yarpaq belə yoxdur. Yer qaranlıqlarında elə bir toxum, elə bir yaş və elə bir quru şey yoxdur ki, açıq-aydın Yazıda (Lövhi-Məhfuzda) olmasın. (Ənam, 59)

Hörümçəkdəki möcüzə

İnsan və içində yaşadığı kainat, ən incə nöqtəsinə qədər tək bir Yaradıcı tərəfindən yaradılmışdır və Onun varlığını göstərmək, Onu ucaltmaq üçün vardır. Kiçik bir heyvan olan hörümçəkdə belə Allahın yaradılışındaki mükəmməlliyi görmək mümkündür.

Yer üzündə yüzlərlə cins hörümçək yaşayar. Bu kiçik heyvanlar bəzən yuvasının statik hesablarını edə bilən inşaat mühəndisi, bəzən üstün dizaynlar edə bilən memar, bəzən fəvqəladə güclü və elastik iplər, öldürücü zəhərlər, əridici turşular hazırlayan kimyagər, bəzən də son dərəcə hiyləgər taktikalarla ovlayan ovçu olaraq qarşımıza çıxarlar.

Düşünüldüyünün əksinə bütün hörümçəklər tor quraraq ovlanmazlar. Bir çox hörümçək, onlara Allah tərəfindən verilmiş xüsusi qabiliyyətlər sayəsində, çaşdırıcı taktikalar istifadə edərək ovlanarlar.

Qarı tələli hörümçək

Bu hörümçək növü öldürücü çöl istisində, qumun içinə açdığı yuvasında yaşayar. Bu adi bir yuva deyil. Əvvəlcə yuvanın içi hörümçəyin ifraz etdiyi xüsusi ifrazatla örtülmüş və çöl istisinə qarşı mükəmməl izolyasiya edilmişdir. Yuvanın girişi isə yenə hörümçəyin qurduğu disk şəklində bir qapaqla örtülüdür. Bu qapaq bir tərəfindən girişə bərkidilmişdir. Qapağın üzəri isə kol çırpı ilə kamuflyaj edilmişdir. Yuvaya hər hansı böcək yaxınlaşanda hörümçək titrəşmələri fərq edər və qapağı açaraq böcəyin üzərinə hücum edər. Yeridiyi zəminin altından, qapağın içindən atılan, hörümçəyə qarşı böcəyin heç bir şansı qalmaz.

Tor atan hörümçək

Dinops adlı hörümçək sabit tor qurub ovunu gözləmək yerinə, kiçik və son dərəcə üstün xüsusiyyətlərə sahib bir tor hörər və bu torun ovunun üzərinə atar. Ardından ovunu bu tor ilə yaxşıca dolayar. Tutduğu böcəyin edə biləcəyi heç nə yoxdur. Tor o qədər mükəmməl tələdir ki, böcək çırpındıqca tora daha çox dolanar. Hörümçək qidasını mühafizə edə bilmək üçün ovunun üzərini yeni ipliklərlə bağlayaraq onu bir mənada “paketləyər”.

Kəmənd atan hörümçək

Bolas adıyla bilinən hörümçək, özünü bir iplə budağa bağlayaraq aşağı sallanar. Daha sonra dişi güvələrin erkək güvələri çağırmaq üçün ifraz etdikləri xüsusi qoxu ifraz edər. Bu saxta çağırışa aldanan erkək güvə hörümçəyə doğru uçar. Hörümçək daha əvvəldən hazırladığı və ucunda yapışqan bir top olan ipini yelləməyə başlayar. Bu ip hörümçəyin kəməndidir. Güvə yaxınlaşdığında sürətlə bu kəməndi atar və güvəni tutar.

Sıçrayan hörümçək

Sıçrayan hörümçəklər bədənlərində yaratdıqları uzun ipin ucunu, bir bitki yarpağı və ya budağa möhkəmcə yapışdırırlar. Sıçrayan hörümçək, havadan hər hansı bir böcək keçdiyində, son dərəcə xüsusi olaraq yaradılmış ayaqları sayəsində möhtəşəm atlayış edər və ovunu havada tutar. Daha əvvəldən bağlamış olduğu ip, hörümçəyin yerə düşməsinə mane olar və havada asılı qalmasını təmin edər. Daha sonra hörümçək təkrar bu ipə yapışaraq yuxarı çıxar. Heyvan, müvəffəqiyyətli atlayış edə bilmək üçün ən uyğun bucağı hesablamaq, ovunun sürətini və uçuş istiqamətini hesablamaq, külək qüvvətini hesaba qatmaq məcburiyyətindədir.

Hörümçəyin toru

Hörümçəklər tor qurmaq üçün öz bədənlərində ifraz etdikləri ipəyə bənzər iplikləri istifadə edirlər. Bu mükəmməl ipliklər bir-birindən çox fərqli məqsədlərə xidmət edər. Eyni qalınlıqdakı polad bir teldən beş qat daha möhkəm, son dərəcə yüngül və son dərəcə elastik olan bu iplikləri bir az daha yaxından araşdıraraq.

Hörümçəklər fərqli məqsədlər üçün fərqli ipliklər istifadə edirlər. Məsələn bir bağça hörümçəyi torunu qurarkən dörd-beş fərqli xüsusiyyətdəki ipliyi birlikdə istifadə edər. Heyvanın ovunu tutmaq üçün istifadə etdiyi yapışqan iplik ilə torun üzərinə qurub hərəkət etdiyi iplik eyni quruluşa sahib deyil. İndi eyni hörümçəyin bədənindən ifraz olunan dəyişik növdəki ipliklərə nəzər salaq.

1) Hörümçəyin lift kimi enib çıxdığı və körpü kimi istifadə etdiyi yapışma iplikləri.

2) Hörümçək torunun skeletini meydana gətirən təməl tor iplikləri.

3) Ovun tutulmasını təmin edən yapışqan ipliklər.

- 4) *Tordakı iplikləri bir-birinə bağlayan birləşdirmə iplikləri.*
- 5) *Tutulan ovunu dolamaya yarayan dolama iplikləri.*
- 6) *Hörümçəyin evini meydana gətirən barama iplikləri.*
- 7) *Bala hörümçəkləri xarici təhlükələrə qarşı qoruyan ipək iplikləri.*

Bu saydığımız ipliklərin hər biri elastiklik və möhkəmlik baxımından fərqli xüsusiyyətlərə sahib olduqları kimi, qalınlıq və yapışqanlıq baxımından da fərqlilik göstərirlər. Yaxşı bəs, kiçik bir hörümçək bütün bunları necə ifraz edə bilir?

Hörümçəklərin quyruqlarında ipək kisəsi deyilən altı cüt hissə vardır. Kisələrin hər birində fərqli ifrazatlar ifraz edilir. Bu kisələrin ifrazatları dəyişik kombinasiyalarda birləşərək, fərqli növdəki ipək iplikləri meydana gətirirlər. Kisələr arasında böyük bir uyğunlaşma vardır. Son dərəcə inkişaf etmiş nasos, klapan və təzyiq sistemləri istifadə edilir. İfraz olunan xam ipək, kran kimi işləyən məməciklərdən lif şəklində çölə axıdılar. Hörümçək bu məməciklərin püskürtmə təzyiqini dəyişdirə bilər. Beləcə ifraz olunan ipliğin diametri, müqaviməti və elastikliyi nizamlanar.

İndi, əgər bu izah edilənlər sizə çox adi təbiət hadisələri kimi gəlicə, bir az dayanaq və düşünək.

Kiçik bir hörümçəyi gözünüzün önünə gətirin, ölçüləri təxminən bir dırnağınız qədər hörümçəyi... Bu kiçik heyvanın bədənində, quyruq hissəsində olan və "ipək kisəsi" deyilən kiçik hissəni düşünün. Öz içində altı hissəyə ayrılmış bu hissənin kiçikliyi təxmin edə bilərsiniz. Məhz belə kiçik bir yerdə, hörümçəyin kimyəvi strukturlarını və necə hazırlandıqlarını belə bilmədiyi elə ifrazatlar ifraz olunur ki, heyvan bunları çox fərqli məqsədləri üçün istifadə edə bilər. Bu mərhələdə bu sualları cavablandırmaımız lazımdır:

- *Bir hörümçək bu bənzərsiz kimyəvi quruluşu necə hazırlayır?*
- *Hazırladığını fərz etsək belə, bunların istehsalı üçün lazımlı olan xammalların qaynağını necə təsbit edir?*
- *Ehtiyacı olan altı fərqli təməl maddənin istehsalını necə reallaşdırar?*

- *Bu maddələrin qarışıq nisbətərini hansı ölçü alətlərini istifadə edərək təsbit edir?*
- *Qarışığı hazırlayacağı uyğun zamanlı, təzyiq idarəetməli kisəcikləri özü dizayn etmişdir?*
- *Bu dizaynı etdikdən sonra laboratoriyaya bənzər bir quruluşu öz bədənində öz istəyi ilə yaratmışdır?*

MADDƏNİN ARDINDAKI SİRR

XƏBƏRDARLIQ!

Bu hissədə oxuyacağınız həqiqətlər, dünyadakı həyatın ən əhəmiyyətli sirrindən bəhs edir. Maddi dünyaya baxış bucağınızı kökdən dəyişdirə biləcək olan bu mövzunu, çox diqqətli şəkildə və anlayaraq oxumalısınız.

Əvvəlki səhifələrdə araşdırdığımız canlılar, açıq bir yaradılışın məhsulu idilər. Necə ki, ətrafını ağıl və vicdan yoluyla izləyən insan fərqi varar ki, sırf burada verdiyimiz bir neçə nümunə deyil, kainatdakı hər şey, xüsusilə də canlılar şüurlu olaraq hazırlanmış, yaradılmışlar.

Yaxşı bəs, bütün bunlar kim tərəfindən yaradılmışdır?

Açıqdır ki, kainatın hər nöqtəsində özünü müəyyən edən “yaradılmışlıq”, kainatın özünün məhsulu ola bilməz. Məsələn bir böcək öz-özünü var etmiş ola bilməz. Günəş sistemi öz-özünü yaradıb-təşkil etmiş ola bilməz. Bitkilər, insanlar, bakteriyalar, qırmızı qan hüceyrələri, kəpənəklər öz özlərini yaratmamışlar. Bu şeylərin “təsadüfən” ya da “öz-özünə” meydana gəlməsi kimi bir ehtimalda haqqından danışmaq mümkün deyil.

Bu səbəbdən bu nəticəyə gələ bilərik: Gözümüzlə gördüyümüz hər şey yaradılmışdır... Ancaq gözümüzlə gördüyümüz varlıqları heç biri də “yaradıcı” ola bilməzlər. O halda, Yaradıcı, gözümüzlə gördüyümüz hər şeydən başqa və fərqli bir varlıqdır. Özü görünməyən, lakin mövcud olan hər şeyin özünün varlığını və xüsusiyyətlərini göstərən bir varlıq.

Məhz Allahın varlığını tanımayanların sapdığı nöqtə də buradadır. Bu kəslər özlərini, Allahı gözləriylə görmədikləri müddətcə, Onun varlığına iman etməməyə şərtləndirmişlər. Çünki onlara görə, bütün kainatı örtən, sonsuza qədər uzanan bir maddə yığını vardır və Allah bu maddə yığınının heç bir yerində deyil. Minlərlə işıq ili uzağa da getsələr, Allah ilə qarşılaşmayacaqlar. Bu səbəblə Allahın varlığını rədd edirlər.

Ancaq bu vəziyyətdə kainatın hər yerində açıq-aşkar görünən “yaradılmışlıq” xüsusiyyətini gizləmək, kainatın və canlıların yaradılmamış olduğunu sözdə isbat etmək vəziyyətində qalarlar. Təkamül nəzəriyyəsi, əvvəlki səhifələrdə toxunduğumuz kimi, bu mövzudakı nəticəsiz çırpınışların məşhur bir nümunəsidir.

Allahı inkar edənlərin təməl yanılması, əslində Allahın varlığını inkar etməyən, ancaq səhv Allah inancına sahib olan bir çox insan tərəfindən də paylaşılar. Cəmiyyətin əksəriyyətini meydana gətirən bu kəslər, hər yanda görünən “yaradılmışlıq” nümunələrini rədd etməzlər, ancaq Allahın “harada” olduđuna dair maraqlı batil inancları vardır:  oxu Allahın “göy də” olduđunu sanar.   ur altındaki düşüncəyə görə, Allah çox uzaqlardakı bir planetin arxasında oturur v  çox nadir olaraq “dünya i l rin ” qarışar. Ya da heç qarışmaz; kainatı bir dəfə yaratmış v  buraxmışdır, insanlar  z q d rl rini özləri  k rl r...

Başqa insanlar Quranın Allahın “hər yerdə” olduđuna dair xəbərini e itmişl r, lakin bunun mənasını tam olaraq anlaya bilməmişlər.   ur altındaki düşüncə, Allahın radio dalğaları, ya da görünməz, hiss edilməz bir qaz kimi maddələri əhatə etdiyi  aklindədir.

Halbuki bu düşüncə və ba dan bəri saydığımız, Allahın “harada” olduđunu heç cür anlaya bilməyən (bəlkə də buna görə ONU inkar edən) düşüncələr, ortağ bir səhvə s yk nirl r: Heç bir təmələ s yk nm y n bir  n mühakiməni mənimsəyir, ondan sonra da Allah ilə əlaqədar olaraq z nl r  qapılırlar.

Nədir bu  n mühakimə?..

Bu  n mühakimə maddənin varlığı v  mahiyyəti ilə əlaqədardır. Və  g r bunu a a bilsək, çox böyük və təsir edici bir həqiqətlə qarşılaşarıq.  r lil y n səhifələrdə Quranın işarə etdiyi bu böyük ger y i izah etməyə çalışacağıq.

Elektrik siqnallarından ibarət olan dünya

“Xarici dünya” olaraq təyin olunan şey, əlin hiss etdiyi, g z n gördüyü, dilin daddığı, burnun iyl diyi, qulağın e itdiyindən ibarətdir. Qısaca, “xarici dünya” haqqındaki bütün m lumatlarımızın qaynağı beş duyğularımızdır. Dođumumuzdan etibarən bu duyğulara bağı olduđumuz  c n “xarici dünya”nın, hissiyatlarımızın bizə tanıtıldığından fərqli ola biləcəyini heç d   nm mişik. Kainatın eynilə bizim qəbul etdiyimiz kimi olduđuna elə  rtl nmişik ki, bu mövzunu müzakirəni belə gərəksiz görürük.

Halbuki, bu gün bir çox elm sahəsində aparılan araşdırmalar, klassik kainat və maddə anlayışını yıxaraq son dərəcə fərqli anlayışı özü ilə gətirmiş, hisslərimiz və qəbul etdiyimiz dünya ilə əlaqədar ciddi şübhələrin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Əvvəlcə bilinməsi lazım olan həqiqət budur: Beynimizdə “xarici dünya” olaraq yaranan anlayış, yalnız elektrik siqnallarının beyində yaratdığı bir təsirdir. Rəngin qırmızılığı, taxtanın sərtliyi, üstəlik ananız, atanız, ailəniz, sahibi olduğunuz bütün mallar, eviniz işiniz və bu kitabın sətirləri yalnız və yalnız elektrik siqnallarından ibarətdir.

İstəsəniz əvvəl bunun texniki izahına nəzər salaq. Bildiyimiz kimi xarici dünyanı qəbul etməmizə yarayan beş duyğumuz vardır. Bunların hamısı da əslində eyni prinsiplə işləyərlər; beyinə elektrik siqnalları göndərərlər. Mövzunu açıqlamaq üçün əvvəlcə, xarici dünya haqqında bizə ən çox məlumat verən duyğu olan “görmə”dən danışaq.

“Necə görürük?” sualına veriləcək cavab ümumiyyətlə “təbii ki, gözümüzlə görürük” olar. Ancaq vəziyyət çox da elə deyil. Görmə hadisəsi olduqca mərhələli bir şəkildə reallaşar.

Cisimdən gələrək gözə daxil olan işıq dəstələri (fotonlar), bir silsilə əməliyyatdan sonra elektrik siqnalına çevrilər və beyinə elektrik siqnalı olaraq çatırlar. Əməliyyatın bura qədər olan hissəsi demək olar ki, hər kəs tərəfindən bilinər. Amma ümumiyyətlə diqqətlərdən qaçan nöqtə budur: Xarici dünyadakı işıq ilə beynin qəbul etdiyi şey, eyni şey deyil. Yəni görmə mərkəzinə işığın özü deyil, elektrikli bir məlumat çatır. Görürəm deyərkən, əslində zehnimizdəki elektrik siqnallarını seyr edərik və bildiyimiz bütün kainatı bir neçə cm^3 böyüklüyündəki görmə mərkəzinin içində hiss edərik.

Bu səbəblə, xarici dünyanı görən mərkəz, göz deyil, beyindəki görmə mərkəzidir. Və beyinə gedən şey işıq deyil, elektrikvari məlumatdır. Onsuz da beyin işığa qarşı izolyasiyalıdır; içi qapqaranlıqdır. Bu səbəblə də işığın özü ilə əlaqədə olması mümkün deyil.

Eşitmə qəbulu da eyni şəkildə işləyər: Eynilə gözün çalışma sistemində olduğu kimi, səs dalğalarının elektrikvari nüsxəsi çıxarılır və səs beyinə bu şəkildə çatdırılır. Həmçinin işıq dalğalarında olduğu kimi, səs dalğalarının da beyinə çatması mümkün deyil. Çünki beyin səs dalğalarına qarşı da izolyasiya olunub.

Digər duyğu orqanları da eyni sistemlə işləyər. Dad, qoxu və toxunma duyğuları, dildə, burunda, ya da dəridə deyil, beyində yaşanarlar.

“Xarici dünya” beynimizin içində meydana gəlir

Yuxarıda izah etdiyimiz fiziki həqiqətlər bizi mübahisə edilməz bir nəticəyə gətirər: Bizim gördüyümüz, toxunduğumuz, eşitdiyimiz və adına “dünya” ya da “kainat” dediyimiz şey, yalnız və yalnız beynimizdə yaranan siqnallardır.

Bu səbəbdən, məsələn meyvə yeyən biri, əslində meyvənin beynindəki qəbulu ilə ünsiyyətdə olar, əslilə deyil. İnsanın “meyvə” deyərək xarakterizə etdiyi şey, meyvənin forması, dadı, qoxusu və sərtliyinə aid elektrikvari məlumatın beyində hiss edilməsindən ibarətdir.

Bu vəziyyətdə hisslərimizin bizə tanıtdığı “xarici dünya”, beynimizdəki elektrikvari nüsxələrdən ibarətdir. Beynimiz həyatımız boyunca bu nüsxələri qiymətləndirər. Məhz biz, beynimizdə meydana gələn bu nüsxələrə maddənin əslilə deyərək yanırıq.

Yanılarıq, çünki hisslərimizlə maddənin əslilə heç vaxt ünsiyyətdə ola bilmərik. Buna görə də, zehnimizdə “xarici dünya”nın əsliləni gördüyümüzdən heç vaxt əmin ola bilmərik.

Monitorla yaşayan insan

Bu izah etdiklərimizi daha asan aydın olar hala gətirmək üçün bir nümunə verək. Doğulduğu andan etibarən bir evdə yaşayan, bu evin xaricinə heç çıxmamış, hətta evin xaricini heç görməmiş bir insan düşünün. Evin heç bir pəncərəsi, açıla bilən qapısı olmadığını fərz edin. Bu insanın xarici dünya ilə olan tək əlaqəsinin də bir monitor olduğunu düşünün. Deyək ki, bu monitorla hər gün müxtəlif insanların görünüşləri və danışmaları meydana gəlsin. Dünyanın fərqli ölkələrindən fərqli kəslər, bu monitor vasitəsilə bu insana mesajlar göndərsinlər, ona qısa televiziya verilişləri ilə bağlansınlar.

Bu tip bir vəziyyətdə olan insan, xarici dünyanı yalnız monitorda seyr etdiyi mesajlarla tanıyacaq. Monitorda meydana gəlib özü ilə danışan insanları dostu olaraq qəbul edəcək. Məsələn özünə tez-tez dostca mesajlar göndərən iyirmi adam varsa, dünyada iyirmi ayrı dostu olduğunu düşünəcək. Bu yoldaşlarının öz ölkələri, evləri və ətrafları haqqında verdiyi məlumatları öyrənəcək, bəlkə bunların monitordakı görünüşlərini seyr edəcək və bu sayədə xarici dünya haqqında məlumat əldə edəcək. Hətta bəlkə də özünü izləyən bir kamera vasitəsilə monitordakı insanlarla qarşılıqlı danışmaq imkanı əldə edəcək, dostlarıyla ekran vasitəsilə söhbət imkanı tapacaq.

Ancaq bu insan böyük bir yanıqlıqda ola bilər. Niyə?... Çünki monitorda izlədiyi insanların "əslini" heç bir zaman görməmişdir. Çöldən yalnız bir sıra elektrik siqnalları gəlir və bunlar da monitorda insan görünüşü və səsi olaraq meydana çıxır. Amma bu elektrik siqnallarının mənşəyi, heç ümid etmədiyi tam fərqli bir qaynaq da ola bilər.

Məsələn bu insan, dünyada deyil, Mars planetində qurulmuş kiçik bir kosmos bazasında yaşaya bilər. Monitorda izlədiyi ölkələr, şəhərlər, evlər, insanlar; bunların hamısı bir ssenari ola bilər. Əksinə, buz kimi bir planetin ortasındakı ölü bir vadidə qurulmuş kiçik bir baza, özündən başqa bir neçə texniklə yaşayış ola bilər. Monitor vasitəsilə danışdığını sandığı dostları isə, yenə tamamilə xəyali insanlar ola bilərlər. Bəlkə də monitorun içində kiçik bir kompüter vardır və bu kompüter əvvəldən yazılmış təsvirləri nizamlı olaraq qəhrəmanımıza göstərir. Hətta, bu kompüter "interaktiv" bir sistem işlədə bilər: Yəni qəhrəmanımızın danışdıqlarını qəbul edib, sonra da yaddaşındakı görüntü və səsləri bu danışdıqlara uyğun olaraq yenidən hazırlaya bilər. Bu vəziyyətdə bütün görüntülər, bir "virtual həqiqət"dir.

Qısacası, haqqında danışılan insan, tamamilə süni və xəyali bir dünyada yaşaya bilər. Çünki ona çatın məlumatlar, yalnız bir elektrik siqnalıdır. Monitorda gördüyü insanların əslini, ya da ona təsvir edilən dünyanın əslini heç bir zaman görə bilməz. Xarici dünya sandığı şey, bir kompüterə əvvəldən yazılmış olan, özünün reaksiyalarına görə yenidən hazırlanan və ona nizamlı olaraq göndərilən elektrik siqnallarından başqa bir şey deyil.

Beynin meydana gətirdiyi kainat

Yuxarıdakı nümunədə təsvir etdiyimiz insanın vəziyyəti, əslində hamımızın içində olduğu vəziyyətdir. Çünki biz də həyatımız boyunca bizə gələn “elektrik siqnalları” ilə, yəni hisslərlə ünsiyyətdə olarıq. Bunlar beyində şərh olunur və xarici dünya beynin içində hazırlanır. “Xaricdə” nə olduğunu isə əsla bilmərik.

Üstəlik, “xarici dünya” dediyimiz şeyi necə qəbul etdiyimiz, tamamilə bizim qəbul etməmizə, yəni beynimizə görə etdiyi şərhə bağlıdır. Bu səbəblə, “xarici dünya” tamamilə nisbi anlayışdır.

Bunu açıqlamaq üçün yenə yuxarıdakı monitor nümunəsinə müraciət edək. Nümunədə üç təməl element vardır: Monitora gələn elektrik siqnalı, bu siqnalı aydın ola bilən təsvirə çevirən monitor və görüntünü izləyən adam. Görüldüyü kimi siqnal ilə adam arasındakı vasitəsi, monitordur. Qəhrəmanımız, monitor siqnalları necə şərh edirsə, elə qəbul edər. Məsələn əgər monitor ona çatan elektrik siqnallarını görüntü deyil də, dalğa boyu olaraq ekrana ötürməyə nizamlıdırsa, bu dəfə göndərilən siqnallar bir insan görüntüsü olaraq deyil, kompleks qrafik olaraq ekrana əks olunacaq. (Ürək atışlarını göstərən xəstəxanalardakı elektrokardiografiya cihazı kimi.)

Yəni siqnallar tək başına bir şey ifadə etməzlər, şərh olunmaları lazımdır. Şərh edən isə monitordur və bunu müəyyən bir şəkildə edər. Ancaq bu şərh tamamilə nisbidir.

Bu vəziyyət, hisslərlə ünsiyyətdə olan, ancaq bu hissləri beynimizin şərhli sayəsində mənalı hala gətirən bizlər üçün də keçərlidir. Beynimizin bizə çəkdiyi dünyanın içində yaşayırıq. Beynimiz ona gələn elektrikvari hissləri mənalı görüntülərə çevirər. Halbuki gerçəkdə, kainatda nə gördüyümüz, təyin etdiyimiz kimi işıq, nə eşitdiyimiz kimi səs və nə də qəbul etdiyimiz kimi istilik mövcuddur. Duyğu orqanlarımız, beynimizə bir sıra hisslər çatdırır və bunlar beyində nisbi şərhələrə səbəb olur.

Eyni şey digər hisslər üçün də keçərlidir. Məsələn səs qəbulu: “Xarici dünya”dakı səs dalğalarını məsələn bir simfoniyaya çevirən əslində beynimizdir. Yəni musiqi, beynimizin meydana gətirdiyi qəbuldur. Eyni şəkildə rəng qəbulunu ələ ala; rəngləri görərkən əslində gözümüzə çatan yalnız fərqli dalğa uzunluqlarıdır. Bu fərqli dalğa uzunluqları rənglərə çevirən yenə beynimizdir. Məsələn; almanı qırmızı görməmizin səbəbi almanın əks etdirdiyi

dalğa boyunun beynimiz tərəfindən qırmızıya çevrilməsidir. Yəni əslində nə alma qırmızı, nə səma mavi nə də ağaclar yaşıldır. Onlar, yalnız biz elə qəbul etdiyimiz üçün elədirlər. Qavramaq, qəbul edənə bağlıdır.

Heyvanların fərqli şəkillərdə və fərqli rənglərdə görməsi, qəbulun qəbul edənə bağlı olduğunun bir başqa dəlilidir. Bir at üçün səma mavi deyil, bozdur. Arılar insanların tərsinə ultrabənövşəyi şüalarını da görürlər və buna görə tam fərqli rənglər qəbul edirlər. Timsahlar, itlər və tarla siçanları üçün isə hər şey ağ-qaradır. Heyvanlar yalnız rəngləri deyil, şəkilləri də insanlardan fərqli qavrayarlar.

Bu vəziyyət qarşısında, təbii olaraq ilk düşünməmiş lazım olan şey, “insanların gördükləri doğrudur, yoxsa heyvanların gördükləri” sualıdır. “İnsanın və ya heyvanın gördüyü ən doğrudur” demənin hər hansı bir dayacağı ola bilməyəcəyi ortada olduğuna görə, ən doğru izah, qəbul edilən obyektin mütləq həqiqətindən əmin ola bilməyəcəyimizdir.

Digər bir deyişlə, varlıqlara yüklədiyimiz bütün xüsusiyyətlər, “xarici dünyada” deyil, içimizdədir.

Yaxşı o zaman “xarici dünya”dan geriyə nə qalar ki?...

Kəllə sümüyümüzün içində yaşayırıq?

Bu həqiqətin altından təkrar xətt çəkək: Bir cismi bizə “var” dedirdən, o cismə aid görmə, toxunma, eşitmə kimi hisslərin bizdə meydana gəlməsidir. Ancaq bu hisslər, cismin özünə aid xüsusiyyətlər deyil, zehnimizin o cismə yüklədiyi xüsusiyyətlərdir. Yəni görmə və eşitmə kimi istilik, soyuqluq, sərtlik, yumşaqlıq, dad alma, ya da ağrı kimi bütün hisslərimiz “xarici dünya”da olan şeylər deyil, zehnimizdə meydana gələn təsirlərdir.

Bu səbəbdən, hər obyekt sadəcə qavramağın cəmi olduğuna, qavramaq isə sadəcə zehində var olduğuna görə, “xarici dünya”nın yalnız hisslərdən ibarət olduğunu söyləyə bilərik. Yəni tanıdığımız dünya, zehnimizin içində olan, onun çəkdiyi, səsləndirdiyi və rəngləndirdiyi, qısacası zehnimizin meydana gətirdiyi bir dünyadır və bizim əmin ola biləcəyimiz tək dünya da budur.

Bu vəziyyətdə “xarici dünya” dediyimiz şeyin maddi varlığı da şübhəli bir hala gəlir. Çünki ünsiyyətdə olduğumuz kainat, maddi varlıqlar kainatı deyil, qavramaq kainatıdır. Hisslərin maddi qarşılıqları olduğunu isə əsla isbat edə bilmərik. Eyni, monitorun özünə müxtəlif insanların adıyla göstərdiyi görüntülərin, həqiqətən o insanlara aid olduğunu əsla isbat edə bilməyəcək olan nümunəmizdəki insan kimi...

Bunu müşahidə etmək də mümkündür. Süni olaraq yaradılan xəbərdarlıqlar nəticəsində, çöldə hər hansı maddi həqiqət yox ikən, beynimiz əsl qədər həqiqi və canlı maddi dünya meydana gətirə bilər.

Məsələn hər cür elektrik signalın yazıla bildiyi çox inkişaf etmiş qeydetmə cihazı düşünək. Əvvəl hər hansı məkana aid bütün məlumatları (bədənin görünüşü, səslər, xarici mühit və s.) elektrik signalına çevirərək bu cihaza köçürək. İkinci olaraq beyninizi bədəninizdən ayrı bir yerdə yaşada bildiyinizi düşünək. Son olaraq qeydetmə alətini sinir funksiyası yerinə yetirəcək elektrodlarla beyinə bağlayaq və əvvəldən yazılmış məlumatları beyinə çatdıraq. Bu vəziyyətdə, özünüzü süni olaraq meydana gətirilən bu məkanın içində yaşamış kimi hiss edərsiniz. Yalnız beyindən ibarət olduğunuzu anlamamız isə heç bir zaman mümkün olmaz. Çünki beynimizin öz içində bir dünya meydana gətirməsi üçün lazımlı olan, həqiqi bir dünyanın mövcudluğu deyil, yalnız (süni ya da həqiqi) xəbərdarlıqların olmasıdır.

Bu səbəbdən bütün həyatımız da süni hissələrin cəmi ola bilər. Yəni kainat dediyimiz şey, bir xəyaldən ibarət ola bilər.

Necə ki, bizə bunu feili olaraq göstərən yuxu kimi açıq nümunə də vardır.

Yuxudakı dünya

Yuxunuzda hadisələr tamamilə sizin idarəniz xaricində inkişaf edər. Nə yeri, nə zamanı, nə də ssenarini siz təyin etməzsiniz. Yuxunuzun bir yerlərində özünüzü birdən hadisələrin içində görürsünüz. Dəyişik məntiq hörgülləri, aydın olmayan təbiət qanunlarıyla qarşı-qarşıya qalmanıza baxmayaraq bunlar sizə heç də qəribə gəlməz.

Sizin üçün həqiqət, əllə tutulan, gözlə görülən şeylərdir. Halbuki yuxuda da “əlinizlə tutar, gözünüzlə görərsiniz”, amma həqiqətdə nə əliniz vardır, nə gözünüz, nə də görülüb–tutulacaq bir şey. Açıq şəkildə aldanarsınız.

Yaxşı bəs, həqiqi həyatla yuxunu ayıran nədir? Həqiqi həyatın davamlı olub, yuxunun hissə–hissə olması, ya da yuxuda fərqli səbəb–nəticə əlaqələrinin olması? Bunlar təməldə əhəmiyyətli fərqlər deyil. Çünki nəticədə hər iki həyat da beynin içində meydana gəlir.

Yuxu əsnasında həqiqi olmayan bir dünyada rahatlıqla yaşaya bilirsən, eyni şey çox yaxşı içində olduğumuz dünya üçün də keçərli ola bilər. Yuxudan oyandıığımızda həqiqi həyat dediyimiz daha uzun bir yuxuya başladığımızı düşünməməyə mane olacaq heç bir məntiqli səbəb yoxdur. Yuxunu xəyal, dünyanı həqiqi saymamızın səbəbi, vərdişlərimiz və ön mühakimələrimizdən başqa bir şey deyil.

Beyin də bir qavrayış deyil?

Bura qədər izah etdiyimiz kimi, yaşadığımız dünyanın beyində meydana gəldiyinə şübhə yoxdur. Amma əsl əhəmiyyətli sual burada ortaya çıxar. Əgər bütün gördüklərimiz və yaşadıklarımız eyni yuxu kimi maddi həqiqətə söykənən görüntülərdirsə, bu görüntülər necə meydana gəlir?

Bu görüntülərin qaynağının beynin kəşf edilməmiş bir funksiyası olduğunu deyirlər bəzən. Buna görə yuxu, yaddaşın, necə olduğu aydın ola bilməyən bir şəkildə “yaratdığı” bir şeydir. Qısacası “beyində bu görüntüləri göstərən kimdir?” sualına, əslində heç bir dəlil olmadığı halda “beynin özü” cavabı verilir.

Halbuki, əgər “xarici dünya”nın, bu “xarici dünya”ya bədənimizi də daxil edirik, bir görüntülərin hamısı olduğunu anlayırıqsa beynimizi də bu “xarici dünya”dan ayrı qiymətləndirə bilmərik. Beynimiz də bu görüntülərin bir parçasıdır.

Yuxu ilə əlaqədar bir nümunə mövzunu daha yaxşı açıqlaya bilər. Yuxunu, indiyə qədərki izahatlara uyğun olaraq, beynimizin içində seyr etdiyimizi düşünək. Yuxuda xəyali bədənimiz olacaq. Xəyali qolumuz, xəyali vücudumuz, xəyali gözümüz və də xəyali beynimiz. Yuxu əsnasında bizə

“harada görürsən?” kimi bir sual verilsə, verəcəyimiz cavab “beynimdə görürəm” olacaq. Beynimizin harada və necə bir şey olduğu soruşsalar, xəyali əlimizlə xəyali kəllə sümüyümüzü tutub “beynim bu kəllə sümüyünün içindəki bir kilodan bir az daha ağır ət parçasıdır” cavabı verəcəyik.

Amma ortada beyin yoxdur, xəyali kəllə sümüyü və xəyali beyin vardır. Görünüşü görən, yuxudakı xəyali beyin deyil, ondan daha “kənarda” olan bir varlıqdır.

Yuxudakı mühitlə həqiqi həyat dediyimiz mühit arasında hər hansı fiziki fərq yoxdur. Elə isə, bizə həqiqi həyat dediyimiz mühitdə, “harada görürsən?” sualı soruşduqda da yuxarıdakı nümunədəki kimi “kəllə sümüyümüzün içindəki ət parçasında” cavabını vermənin fərqli mənası yoxdur.

Beyni analiz etdiyimizdə qarşımıza, digər canlı orqanizmlərdə də olan zülal və yağ molekulları kimi molekullardan daha fərqli material çıxmaz. Yəni beyin dediyimiz ət parçasında, görüntüləri meydana gətirəcək, şüuru meydana gətirəcək, qısacası “mən” dediyimiz şeyi yarada biləcək bir şey yoxdur.

Görən, beyin daha “arxasında”dır və ondan daha fərqli bir varlıqdır.

Bu “varlıq”, görən, hiss edən, düşünən bilən, sevən bilən, qorxa bilən, ağıl və şüur sahibi, özünə “mən buyam” deyən bir mənlilik verən varlıqdır. Bu varlıq “canlı”dır və nə maddə, nə də görüntü deyil.

Bu səbəbdən hiss edən, görən, düşünən və “mən” dediyimiz şeyi bədənin xaricində axtarışımız lazımdır. Din bu “mən”i ruh olaraq ifadə edir. “Xarici dünya” dediyimiz şey, bu ruh tərəfindən seyr edilən xəyaldır. Necə yuxudakı bədənimizin və xarici dünyanın maddi həqiqəti yoxsa, içində yaşadığımız kainatın və sahib olduğumuz bədənin də maddi həqiqəti yoxdur.

Həqiqi olan şey, ruhdur. Maddə isə, yalnız ruhun gördüyü hisslərdən ibarətdir.

Həqiqi mütləq varlıq

İndiyə qədər izah edilənlər, çox böyük bəzi həqiqətlərin başa düşülməsini təmin edir.

Əvvəlcə ortaya çıxan həqiqət, maddənin öz başına müstəqil bir varlığı olmadığıdır. Maddə bir hiss olduğuna görə, “süni” bir şeydir. Yəni bu qəbulun bir başqa güc tərəfindən edilməsi, daha açıq bir ifadə ilə yaradılması lazımdır. Həm də davamlı olaraq. Əgər davamlı bir yaratma olmazsa, maddə dediyimiz qəbul etdiyimiz hisslər də yox olar gedər. Bu, bir televizor ekranında görüntünün davam edə bilməsi üçün, yayımın da həmişə davam etməsi kimidir.

Bu səbəbdən, içində yaşadığımız bütün maddi kainatı, yəni qavramanın hamısı yaradan və davamlı yaratmağa davam edən üstün bir Yaradıcı olmalıdır. Bu Yaradıcı, bu cür görkəmli yaradılış sərgilədiyinə görə bunu mütləq bir məqsədə istiqamətli olaraq etməlidir. Bu məqsədi bizə öyrətməsini gözləməmiz isə ən məntiqli nəticədir. Eyni Yaradıcının bizə verdiyi məntiqli düşünmə qabiliyyəti, bu nəticəyə çatmamızı təmin edir.

Necə ki, o Yaradıcı, bizə özünü tanıdır. Yaratdığı qavrama hissləri kainatın içində bir də kitab yaratmışdır və bu kitab yoluyla bizə Özünü, kainatı və bizim mahiyyətimizi tanıdır. O Yaradıcı Allah, Kitabının adı isə Qurandır. Quranın bizə öyrətdiyi ilk həqiqət isə, Allahın kainat dediyimiz bütün bu hissləri yaratdığı, bütün bu qavramanın hakimi və sahibi olduğu və bütün bu qavramanı “əhatə etdiyi”dir.

Bir ayədə, **“göylərdə və yerdə nə varsa hamısı Allahındır. Allah, hər şeyi əhatə edəndir”** (Nisa surəsi, 126) deyilərək bu sirr bizə verilir. **“Hara dönsəniz Allahın üzü oradadır. Şübhəsiz Allah əhatə edəndir, biləndir”** (Bəqərə surəsi, 115) ayəsi də, Allahın tək mütləq varlıq olduğunu və hər yerdə tək Onun var olduğunu xəbər verir.

Göylərin və yerin, yəni kainatın sabit və qərarlı olmadığı, yalnız Allahın yaratmasıyla bədən tapdıqları və O yaratmağı dayandırdığında yox olacaqları isə, bir başqa ayədə belə ifadə edilir:

**Həqiqətən, Allah göyləri və yeri tərپənməsinlər deyə, tutub saxlayır.
Əgər tərپənsələr, Ondan başqa onları heç kəs tutub saxlaya bilməz.
Həqiqətən də, O, Həlimdir, Bağışlayandır. (Fatır surəsi, 41)**

Bu həqiqət qarşısında, “Allah haradadır?” şəklindəki klassik problemin cavabı da açıq şəkildə müəyyən olar.

Girişdə də ifadə etdiyimiz kimi, insanların çoxu, Allahın qədrini haqqıyla təqdir edə bilmədiklərindən, ONU göylərdə bir yerlərdə olan və dünya işlərinə

çox qarışmayan bir varlıq olaraq təxəyyül edər. Bu məntiqin təməli, kainatın bir maddələr bütünü olduğu, Allahın da bu maddələrin “xaricində”, uzaq bir yerlərdə olduğu şəkildədir. Bəzi dinlərdəki Allah inancı da bu istiqamətdədir.

Halbuki, indiyə qədər araşdırdığımız kimi, maddə qavrayışdan ibarətdir. Belə olduqda da, Allahın maddə birliyinin “xaricində” olması kimi bir şey haqqında danışmaq ola bilməz. Allah ancaq “hər yerdə”dir və “hər şeyi əhatə edir”. Qurandakı “**Şübhəsiz Rəbbin insanları ətraflı əhatə etmişdir**” ifadəsi (İsra surəsi, 60) bu həqiqəti xəbər verir.

“Xarici dünya” dediyimiz kainat isə (buna öz bədənimiz də daxildir), Allah tərəfindən yaradılan bir hisslər və anlayışlar cəmindən başqa bir şey deyil. Allah bunları davamlı olaraq yaradar. Necə yuxumuzda bizə heç bir maddi həqiqəti olmayan yuxular göstərsə, “oyanıq” olduğumuz zaman da yenə heç bir maddi həqiqəti olmayan hisslər göstərər.

Bunları seyr edərkən, yəni həyatımızı sürərkən də, bizə ən yaxın olan varlıq, hər hansı qavrayış deyil, Allahın özüdür. Quranda bəhs edilən “**and olsun, insanı biz yaratdıq və nəfsinin ona nə vəsvəsələr verməkdə olduğunu bilərik. Biz ona şah damarından daha yaxınıq**” (Qaf surəsi, 16) ayəsinin sirri də bu həqiqətdə gizlidir.

Təbiət qanunları?...

Bütün bu həqiqətlər qarşısında, “təbiət qanunları” deyilən şeyin nə olduğunu da yenidən düşünmək lazımdır. Tamamilə görüntülər və qavrayışlardan ibarət olan bir mühitdə necə “qanun” meydana gələ bilər? Yalnız bir hiss olan suyun “qaldırma qüvvəsi” necə ola bilər? Ya da yenə yalnız bir xəyal olan havanın sürünmə təsirinə sahib olması necə açıqlana bilər?

Şübhəsiz bunlar materialist düşüncədəki səbəb–nəticə əlaqələri ilə açıqlana bilməz. Necə ki, Quran ayələri, təbiət qanunlarını alışılmış materialist düşüncədən daha fərqli açıqlayar:

Məgər onlar Allaha tabe olub havada uçan quşları görmürlərmi? Onları havada saxlayan ancaq Allahdır. Həqiqətən, bunda iman gətirən insanlar üçün dəlillər vardır. (Nəhl surəsi, 79)

Lütfünə nail olarsınız deyə dənizdə gəmiləri sizin üçün hərəkətə gətirən Rəbbinizdir. Həqiqətən, O sizə qarşı rəhmlidir. (İsra surəsi, 66)

Şübhəsiz ki, toxumu da, çəyirdəyi də Allah çatladır... (Ənsam surəsi, 95)

Göydən yerə qədər olan bütün işləri O (Allah) idarə edir... (Səcdə surəsi, 5)

Bu ayələrdə izah edilən həqiqət, ancaq bütün kainatın qavrayışlar bütünü olduğunun başa düşülməsiylə qavrana bilər. Çünki təbiət qanunları dediyimiz şeylər, Allahın görüntüləri bir nizama görə yaratmasından başqa bir şey deyil. Məsələn Allah çiçək görüntüsü yaratmadan əvvəl toxum görüntüsünü yaradır. Toxum görüntüsünü yaratmadan çiçək görüntüsünü yaratmaz. Yəni səbəbləri də, bunların nəticələrini də yaradan Allahdır. Təbiət qanunları deyilən şeylər isə bu nizamlı yaradılmanın insanlar tərəfindən adlandırılmasından başqa bir şey deyil.

Bunun kimi, gəmilərin həmişə üzən şəkildə yaradılmasını bizlər suyun qaldırma qüvvəti olaraq anlarıq. Eyni şəkildə quşların uçar şəkildə yaradılmasını da havanın qaldırma qüvvəti şəkildə anlarıq. Əslində isə ayələrdə; **“quşları göydə Allahdan başqası saxlamır”** və ya **“gəmiləri sizlər üçün üzdürər”** kimi ifadələrlə, təbiətdə hər hansı bir güc olmadığı, Allahın hadisələri bu şəkildə təşkil etdiyi izah edilir. Qaldırma qüvvəsi, yerin maqnit qüvvəsi kimi təbiətdə var olduğunu sandığımız qüvvələrsə, bu nizamlı yaradılışı bizim adlandırmamızdan başqa bir şey deyil.

Onsuz da, əgər maddi ölçüdə düşünülsə, tonlarla ağırlıqdakı metal yığılı olan gəminin suyun üzərində dayanması, ya da bir ət parçası olan quşun havada asanlıqla süzülməsi, normal qarşılığa biləcək hadisələr deyil. Bunları davamlı gördüyümüz və “suyun qaldırma qüvvəsi”nə və “aerodinamika” kimi anlayışları eşitməyə alışdığımız üçün, bu cür hadisələri normal qarşılarıq. Ancaq bu ön mühakimədən uzaq olan, məsələn həyatında ilk dəfə bir gəmi, ya da quş görən bir insan, haqqında danışılan cisimlərin necə olur ki, suda, ya da havada qala bildiklərinə təəccüblənəcək.

Quran ayələri bu mövzuya işarə edən böyük sirlər verir. Məsələn kölgənin olması üçün bir işıq qaynağı olması lazım olduğunu hər kəs bilir. Amma Quran, kölgə və işıq əlaqəsi ilə əlaqədar heç vərmiş etmədiyimiz bir məntiq verir:

Məgər Rəbbinin kölgəni necə uzatdığını görmürsənmi? Əgər O istəsəydi, onu hərəkətsiz halda saxlayardı. Sonra Biz günəşi onun bələdçisi etdik. (Furqan surəsi, 45)

Diqqət yetirilsə ayə, kölgənin, günəşin bir təsiri olaraq “özbaşına” meydana gəldiyini deyil, xüsusi olaraq yaradıldığını bildirir.

Allahın günəş və kölgə nümunəsi ilə izah etdiyi həqiqət, təbiətdə bir-birini təsir edən, biri digərinin nəticəsi olan heç bir hadisənin olmadığıdır. Hadisələrin meydana gəlməsinə səbəb olan, bunların səbəbləri kimi görünən şeylər deyil. Hər şey ruhumuzun seyr etdiyi, hiss etdiyi görüntülərdən ibarətdir və bir görüntünün digər bir görüntüyə təsir etməsi mümkün deyil. Heç bir görüntü bir başqasının nəticəsi və səbəbi ola bilməz. Güc yalnız Allahındır və hər görüntü, hər an Allah tərəfindən yaradılır. Allah davamlı yaradar və varlıqlar ancaq bu şəkildə var olmağı davam etdirər. **“Sizi də etdiklərinizi də Allah yaratmışdır”** ayəsi bu həqiqətin çox açıq bir ifadəsidir. (Saffat surəsi, 96)

“Xarici dünya”nı qəbul etməmizlə, yuxu arasında bir fərq olmadığını xatırlayaq. O zaman kölgə–günəş əlaqəsi ilə əlaqədar ayə daha yaxşı aydın olar. Yuxumuzda gördüyümüz kölgə, yuxumuzdakı günəş səbəbi ilə meydana gəlir? Olmayan bir günəş, necə kölgə meydana gətirə bilər? Hətta yuxumuzda günəşin parlaqlığı gözümüzü qamaşdırma bilər. Ortada həqiqi günəş, qısacası bir işıq olmadığına görə, bizim gözümüzdəki təsir, xüsusi olaraq meydana gətirilir. Eyni məntiq, yuxuda yediyimiz və həqiqətdə olmayan bir meyvənin dadının qəbul edilməsi, ya da dəydiyimiz və həqiqətdə olmayan sərt bir cismin verdiyi ağrı üçün də eyni söz keçərlidir.

Təbiətdəki hadisələri bir-birinin səbəbləri və nəticələri hesab etməmizin səbəbi, Allahın səbəbləri və nəticələri ard–arda yaratmasıdır. Yəni bir filmin kadrlardan meydana gəlməsi kimi, tək–tək həyatımızın kadrları yaradılmaqdadır. Məsələn, ilk kadrda ağac, ikinci kadrda isə meyvəsi yaradılır. Biz isə bu iki hadisəni ard–arda gördüyümüz üçün meyvənin səbəbini ağaca verərik. Halbuki ağacı da meyvəni də yaradan Allahdır...

Yuxu, röya, ölüm və axirət...

Quranın yuxu hadisəsi haqqında bildirdikləri də dünyanın həqiqi xüsusiyyətinin başa düşülməsinə köməkçi olar. Allah yuxunu belə açıqlayar:

Allah ölənlərin canını ölüm anında, ölməyənlərin canını isə onlar yuxuda ikən alır. Ölümünə hökm verdiyi kəsin canını saxlayır, digərini isə müəyyən olunmuş vaxtadək buraxır. Həqiqətən, bunda ağıl sahibləri üçün dəlillər vardır (Zumər surəsi, 42)

Gecələr sizi yatızdıran, gündüzlər isə nələr etdiyinizi bilən Odur. Sonra O, sizi səhərlər oyadır ki, müəyyən olunmuş əcəliniz gəlib çatsın. Sonra isə dönüşünüz Ona olacaq. O, nə etdikləriniz barədə sizə xəbər verəcəkdir. (Ənam surəsi, 60)

Görüldüyü kimi Quranda yuxu halı “ölüm” olaraq adlandırılır. Bildiyimiz “ölüm”lə “yuxu” halı arasında bir ayrım edilmir. Bu da bizə yuxu əsnasında yaşanan hadisənin, ölümlə eyni sistem içində reallaşdığını göstərar.

Yaxşı bəs, nədir yuxuda reallaşan və ölümlə bu qədər bənzəyən hadisə?

Yuxu, insanın ruhunun, “oyaq” olduğu halda istifadə etdiyi bədəninə tərki etməsidir. Yuxu görməyə başladığında isə bu dəfə yeni bir bədən istifadə edilməyə başlanar və yeni bir mühit qəbul edilər.

Eyni şəkildə, ölümlə birlikdə dünya mühiti və bu mühitdə istifadə edilən bədənlə olan əlaqə kəsilər, yenidən dirilməyə qədər davam edəcək olan bir “yuxu” dövründən sonra, axirət mühiti və bu mühitdə istifadə ediləcək olan bədənlə yenidən həyata başlanar.

Dünyanın “görüntü” olduğunu insan axirətdə daha yaxşı anlayacaq. Edilməsi lazım olan düşünmək və Allahın varlığını gec olmadan qavramağa çalışmaqdır.

ƏDƏBİYYAT

- 1) Ali Demirsoy, Kalıtım ve Evrim, Ankara: Meteksan yayımları 1984, səh. 61.
- 2) Michael J. Behe, Darwin's Black Box, New York: Free Press, 1996, səh. 232–233.
- 3) Richard Dawkins, The Blind Watchmaker, London: W. W. Norton, 1986, səh. 159.
- 4) Charles Darwin, The Origin of Species: By Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life, London: Senate Press, 1995, səh. 134.
- 5) Richard Monestarsky, "Mysteries of the Orient", Discover, aprel 1993, səh. 40.
- 6) Richard Dawkins, The Blind Watchmaker, London: W. W. Norton, 1986, səh. 229.
- 7) Stefan Bengtson, Nature 345:765 (1990).
- 8) Earnest A. Hooton, Up From The Ape, New York: McMillan, 1931, səh. 332.
- 9) Francis Hitching, The Neck of the Giraffe: Where Darwin Went Wrong, 1982, səh. 204.
- 10) Meydan Larousse, cild 10, səh. 133.
- 11) Stephen Jay Gould, "Smith Woodward's Folly", New Scientist, 5 aprel 1979, səh. 44.
- 12) Charles E. Oxnard, "The Place of Australopithecines in Human Evolution: Grounds for Doubt", Natura, sayı 258, səh. 389.
- 13) Richard Leakey, The Making of Mankind, London: Sphere Books 1981, səh. 116.
- 14) Eric Trinkaus, "Hard Times Among the Neanderthals", Natural History, sayı 87, dekabr 1978, səh.10; R. L. Holloway, "The Neanderthal Brain: What Was Primitive?", American Journal of Physical Anthropology Supplement, sayı 12, 1991, səh. 94.
- 15) Eric Trinkaus, "Hard Times Among the Neanderthals", Natural History, sayı 87, dekabr 1978, səh. 10.
- 16) Ali Demirsoy, Kalıtım ve Evrim, Ankara: Meteksan yayımları 1984, səh. 61.
- 17) a.k.ə.
- 18) Fabbri Britannica Bilim Ansiklopedisi, cild 2, sayı 22, səh. 519.
- 19) Richard B. Bliss, Gray E. Parker, Origin of Life, California 1979, səh. 14.
- 20) Kevin McKean, Bilim ve Teknik, sayı 189, səh.7.
- 21) J. P. Ferris, C. T. Chen, "Photochemistry of Methane, Nitrogen, and Water Mixture As a Model For The Atmosphere of The Primitive Earth", Journal of American Chemical Society, cild 97, sayı 11, 1975, səh. 2964.
- 22) Stanley Miller, Molecular Evolution of Life: Current Status of the Prebiotic Synthesis of Small Molecules, 1986, səh. 7.
- 23) R. T. Brinkman, "Dissociation of Water Vapor and Evolution of Oxygenic the Terrestrial Atmosphere", Journal of Geophysical Research, cild 74, sayı 23, 1969, səh. 5366.
- 24) Frank B. Salisbury, Doubts About the Modern Synthetic Theory of Evolution, səh. 336.

- 25) Ali Demirsoy, Kalıtım ve Evrim, Ankara: Meteksan yayımları 1984, səh. 39.
- 26) Homer Jacobson, "Information, Reproduction and the Origin of Life", American Scientist, Ocak 1955, səh. 121.
- 27) Reinhard Junker, Siegfried Scherer, "Entstehung Gesichte Der Lebewesen", Weyel, 1986, səh. 89.
- 28) Stephen H. Langdon, "Semitic Mythology", Mythology of All Races, cild V, Archaeol. Instit. Amer., 1931, səh. 18.
- 29) Stephen H. Langdon, "Semitic Mythology", Mythology of All Races, cild V, Archaeol. Instit. Amer., 1931, səh. 18.
- 30) Stephen H. Langdon, The Scotsman, 18 noyabr 1936.
- 31) H. Frankfort, Third Preliminary Report on Excavations at Tell Asmar (Eshnunna): Quoted by P. J. Wiseman in New Discoveries in Babylonia about Genesis, Marshall, Morgan and Scott, səh. 24.
- 32) P. Le Page Renouf, "Lectures on the Origin and Growth of Religion" as Illustrated by the Religion of Ancient Egypt, Williams and Norgate, London, 1897, səh. 90.
- 33) Sir Flinders Petrie, The Religion of Ancient Egypt, Constable, London, 1908, səh. 3-4.
- 34) Edward McCrady, Genesis and Pagan Cosmogonies , Transəh. Vict. Instit. 72 (1940): səh. 55.
- 35) MacNicol, The Hindu Scriptures, Everyman's Library, Dent, London, 1938, səh. 14.
- 36) Max Muller, History of Sanskrit Literature: Quoted by Samuel Zwemer, səh. 87.
- 37) Axel Persson , The Religion of Greece in Prehistoric Times, U. of California Press, 1942, səh. 124.
- 38) Book review, American Journal of Archaeolgy, 43 (1939): səh. 170-171.
- 39) Əlavə məlumat üçün baxın: Harun Yəhya, Kavimlerin Helakı ve Dejenerasyonu, Vural nəşriyyat, 1997.